

Vybrané aspekty života cizinců v České republice

Robert Trbola a Miroslava Rákoczyová (eds.)

VÚPS, v.v.i. Praha
2010

Publikace byla schválena ediční vědeckou radou ve složení:

doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (VÚPSV, v.v.i. Praha)
Ing. Martin Holub, Ph.D. (VÚPSV, v.v.i. Praha)
Mgr. Miriam Kotrusová, Ph.D. (FSV UK Praha)
Ing. Robert Jahoda, Ph.D. (MU Brno)
Ing. David Prušvic, Ph.D. (MF ČR)
Ing. Jan Mertl, Ph.D. (VŠFS Praha)
Ing. Jan Molek, CSc. (JU České Budějovice)

Vydal Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.
Praha 2, Palackého náměstí 4
jako svou 417. publikaci
Vyšlo v roce 2010, 1. vydání, náklad 220 výtisků, počet stran 123
Tisk: VÚPSV, v.v.i.

Recenze: PhDr. Zuzana Kusá, CSc. (Sociologický ústav SAV)
Mgr. Martina Riedlová Tomková (MPSV)

ISBN 978-80-7416-067-7

<http://www.vupsv.cz>

Abstrakt

Tato publikace je souborem osmi statí, které se z různých úhlů pohledu zabývají problematikou integrace přistěhovalců v České republice. Tematicky má čtenář možnost nahlídnout do problematiky integrace vybraných skupin přistěhovalců do života hostitelské společnosti v různých dimenzích a posoudit některé specifické problémy doprovázející tento proces, jehož výsledná podoba je ovlivněna množstvím faktorů sociálního, ekonomického i kulturního charakteru. Úvodní dvě kapitoly jsou věnovány praktickým aspektům integrace cizinců na trhu práce a v rámci systému zdravotního pojištění. Autoři poukazují především na specifika, která jsou v těchto dvou sektorech s integrací cizinců spojena. Tyto studie jsou pak doplněny sondou na téma remitencí posílaných z ČR, a to především migranty z Ukrajiny. Problematika migrace z Ukrajiny a postsovětských zemí je pojednána v dalších dvou kapitolách. Vedle analýzy pracovních podmínek ukrajinských migrantů, jejich ekonomických strategií a kvalifikačního nesouladu mezi poptávkou po jejich práci a její nabídkou se čtenář seznámí s problematikou řízených migrací a následných adaptačních procesů u migrantů v období po roce 1989. Následující dvě studie jsou věnovány problematice integrace vietnamské menšiny do české společnosti. Vedle analýzy identity vietnamského migranta na základě tří úrovní individuálních postojů po přesídlení nabízí autoři hlubší vhled do problematiky jejich ekonomických aktivit v rámci etnické ekonomiky, v podnikatelském segmentu, ale nově i v rámci agenturního zaměstnávání. Zcela novou typologii přistěhovalců ze zemí třetího světa přináší autoři v poslední kapitole a pokoušejí se tak podat částečný obraz společných i různorodých rysů přistěhovalc-
kých strategií této vysoce heterogenní skupiny migrantů, přičemž v každém typu rozkrývají pozitivní i negativní aspekty průběhu jejich integrace do hostitelské společnosti.

Klíčová slova: migrace, sociální integrace, přistěhovalci, trh práce, hostitelská společnost, adaptace, remittance

Abstract

This publication is a collection of eight essays, which are from different points of view dealing with the issue of integration of immigrants in the Czech Republic. Thematically, the reader has an opportunity to look into the issue of integration of certain groups of immigrants into the life of the host society in a variety of dimensions and to assess some specific problems accompanying this process, whose final form is influenced by a number of factors of social, economic and cultural character. First two chapters are devoted to practical aspects of integration of foreigners in the labour market and the health insurance system. The authors highlight the specifics of which are in these two sectors associated with the integration of foreigners. These studies are then supplemented by probe into the topic of remittances sent from the Czech Republic, mainly by migrants from Ukraine. The issue of migration from Ukraine and post-Soviet countries is discussed in the next two chapters. Besides the analysis of working conditions of Ukrainian migrants, their economic strategies and skills mismatches between labour demand and supply, the reader has the opportunity to make sense of driven migration issue and subsequent adjustment processes of immigrants in the period after 1989. The following two studies are devoted to the issue of Vietnamese integration into Czech society. Besides the analysis of the identity of Vietnamese migrants on the basis of three levels of the individual positions after relocation, authors offer a deeper insight into the problems of economic activities in the ethnic economy, in the business segment, but newly also within the agency employment. Entirely new typology of immigrants from Third World countries bring authors in the last chapter in which they try to make partial picture of both, common

and diverse features of the immigration strategies of this highly heterogeneous group of migrants, and in any type describe positive and negative aspects of their integration into the host society.

Key words: migration, social integration, migrants, labour market, host society, adaptation, remittance

Obsah

Úvod	9
1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce	13
Úvod	13
1.1 Segmentace na trhu práce	14
1.2 Postavení cizinců na trhu práce v České republice	17
1.3 Faktory integrace cizinců na trhu práce	22
1.3.1 Ekonomické a strukturální faktory trhu práce a integrace cizinců.....	23
1.3.2 Faktory podmíněné strategiemi a jednáním aktérů působících na trhu práce.....	25
1.3.3 Lidský, sociální kapitál a individuální životní strategie cizinců jako faktor integrace	27
Závěr	29
Literatura	32
2. Smluvní zdravotní pojištění cizinců jako příklad neadekvátnosti bezpečnostně-humanitárního diskurzu o migraci	33
Úvod	33
2.1 Právní nastavení systému úhrady zdravotní péče poskytnuté cizincům	34
2.1.1 Veřejné zdravotní pojištění	34
2.1.2 Smluvní zdravotní pojištění cizinců	35
2.2 Aktuální realita smluvního zdravotního pojištění	35
2.2.1 Výhody smluvního zdravotního pojištění cizinců.....	35
2.2.2 Nevýhody smluvního zdravotního pojištění cizinců	35
2.2.3 Praktické důsledky smluvního zdravotního pojištění cizinců	37
2.3 Finanční aspekty zdravotního pojištění cizinců	38
2.3.1 Odhad počtu cizinců odkázaných na komerční pojištění	38
2.3.2 Odhad příjmů do systému veřejného zdravotního pojištění.....	38
2.3.3 Odhad výdajů na pojištěnce, kteří v současnosti nespádají do veřejného zdravotního pojištění	39
Závěr	39
Použité zdroje	40
Literatura	40
3. Nejen peníze, ale i začleňování a loajality migrantů: návrhy pro další zkoumání remitencí posílaných z ČR	41
Úvod	41
3.1 Migrace, remitence a jejich rozvojový dopad	43
3.2 Remitence jako projev vztahu a přináležitosti.....	45
3.3 Podněty ke zkoumání: přináležitost, loajalita, začlenění	47
Závěr	49
Literatura	50
4. Uplatnění a integrace migrantů z Ukrajiny na českém trhu práce	52
Úvod	52
4.1 Ekonomické aktivity Ukrajinců v ČR a strategie na trhu práce	53
4.1.1 Pracovní podmínky v ČR	54
4.1.2 Přímé zaměstnání	54
4.1.3 Práce přes zprostředkovatele a „klientský systém“	56
4.1.4 Podnikatelé a tzv. „švarcsystém“	58
4.1.5 Neregulérní pracovní aktivity	59

4.2	Vzdělání a kvalifikace ekonomicky aktivních Ukrajinců v ČR	59
4.3	Zdraví a zdravotní péče ukrajinských imigrantů	61
	Závěr	61
	Literatura	63
5.	Řízené migrace 90. let a problematika efektů dlouhodobé integrace a výzkumů takzvané druhé generace	65
	Úvod	65
5.1	Řízené migrace po roce 1989, jejich účastníci a výsledky	66
5.1.1	Migrace z oblastí postižených černobylskou jadernou katastrofou	67
5.1.2	Migrace ze vzdálených a ohrožených oblastí v letech 1994-2001	68
5.2	Výzkumy řízených migrací a jejich výsledky	68
5.3	Vybrané indikátory dlouhodobých adaptačních trendů na nové prostředí	69
5.3.1	Druhotná migrace	69
5.3.2	Proud a protiproud	70
5.3.3	Kontakty se zdrojovou zemí	71
5.3.4	Využití znalostí a schopností ze země původu	72
5.3.5	Další migrační aspirace	72
5.3.6	Sociální mobilita	73
5.3.7	Integrace do sítí lokální společnosti	73
5.3.8	Spokojenost s lokálním prostředím, samosprávou a službami	73
	Závěr	74
	Literatura	75
6.	Od pásu ke stánku - a zpět? Proměny ekonomických aktivit Vietnamců v České republice	77
6.1	Vietnamci v České republice	77
6.2	Koncepce etnických a imigrantských ekonomik	80
6.2.1	Imigrantská ekonomika	81
6.3	Vznik vietnamské imigrantské ekonomiky v České republice	81
6.4	Sametová revoluce a první transformace vietnamské imigrantské ekonomiky	82
6.5	Rozvoj podnikání a růst vietnamské imigrantské ekonomiky	84
6.6	Křížovatky	85
6.7	Základní strategie podnikatelského segmentu vietnamské imigrantské ekonomiky	85
6.8	Opětovné ustavení vietnamských zaměstnaneckých nik na obecném pracovním trhu	87
6.9	Globální hospodářská recese	90
	Shrnutí	91
	Literatura	93
7.	Podmínky proměn vietnamských lokálních komunit v ČR po roce 1990	95
	Úvod	95
7.1	Historická východiska	95
7.1.1	Nové rozcestí	95
7.1.2	Charakter řízené migrace z Vietnamu na území dnešní ČR	96
7.2	Adaptace	97
7.2.1	Vstupní hypotéza	97
7.2.2	Soběstačnost jako cesta k izolaci	98
	Závěr	99
	Literatura	102

8. Typologie sociální integrace přistěhovalců ze třetích zemí v ČR	103
Úvod	103
8.1 Typologie integračních procesů přistěhovalců ze skupiny třetích zemí	106
8.1.1 Ohrožení.....	106
8.1.2 Studenti	109
8.1.3 Profesionálové	111
8.2 Typologie integračních procesů z hlediska dimenzí sociální integrace	112
Závěr	113
Literatura	114
Doslov	115
Rejstřík výrazů	116
Slovníček vybraných pojmů	118

Úvod

Ekonomický a sociální vývoj posledních let staví českou společnost před řadu nových otázek, které mají zásadní význam pro její budoucnost. Mnohé z nich souvisí s přistěhovalectvím a s postavením cizinců v hostitelské společnosti, s jejich integrací či naopak neintegrací, ekonomickou a sociální marginalizací či vyloučením do etnických enkláv. V průběhu let 2003-2008 se dynamika přistěhovalectví do České republiky výrazně zvýšila: počet cizinců s pobytem se během pěti let zvýšil o 200 tisíc osob a dosáhl 438 tisíc. Zejména pro zaměstnavatele byli v tomto období cizinci velmi vítaným zdrojem levné pracovní síly. Oceňovali nejen jejich ochotu pracovat za nižší mzdy než domácí pracovníci, pracovat přesčas i v nestandardní pracovní dobu.¹ Pro českou společnost to ovšem znamenalo nutnost vyrovnat se s velmi rychlým nárůstem etnické, národnostní a kulturní heterogenity, zvláště pak v místech koncentrace cizinců, jimiž se vedle Prahy stala také místa s rozvíjejícími se průmyslovými zónami.

S příchodem ekonomické krize, jejíž dopady se projevily značným poklesem zaměstnanosti cizinců (tradičně obsazujících okrajová, a tedy velmi nejistá pracovní místa), se v české společnosti naplno projevila rozšířená představa o dočasnosti pobytu pracovních migrantů a tuto představu svým přístupem výrazně posílila svými opatřeními také česká vláda, například programem asistovaných návratů a zvýšenou ochranou domácí pracovní síly.² Následující vývoj však byl pro mnohé překvapením: ačkoliv zahraniční zaměstnanost poklesla během roku 2009 o více než 50 tisíc osob, tedy téměř o pětinu, celkový počet cizinců pobývajících v ČR se v tomtéž období snížil pouze nepatrně - o pouhých 5 tisíc.³ A zatímco pokles zaměstnanosti se nejvíce dotkl cizinců ze třetích zemí, z ČR odcházeli zejména cizinci ze zemí Evropské unie, zvláště pak ti ze sousedních států (Slovenska, SRN, Rakouska a Polska). Cizinci ze třetích zemí, kteří přišli o zaměstnání, se orientovali spíše na jiná řešení své životní situace: někteří se rozhodli pro zřízení živnostenského listu, mnozí jiní hledali nové zaměstnání v rámci ČR, zejména pak ve velkých městech (zejména v Praze, ale také v Brně), část nejspíše rozšířila řady nezaměstnaných a o strategiích ostatních se můžeme pouze dohadovat. Tento vývoj ukazuje, že mnoho zahraničních pracovníků - zejména těch ze vzdálenějších a/nebo ekonomicky méně vyspělých zemí - není ochotno se při prvních potížích vrátit do země původu, i když svůj pobyt považuje za „dočasný“. Ona dočasnost, o níž hovoří i dlouhodobě usazení cizinci, je totiž velmi relativním pojmem. Jak ukazuje studie života přistěhovalců ze třetích zemí v ČR,⁴ migranti svůj plánovaný návrat spojují nejen s ekonomickým úspěchem, ale s prodlužující se délkou pobytu v ČR spíše se vzdálenějšími událostmi ve své biografii: s odchodem do starobního důchodu nebo s dokončením studií svých dětí. Navíc probíhající globalizace spojená s rozvojem informačních a komunikačních technologií výrazně proměnila význam fyzické vzdálenosti a podpořila tak rozvoj transnacionálních sítí, které umožňují udržování přeshraničních sociálních vazeb a současné začleňování do hostitelské společnosti⁵ a které mohou v konečném důsledku oslabovat zájem o návrat do země původu. Sociální vazby v zemi původu, zejména pak vazby rodinné, také nezřídka slouží jako zdroj pro překonání obtíží - ekonomická podpora v takových případech dočasně směřuje k migrantovi, nikoliv naopak.

¹ blíže Rákoczyová, Trbola, Vyhlídal a Kofroň (2007)

² například restrikcemi v oblasti udělování pracovních povolení cizincům

³ data ČSÚ, porovnání údajů k 31.12.2008 a 31.12.2009

⁴ viz Rákoczyová, Trbola (2009)

⁵ blíže viz Szaló, 2007

Život přistěhovalců v hostitelské společnosti a proces jejich sociální integrace výrazně ovlivňují na straně jedné sami přistěhovalci, kteří jsou vnitřně výrazně diferenciovanou skupinou, a na straně druhé hostitelská společnost a její instituce. Ty vytvářejí nejen legislativní rámec pobytu a soubor požadavků kladených na přistěhovalce, ale mohou být také potenciálním zdrojem podpory pro jejich úspěšnou participaci v nové společnosti. V případě sociální integrace uvažujeme o procesu včleňování do již existujícího společenského celku, který má vytvořenou strukturu, vykazuje určitou míru koherence a chování jeho členů se řídí stanovenými pravidly. Tento proces tak spočívá v tom, že si imigrant osvojí roli, která se může stát součástí rolí respektovaných danou společností, že jeho chování bude předvídatelné a stane se součástí lokální performance zvané kultura. Přijímání nebo odmítání nového prvku je proces, který zpravidla směřuje od prvotní uzavřenosti k postupnému otevírání. Tak jako si dané společenství vytváří mechanismy k integrování jednotlivce, vytváří si je také osoby, jež se do dané skupiny integrují. Právě integrace přistěhovalců, ve smyslu jejich „inkluze a přijetí v klíčových institucích, vztazích a pozicích hostitelské společnosti⁶“ je podle přesvědčení autorů této publikace základním předpokladem pro maximalizaci přínosů migrace nejen pro přistěhovalce, ale také pro hostitelskou společnost.

Proces integrace přistěhovalců zahrnuje řadu dimenzí v rámci života hostitelské společnosti, které se vzájemně doplňují a prolínají:

- **sociální**, která zahrnuje oblast bydlení, trvalého usídlení, délku pobytu, kvalitu a místo bydlení, prostorovou mobilitu, zdravotní péči, sociální zabezpečení a sjednocování rodin,
- **ekonomickou**, která se vztahuje k trhu práce, přístupu na něj, ekonomického postavení a možnosti dosažení určitého stupně životní úrovně a určitého stupně spotřeby statků,
- **kulturní**, která zahrnuje získání klíčových kompetencí přijímající společnosti při zachování kompetencí původních a která se týká jazykových schopností, schopností komunikace, přístupu k informacím, vzdělávání a udržování tradic, náboženství a etnicity,
- **politickou**, kterou tvoří volební právo, právo účasti na společenských a politických diskurzích, přístup k veřejným službám, participace na rozhodování a formy veřejného sebevyjádření.

Vedle těchto základních dimenzí společenského života by měl mít přistěhovalce možnost začlenit se do primárních vztahů a sociálních sítí přijímající společnosti, a to jak ve vztahu k jejím jednotlivcům, tak ve vztahu k institucím reprezentujícím zájmy této společnosti. Jen tak je totiž proces integrace přistěhovalce završen v subjektivní rovině pocitem sounáležitosti s přijímající společností a identifikací se sociálními skupinami, které se v ní vyskytují. Základním rámcem pro celý tento proces je ovšem integrace imigranta v souladu s právním systémem přijímající společnosti.

Předkládaná publikace ani zdaleka neusiluje o postižení všech aspektů a dimenzí integrace cizinců v České republice. Zaměřuje se spíše na vybraná témata, jež s procesem integrace úzce souvisejí. První část je věnována různým aspektům sociální integrace v České republice, v druhé části (v kapitolách 4-8) se pak zaměřujeme na specifika průběhu integračního procesu přistěhovalců z různých zemí původu, zejména pak z Ukrajiny a z Vietnamu.

⁶ Bosswick, Heckmann, 2006

V první kapitole se Hana Pořízková věnuje problematice specifického postavení cizinců na trhu práce v České republice. Při analýze postavení cizinců na trhu práce vychází z poznatků o segmentačních procesech na pracovním trhu. Na dostupných statistických datech ukazuje, že převážná část zahraničních pracovníků zaujímá na trhu práce okrajové pozice, respektive obsazuje pracovní místa s horší kvalitou pracovních podmínek a se znevýhodňujícími formami zaměstnávání. Autorka se dále zabývá faktory, které postavení cizinců na trhu práce ovlivňují, přičemž vychází z poznatků rozsáhlého výzkumu integrace cizinců v České republice a z rozhovorů s pracovníky úřadů práce.

Ve druhé kapitole Pavel Čížinský popisuje současnou situaci v oblasti zdravotního pojištění těch cizinců pobývajících v České republice, kteří jsou vyloučeni ze systému veřejného zdravotního pojištění. Současně ukazuje, jak obavy ze zneužívání zdravotní péče ze strany migrantů a zažitá představa, že cizinci jsou „potřební“, zcela zastínily aktuální realitu, kdy cizinci jsou jednoznačně velmi ziskovými pojištěnci jak veřejných zdravotních pojišťoven, tak i pojišťoven komerčních.

Třetí kapitola je věnována v našem prostředí dosud málo probádanému tématu remitencí. Blanka Tollarová v ní představuje souvislosti mezi remitencemi a sociálním rozvojem a na základě vlastní sondy o remitencích posílaných z ČR poukazuje na oboustrannost vzájemných toků mezi migrantem a jeho blízkými v zemi původu a pozornost věnuje také opomíjeným ne-ekonomickým aspektům remitencí. V podobě návrhů pro další výzkum remitencí pak předkládá otázky, které téma remitencí propojují s tématy začlenění, pocitu přináležitosti migrantů do hostitelských i vysílajících společností a také s budováním a zachováváním transnacionálních vazeb migrantů.

Následující dvě kapitoly se zabývají integrací přistěhovalců z Ukrajiny. Nejprve Yana Leontiyeva předkládá analýzu vzdělanostně kvalifikačních předpokladů ukrajinských pracovních migrantů, jejich uplatnění a postavení na českém trhu práce. Hlavním tématem této kapitoly je popis nejrůznějších ekonomických strategií této skupiny migrantů; pozornost přitom věnuje také pracovním podmínkám ukrajinských migrantů a zdravotním rizikům spojeným s výkonem práce v ČR. Autorka se zamýšlí nad tím, jaký dopad na pracovní uplatnění ukrajinských migrantů měla ekonomická recese, a na závěr diskutuje o možném vývoji pracovní migrace z Ukrajiny do ČR.

V pořadí páté kapitole se pak Zdeněk Uherek zabývá problematikou řízených migrací z prostoru bývalého Sovětského svazu do České republiky v letech 1991-2003. Jeho text je zaměřen zejména na téma adaptace migrantů na české prostředí v dlouhodobé perspektivě a zahrnuje problematiku sekundární migrace, proudu a protiproudu, kontaktů se zdrojovou zemí, využití specifických znalostí ze země původu, další migrační aspirace, sociální mobilitu, spokojenost se státní správou a samosprávou v místě bydliště a integrací do struktur lokální společnosti. Autor také předkládá k diskusi vybrané indikátory sociální adaptace pro sledování adaptačních a integračních procesů v dlouhodobé perspektivě, i po té, co bylo imigrantům uděleno občanství České republiky a pro sledování adaptačních a integračních procesů u druhé generace.

Kapitoly šestá a sedmá jsou věnované vietnamským přistěhovalcům žijícím v ČR. Nejprve se Michal Nekorjak a Ondřej Hofírek zabývají ekonomickými aktivitami vietnamských přistěhovalců v České republice. Na pozadí historického vývoje příchodu Vietnamců do Československa analyzují vznik a proměny vietnamské imigrantské ekonomiky od období před rokem 1989 až dodnes a nově kategorizují jednotlivé segmenty jejich podnikatelských aktivit v Česku. V textu ukazují, jak je tato imigrantská ekonomika propojená s migrací z Vietnamu a jak souvisí se sociální strukturou této skupiny v Česku.

Následující kapitola Stanislava Broučka se zaměřuje na identitu vietnamského migranta, a to ve třech úrovních. První úroveň představuje získávání nových osobnostních kvalit, které mohou být spojeny se změnou norem chování, získáním různých dovedností, vzdělání, osvojení si jednoho nebo několika jazyků apod. Druhou úrovní je posun nebo dokonce proměna role člověka v komunálním prostředí. Třetí výraznou úrovní je proměňující se nebo vyvíjející se vztah k centrální moci, zahrnující respekt vůči zákonům, stav občanské společnosti, v níž se migrant adaptoval apod.

Knihu uzavírá kapitola Miroslavy Rákoczyové a Roberta Trboly, kteří na základě rozhovorů s přistěhovalci ze třetích zemí, kteří v ČR dlouhodobě pobývají, identifikovali tři typy procesu sociální integrace do hostitelské společnosti. Autoři na těchto ideálních typech ukazují různé implikace výchozích podmínek imigrantů pro jednotlivé dimenze sociální integrace (strukturální, kulturní, interaktivní a identifikační) a pro celkový průběh integračního procesu.

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

Hana Pořízková

Úvod

Pro část zaměstnavatelů působících v České republice jsou zahraniční pracovníci podstatným a nezastupitelným zdrojem pracovní síly. Důvodů, které vedou zaměstnavatele k náboru zahraničních pracovníků je několik, všechny jsou však vedeny snahou obstát v celosvětovém konkurenčním prostředí a nutností překonat nerovnováhu v nabídce a poptávce na pracovním trhu. Zejména snaha o dosažení konkurenceschopnosti v rámci globální soutěže nutí některé zaměstnavatele k výraznému snižování výrobních nákladů, především pak nákladů na pracovní sílu. Na trhu práce se tak vytváří výsek neatraktivních, domácí pracovní silou obtížně obsaditelných pracovních míst, která jsou svým charakterem předurčena pro flexibilní a v jistém smyslu i nenáročnou zahraniční pracovní sílu. Na druhou stranu se na trhu práce objevuje část vysoce kvalifikovaných pracovních míst se specifickými požadavky např. na jazykové znalosti nebo unikátní kulturní kompetence.⁷ Vzhledem k těmto požadavkům jsou tato pracovní místa pro domácí pracovní sílu naopak obtížně dosažitelná. Rozdíl mezi těmito dvěma oblastmi pracovního trhu, které jsou předurčeny pro zahraniční pracovníky, je především v kvalitě pracovních míst, mzdovém ohodnocení, v jistotě a stálosti pracovních míst a v neposlední řadě v sociálním statusu těchto pracovních míst.

V souvislosti s nárůstem zahraniční zaměstnanosti v České republice v období před ekonomickou recesí, ale i v souvislosti s důsledky ekonomické recese pro zahraniční pracovníky si klademe otázku:

Jaké je postavení cizinců na trhu práce v České republice z hlediska teorie segmentace trhu práce a jaké faktory ovlivňují integraci cizinců na trhu práce?

Segmentaci trhu práce považujeme za jeden z hlavních strukturálních faktorů ovlivňujících postavení jedince na trhu práce. Pro zhodnocení postavení cizinců na trhu práce z hlediska teorie segmentace trhu práce vycházíme z dostupných statistických údajů o zaměstnanosti cizinců dle klasifikace zaměstnání KZAM. Teoretické poznatky o procesech segmentace trhu práce aplikujeme při popisu struktury zahraniční zaměstnanosti v České republice. Kromě rozložení zahraniční zaměstnanosti v jednotlivých sektorech trhu práce nás zajímají také důvody tohoto rozložení a faktory, které ovlivňují integraci migrantů na trhu práce.

Pro posouzení faktorů integrace cizinců na trhu práce jsme vyšli z poznatků rozsáhlého výzkumu integrace cizinců v České republice, který byl realizován ve druhém čtvrtletí roku 2008 ve třech velkých městech České republiky (Praha, Brno, Plzeň). Naše poznatky tak vycházejí z více než 250 kvalitativních rozhovorů s cizinci dlouhodobě⁸ žijícími na území České republiky. V těchto rozhovorech byly mapovány všechny dimenze sociální integrace migrantů, včetně oblasti zaměstnanosti a podmínek

⁷ Např. schopnost vyjednávat s obchodními partnery z kulturně vzdálených zemí.

⁸ Pobyť na území ČR trvající více než 1 rok.

a charakteru jejich integrace na pracovním trhu. Své závěry opíráme také o poznatky z rozhovorů s pracovníky úřadů práce, které byly provedeny na počátku roku 2010⁹. Skutečnost, že mezi oběma výzkumy je odstup dvou let spíše přispěla k porozumění procesu začleňování cizinců na pracovní trh a faktorům jejich integrace, neboť výpovědi pracovníků úřadů práce více reflektují důsledky hospodářské recese, která v drtivé míře postihla zejména zahraniční pracovní sílu. Na základě výpovědí cizinců a výpovědí pracovníků úřadů práce jsme identifikovali několik významných faktorů integrace cizinců na trhu práce, které přispívají především k porozumění procesu marginalizace části zahraniční pracovní síly. Poznatky, k nimž dospíváme v tomto příspěvku, jsou významné zejména při úvahách, jakým způsobem integrovat cizince na trhu práce v České republice.

1.1 Segmentace na trhu práce

Pojem segmentace označuje v kontextu trhu práce sociální procesy, které vedou k vzájemnému oddělení určitých skupin prací či sektorů pracovního trhu a k rozlišení rozdílných, sociálně determinovaných příležitostí jedinců a skupin (Sirovátka, 1997: 20). Pomocí teorie segmentace trhu práce lze vhodně vysvětlit přetrvávající nerovnosti v postavení pracovníků na pracovním trhu, které vyplývají z charakteristik jednotlivých segmentů tohoto trhu a charakteristik pracovních míst. Segmentační model pracovního trhu nejčastěji rozlišuje mezi primárním a sekundárním trhem práce, případně mezi interním a externím trhem práce. Rozdíl mezi primárním a sekundárním trhem práce je dán rozdíly v kvalitě pracovních míst a pracovních podmínek. Primární a sekundární trh práce se liší zejména následujícími charakteristikami: vyšší mzdy, stabilitou pracovního místa, příležitostmi postupu, charakterem pracovní smlouvy a charakterem dalších pracovních podmínek (Doeringer a Piore, 1971, Piore, 1971). Primární trh práce zahrnuje kvalitativně lepší pracovní místa, tzv. „good jobs“, zatímco pracovní místa na sekundárním trhu práce jsou z hlediska výše uvedených charakteristik horší a jsou označována jako tzv. „bad jobs“ nebo „precarious jobs“.¹⁰

K tradičnímu dělení trhu práce na primární a sekundární sektor přidává Massey (2005) ještě tzv. terciární sektor. Tento pojem zavádí v souvislosti s nárůstem migrace a rozvojem zahraniční zaměstnanosti. Terciární sektor trhu práce tvoří pracovní místa, která jsou domácí populací z důvodu nízké atraktivity odmítána a která jsou tak obsazována zahraniční pracovní silou. Příčinou nízké atraktivity těchto pracovních míst pro domácí pracovníky jsou zejména: nižší mzdové ohodnocení, náročnost, neatraktivní pracovní podmínky či nízký sociální status. Poptávka po pracovní síle, která by byla ochotna tato místa obsadit, může být dlouhodobě neuspokojená i v dobách vysoké nezaměstnanosti, kdy někteří nezaměstnaní z řad domácích pracovníků odmítají obsazovat tato pracovní místa a raději setrvávají v nezaměstnanosti. Vytvoření terciárního sektoru trhu práce umožňují, dle Baršové a Barši (2005:271), životní a pracovní strategie některých cizinců, kteří v zahraničí pracují pouze dočasně. Tito migranti chtějí v zahraničí především vydělat peníze a po určité době se s naspořenými finančními prostředky vrací zpět do země původu. Cizinci, kteří uplatňují tuto strategii dočasné

⁹ Celkem bylo provedeno 30 rozhovorů na 15 úřadech práce vybraných dle nejvyššího počtu vydaných pracovních povolení a informačních karet k 31.12.2008. Jednalo se o úřady práce s nejvyšší úrovní zahraniční zaměstnanosti cizinců v postavení zaměstnanců.

¹⁰ Termínem „precarious job“ nebo „precarious work“ jsou označována nejistá pracovní místa a formy pracovních poměrů, jako jsou místa na poloviční pracovní úvazek, dočasné pracovní příležitosti, případně i určité formy domácí práce. Tato místa jsou nejistá, protože pracovníci s dočasnými či částečnými úvazky nemají stejná práva a přístup k sociálním dávkám jako pracovníci s celými pracovními úvazky a dlouhodobou pracovní smlouvou (Rosenberg, 1989).

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

ekonomické migrace,¹¹ si těžiště sociálního uznání a své identity udržují v zemi původu, a proto jsou ochotni dočasně přijmout nízký sociální status a mizivé šance na vzestupnou sociální mobilitu v hostitelské zemi. Svou sebeúctu neodvozuji od sociálního postavení v hostitelské zemi, ale od svého postavení v zemi původu, kde se jejich status díky příjmům ze zahraničí zvyšuje. Hlavním mechanismem vzniku a existence terciárního sektoru trhu práce je tak skutečnost, že referenční skupina migrantů je jiná než referenční skupina domácích pracovníků.

V literatuře se setkáváme s různými teoretickými přístupy k vysvětlení procesu segmentace. Podle Rosenberga (1989:367) se tyto přístupy člení na ty, které za zdroj segmentace považují pokročilé technologie, požadavek vysoké kvalifikace, vyšší investice do vzdělávání a úroveň poptávky po produktech. Druhý přístup pak zdůrazňuje dualitu ve struktuře ekonomie, tedy rozdíly mezi oligopolistickým jádrem, pro který je charakteristická vysoká produktivita a vysoká ziskovost a soutěživou periferií, kterou tvoří především malé firmy s nízkou produktivitou.

Sami zakladatelé segmentační teorie Doeringer a Piore (Doeringer a Piore, 1971, Piore 1971) reprezentují první přístup, neboť za zdroj segmentace považují především investice do vzdělávání a specifický lidský kapitál. Vliv těchto faktorů vysvětlují prostřednictvím konceptu interního a externího pracovního trhu. Interní pracovní trh tvoří relativně jistá pracovní místa pro klíčové pracovníky firem, tedy pracovníky se specifickými dovednostmi, vysokou produktivitou práce a delší pracovní historií u firmy. Význam těchto pracovníků je dán, kromě dosavadních investic vynaložených na jejich vzdělávání a zaškolování, jejich obtížnou nahraditelností z externích zdrojů pracovních sil, tedy z otevřeného trhu práce, případně i vysokými náklady na zaškolení nového pracovníka, nemluvě o ztrátě specifického know-how v případě úzce specializovaných pracovníků. Podle Doeringera a Pioreho se interní trhy práce objevují na počátku 20. století jako důsledek přesunu od všeobecných dovedností k úzce specializovaným a pro každou firmu částečně unikátním dovednostem, tzv. „*firm-specific skills*“. Vytváření interních trhů práce je podle těchto autorů stimulováno zejména hodnotou pracovníků, kteří disponují těmito specifickými a unikátními dovednostmi a vysokými náklady na vzdělávání a zaškolování. Firmy, které investují do vzdělávání, posilují skrze svou mzdovou a sociální politiku stabilizaci klíčových zaměstnanců, neboť návratnost investic do vzdělání předpokládá dlouhodobější působení zaměstnance ve firmě. Zaměstnavatelé na sekundárním trhu práce mají naopak menší potřebu vytvářet interní trhy práce a snižovat obrát pracovní síly, neboť požadavky na pracovní sílu jsou velmi malé a tato pracovní síla je lehce nahraditelná (Rosenberg, 1989). Vysoká konkurence na externím trhu práce je dána snadnou nahraditelností jiným pracovníkem, zejména v případě vysoké nezaměstnanosti, kdy se na otevřeném trhu práce vyskytuje větší množství pracovníků s obdobným lidským kapitálem, kteří mohou být na stejném místě taktéž zaměstnáni. Snadná nahraditelnost pracovníků na otevřeném sekundárním trhu práce ovlivňuje také výši mezd na tomto trhu.

Primární trh práce a interní trh práce odráží potřebu firem zaměstnávat vysoce kvalifikované pracovní síly a úzce specializované odborníky. Sekundární trh práce na druhou stranu odráží potřebu mzdové a zejména pak numerické flexibility trhu práce. Základním zdrojem flexibility na sekundárním trhu práce je vyrovnávací zásoba pracovníků (tzv. *buffer stock*). Jedná se o pracovníky, kteří nejsou řádně ukotveni na pracovním trhu, čili nemají stabilní zaměstnání ve smyslu dlouhodobé, časově neomezené pracovní smlouvy, pracují na dočasných projektech a nebo mají nejisté

¹¹ Pojem ekonomická migrace je označována více či méně dobrovolná migrace, dočasná či trvalá, jejímž hlavním motivem je vyšší výdělek (Kelly, 2000).

formy zaměstnání (agenturní zaměstnanci, členové družstev, pracovníci s živnostenským listem pracující v rámci tzv. „švarcsystému“ ad.). Podle konceptu ekonomického dualismu zaměstnavatelé omezují počet kmenových zaměstnanců, čímž se snaží snižovat riziko zaměstnávání zahálčivé pracovní síly, kterou mohou tvořit kmenoví zaměstnanci v dobách hospodářské recese. K vyrovnávání výkyvů v poptávce jsou tak využíváni právě výše uvedení flexibilní pracovníci. Vyšší potřebu pracovní síly v období ekonomického růstu či v období zvýšené sezónní potřeby pokrývají zaměstnavatelé často prostřednictvím migrantů, kteří utváří flexibilní pracovní sílu ochotnou vyplňovat výkyvy v poptávce. Rizika plynoucí z poklesu poptávky se tak z velké části přesouvají na tuto flexibilní pracovní sílu (Kelly, 2000).

Primární a sekundární typy prací jsou, jak uvádí Sirovátka (1997:20), spojovány s určitými typy pracovníků, které lze analogicky označit za primární, klíčové pracovníky tvořící jádro kmenových zaměstnanců a sekundární pracovníky, kteří se pohybují na okrajových, tedy i značně nejistých pozicích ve firemní zaměstnanecké struktuře. Toto dělení odráží význam pracovníka s určitým lidským kapitálem pro zaměstnavatele a projevuje se výrazně právě v odlišných pracovních podmínkách zahraničních zaměstnanců pracujících na klíčových pozicích primárního trhu práce a naopak na okrajových pozicích sekundárního trhu práce a na terciárním sektoru trhu práce.

Obdobně David Rueda (2007) rozšiřuje dichotomické pojetí trhu práce, když hovoří o tzv. „insiders“ a „outsiders“. Insiders pracují na jistých pozicích firemních interních trhů práce a jejich pracovní místa jsou chráněna povahou pracovní smlouvy. Outsiders pracují na nejistých pozicích sekundárního trhu práce, pro které je charakteristická nízká úroveň sociální ochrany a zaměstnaneckých práv. Pro tyto pracovníky je charakteristická fragmentovaná pracovní kariéra a opakovaná nezaměstnanost. „Insider-outsider“ dichotomie vypovídá především o pevnosti pracovních vazeb mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem, o stabilitě zaměstnání a riziku nezaměstnanosti. Výsledkem procesu dualizace trhu práce tak může být i výrazná diferenciací rizik nezaměstnanosti a sociálního vyloučení (Sirovátka, 2002:43).

Deregulace a globalizace vedou v současné době k novým vzorcům segmentace na trhu práce. Za významné nové zdroje segmentace považuje Rueda (2007) zejména požadavek flexibility pracovního trhu a flexibility pracovní síly. Za podstatný zdroj segmentace označuje také rostoucí sílu zaměstnavatelů, která je dána rostoucí globální nabídkou pracovní síly, což se projevuje především na sekundárním trhu práce. Na proces segmentace trhu práce má v současné době výrazný vliv tzv. fenomén „globální generalizace trhu“. Tímto termínem Sirovátka (2002:42) označuje rozšíření tržní soutěže v celosvětovém prostoru, které vystavuje ekonomicky méně rozvinuté země konkurenci ekonomik s mnohonásobně vyšší produktivitou práce a přidanou hodnotou a vyspělé ekonomiky vystavuje konkurenci zemí s pěti- až desetinásobně nižšími náklady na pracovní sílu. Mobilní finanční kapitál nyní dokáže využívat různé kompetitivní výhody globální konkurence, aniž by byl, na rozdíl od pracovní síly, teritoriálně vázán (ibid.). Požadavek flexibility podle Rosenberga (1989) způsobil, že část původně primárního trhu práce se změnila na flexibilní sekundární trh práce. Děje se tak částečně vlivem nárůstu dočasných pracovních úvazků na původním primárním trhu práce. Termínované pracovní úvazky, často spojené s dočasnou prací na dílčích projektech (tzv. project based) slouží nyní také jako zdroj vyrovnávání výkyvů v poptávce na trhu. Novou dělicí linií v postavení jedinců na trhu práce se v současné době stává forma zaměstnávání a kvalita pracovní smlouvy, což je také, v kontextu zahraniční zaměstnanosti, předmětem našeho zkoumání ve druhé části tohoto textu.

1.2 Postavení cizinců na trhu práce v České republice

Postavení cizinců na trhu práce určují především dva ukazatele, a to míra participace na trhu práce, kterou je možné měřit pomocí specifické míry nezaměstnanosti cizinců a kvalita pracovních míst, která cizinci obsazují. V tomto příspěvku se budeme zabývat druhou z uvedených možností, mimo jiné také proto, že data o míře nezaměstnanosti cizinců v České republice nejsou v současné době dostupná.

Zahraniční zaměstnanost tvoří zaměstnanost cizinců v postavení zaměstnanců a cizinců s živnostenským oprávněním. Vzhledem ke znění výzkumné otázky a ke skutečnosti, že segmentační procesy na pracovním trhu se vztahují k charakteristikám pracovních míst, budeme se dále v textu zabývat pouze zaměstnaností cizinců v postavení zaměstnanců. Statistické údaje o této skupině cizinců získávají úřady práce, a to jednak prostřednictvím sledování počtu a charakteru vydávaných pracovních povolení cizincům ze třetích zemí¹² a jednak vydáváním a evidencí tzv. informačních karet, které jsou povinni doručovat na úřad práce zaměstnavatelé těch cizinců, kteří nepotřebují k výkonu práce na území České republiky pracovní povolení.¹³

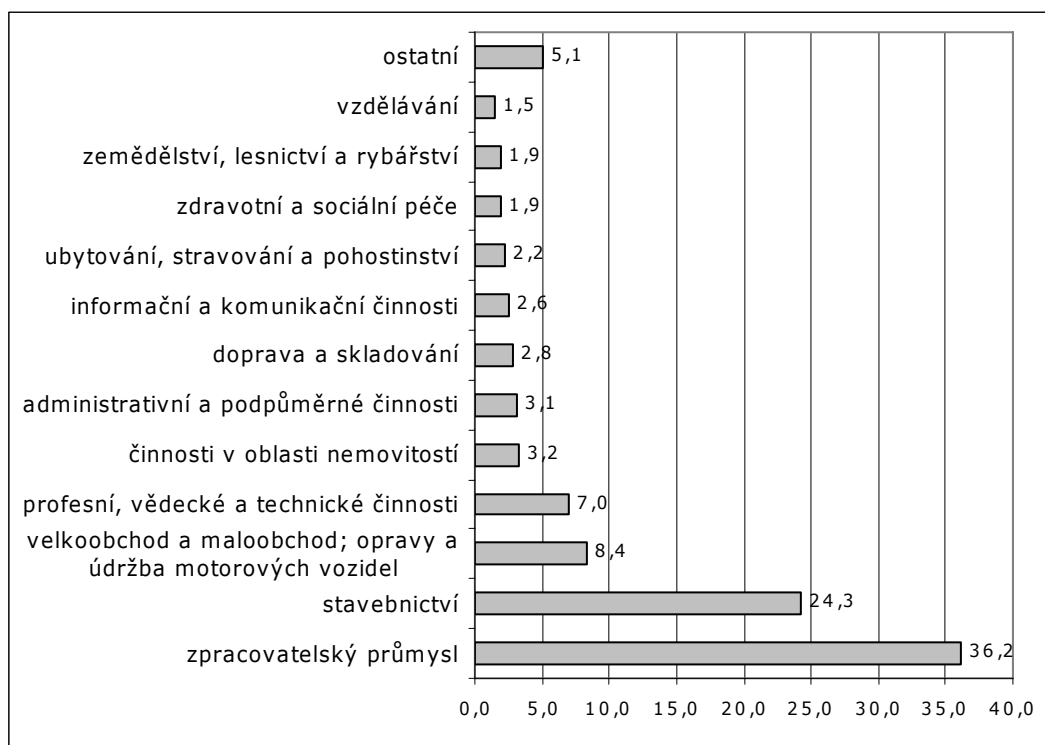
Jak je patrné z následujícího grafu, zahraniční zaměstnanost cizinců v postavení zaměstnanců se vyskytuje především ve zpracovatelském průmyslu, stavebnictví, velkoobchodu a maloobchodu.

¹² Údaj o vydaných pracovních povoleních však zahrnuje také pracovní povolení vydaná pro družstevníky a členy družstev, což vypovídací hodnotu tohoto údaje poněkud snižuje, neboť ne všechna vydaná pracovní povolení pro členy družstev jsou ve skutečnosti využita, respektive určitá část členů družstev na pracovní místa z různých důvodů nenastoupí.

¹³ Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, v § 98 vymezuje, u kterých cizinců ze třetích zemí se nevyžaduje povolení k zaměstnání. Patří k nim především cizinci s trvalým pobytem na území České republiky a dále cizinci, kterým byl udělen azyl. Institut povolení k zaměstnání se dále nevztahuje na občany členských zemí EU.

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

Graf č. 1 **Podíl jednotlivých odvětví ekonomické činnosti (OKEČ) na zahraniční zaměstnanost cizinců v postavení zaměstnanců (stav k 31.12.2008)**

Zdroj: ČSÚ, upraveno

Pro analýzu postavení cizinců na trhu práce z hlediska teorie segmentace pracovního trhu využijeme údaje o distribuci zahraniční zaměstnanosti v jednotlivých třídách zaměstnání dle klasifikace KZAM. Vhodnost této klasifikace pro posouzení postavení cizinců na trhu práce z hlediska segmentace trhu práce je dána tím, že tato klasifikace třídí zaměstnání dle stupně vzdělání a specializace (čím vyšší číselná třída, tím nižší požadavky na vzdělání a specializaci). Tato klasifikace třídí jednotlivé segmenty zaměstnání dle složitosti úkolů (úroveň, neboli stupeň vzdělání) a specializace vzdělání.¹⁴ V této souvislosti je třeba zdůraznit, že klasifikace KZAM odráží kvalifikaci požadovanou pro provádění pracovních úkolů, nikoliv nejvyšší kvalifikaci dosaženou pracovníkem. Zatímco zaměstnání spadající do prvních dvou tříd KZAM (1 a 2) vyžadují prakticky vždy vysokoškolské vzdělání, zaměstnání spadající do třídy 9 většinou nevyžadují žádné vzdělání, neboť se jedná o pomocné a nekvalifikované práce.

Údaje o zahraniční zaměstnanosti z hlediska této klasifikace nám umožní získat přehled o charakteru a kvalitě pracovních míst, která cizinci v České republice obsazují, zejména pak o rozložení zaměstnanosti v jednotlivých třídách KZAM. Pomocí těchto údajů pak budeme moci charakterizovat postavení cizinců na trhu práce z hlediska teorie segmentovaného trhu práce, neboť požadavky na vzdělání a požadovanou specializaci, které tato klasifikace odráží, svědčí o kvalitě pracovních míst a jejich

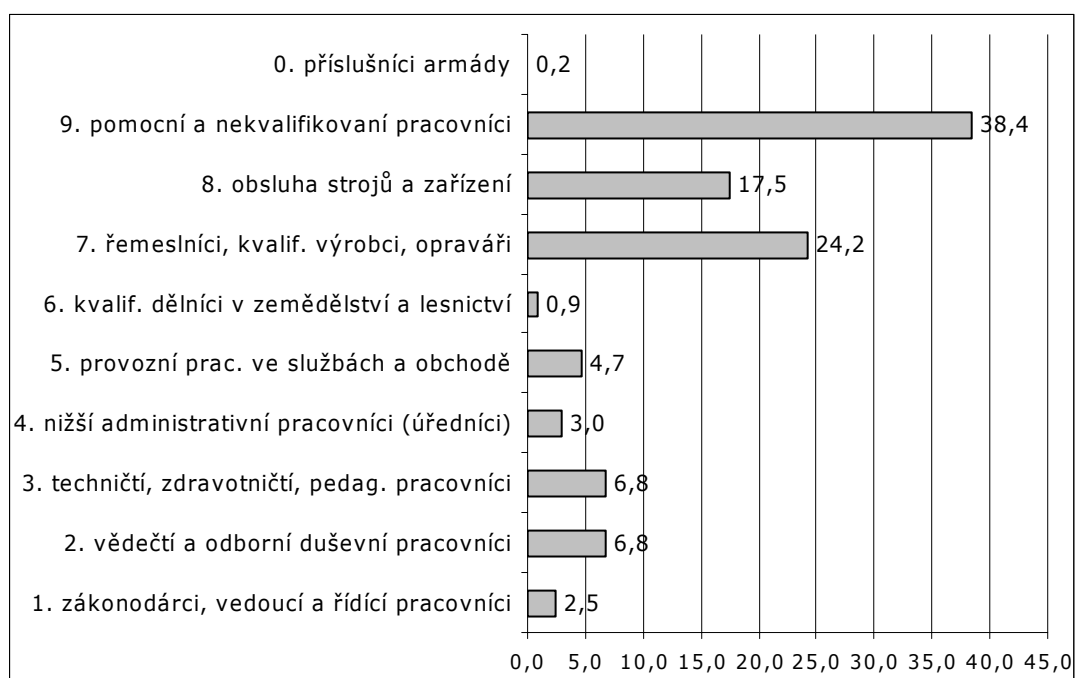
¹⁴ V definici hlavních tříd jsou používány dvě dimenze kvalifikace, a to a) úroveň (tj. stupeň) vzdělání, která je funkcí rozsahu a složitosti zahrnutých úkolů, přičemž složitost má prioritu před rozsahem; a b) specializace vzdělání, která odráží typ použité znalosti, používané nástroje a zařízení, zpracovaný materiál a charakter produkovaného zboží a služeb (Metodické principy klasifikace KZAM, ČSÚ).

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

charakteru z hlediska primárního a sekundárního trhu práce a dalších ukazatelích postavení na trhu práce, jako je např. úroveň mzdového ohodnocení.

Údaje mapující zahraniční zaměstnanost z hlediska jednotlivých tříd KZAM jednoznačně prokazují, že zahraniční zaměstnanost cizinců v postavení zaměstnanců spadá především do třech tříd KZAM (7, 8, 9), přičemž absolutně nejvyšší zaměstnanost je ve třídě 9, kterou tvoří pomocní a nekvalifikovaní pracovníci.

Graf č. 2 Podíl jednotlivých tříd zaměstnání KZAM na zahraniční zaměstnanosti cizinců v postavení zaměstnanců (stav k 31.12.2008)

Zaměstnanost cizinců v těchto třech třídách tvoří souhrnně 75,1 %. Jedná se o místa s nižšími nebo žádnými požadavky na vzdělání, čemuž odpovídá také nižší průměrná mzda v těchto typech zaměstnání. Podle údajů Českého statistického úřadu patří pracovní místa spadající do deváté třídy klasifikace KZAM k těm nejhůře ohodnoceným.

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

Tabulka č. 1 Průměrná mzda zaměstnanců v roce 2008 dle tříd KZAM

ZAMĚSTNÁNÍ	kód KZAM	průměrná mzda v Kč		
		celkem	muži	ženy
C E L K E M		26 349	29 628	21 939
v tom hlavní třídy KZAM:				
příslušníci armády	0	26 304	26 487	24 834
zákonodárci, vedoucí a řídicí pracovníci	1	54 847	61 862	39 481
vědečtí a odborní duševní pracovníci	2	35 395	41 669	29 580
techničtí, zdravotničtí, pedagogičtí pracovníci	3	28 592	32 907	24 622
nižší administrativní pracovníci	4	21 099	24 397	19 835
provozní pracovníci ve službách a obchodě	5	16 245	18 977	14 665
kvalifikovaní dělníci v zemědělství, lesnictví a rybolovu	6	17 756	18 864	16 539
řemeslníci, kvalifikovaní výrobci a zpracovatelé	7	21 896	23 195	16 207
obsluha strojů a zařízení	8	21 219	22 712	17 258
pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	9	14 448	16 448	12 906

Zdroj: ČSÚ

Rozložení zahraniční zaměstnanosti v jednotlivých KZAM třídách u deseti nejčetnějších státních občanství ukazuje, že zaměstnanost osob ze zemí bývalého Sovětského svazu, Vietnamu a nových členských států je koncentrována opět do třech nejnižších tříd KZAM. Převážná většina pracovníků z Uzbekistánu (87 %), Ukrajiny (66 %), Moldavska (56 %) a Bulharska (34 %) pracuje jako pomocná a nekvalifikovaná pracovní síla. Vyšší zastoupení pracovníků na primárním trhu práce vykazují pouze pracovníci z Ruska (třída 2 - 21 %) a Slovenska (třída 3 - 11 %).

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

Tabulka č. 2 **Podíly jednotlivých tříd KZAM na zaměstnanosti cizinců v postavení zaměstnanců, 10 nejčtenějších státních občanství (stav k 31.12.2008)**

KZAM (v %)	cizinci evidovaní ÚP, celkem	Slovensko	Ukrajina	Polsko	Vietnam	Mongolsko	Moldavsko	Bulharsko	Uzbekistán	Rumunsko	Rusko
celkem	284 551	100 222	81 072	20 680	16 254	12 990	8 635	5 108	3 611	3 605	3 314
1. zákonodárci, vedoucí a řídicí pracovníci	2,5	1,9	0,2	1,3	0,1	0,0	0,0	1,0	0,0	0,6	8,7
2. vědečtí a odborní duševní pracovníci	6,8	9,4	0,9	4,4	0,4	0,1	0,6	5,9	1,2	11,1	21,2
3. techničtí, zdravot., pedagog. pracovníci	6,8	10,7	1,0	4,3	4,7	0,1	0,9	3,7	1,0	4,7	17,5
4. nižší administrat. pracovníci (úředníci)	3,0	5,2	0,9	1,1	0,3	0,4	0,6	3,3	0,5	2,7	11,2
5. provozní prac. ve službách a obchodě	4,7	8,6	1,4	1,2	2,2	0,3	1,1	4,6	0,4	1,3	7,7
6. kvalif. dělníci v zemědělství a lesnictví	0,9	0,9	1,5	0,2	0,3	0,2	1,3	1,0	0,2	1,9	0,3
7. řemeslníci, kvalif. výrobci, opraváři	24,2	26,3	19,2	44,0	37,8	31,1	25,5	25,4	5,0	30,6	5,3
8. obsluha strojů a zařízení	17,5	18,4	9,1	31,3	42,6	40,5	10,0	21,0	4,7	19,6	6,7
9. pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	33,4	18,2	65,6	12,0	11,7	27,3	59,9	34,0	86,9	27,6	21,3
0. příslušníci armády	0,2	0,4	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Dostupné údaje z roku 2008 bohužel neumožňují srovnání distribuce zahraniční zaměstnanosti v jednotlivých třídách KZAM i se zástupci z vyspělých evropských zemí, neboť v roce 2008 nepatřila ani jedna z těchto zemí k nejčtenějším státním občanstvím, o kterých ČSÚ publikuje údaje o zaměstnanosti dle KZAM.

Podíváme-li se však na obdobná data z předchozích let, kdy k deseti nejčtenějším státním občanstvím cizinců v postavení zaměstnanců patřilo např. také Německo a Velká Británie,¹⁵ vidíme, že zaměstnanost občanů těchto zemí spadá především do prvních třech tříd KZAM klasifikace. Tento stav potvrzuje hypotézu, že socioekonomická úroveň zdrojové země pracovní migrace je faktorem, který do určité míry předurčuje postavení cizinců na trhu práce v České republice. Jinými slovy řečeno, lidé z vyspělejších zemí migrují spíše na primární trh práce a lidé z méně vyspělých zemí na sekundární a terciární sektor trhu práce. Jedná se samozřejmě o převažující tendenci, nikoliv pravidlo.

¹⁵ Tyto země byly později vytlačeny vyšší zaměstnaností občanů Vietnamu a Uzbekistánu. Nárůst počtu Vietnamců v postavení zaměstnanců je přisuzován jednak přesunu Vietnamců-podnikatelů na zaměstnanecké pozice, k čemuž přispěl útlum tradiční podnikatelské činnosti Vietnamců, a dále pak nárůstu agenturního zaměstnávání Vietnamců (Hofírek, Nekorjak, 2010).

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

Tabulka č. 3 **Podíly jednotlivých tříd KZAM na zaměstnanosti cizinců v postavení zaměstnanců, 10 nejčtenějších státních občanství (stav k 31.12.2006)**

KZAM (v %)	cizinci evidovaní ÚP, celkem	Slovensko	Ukrajina	Polsko	Moldavsko	Mongolsko	Německo	Rusko	Bulharsko	Spojené království	Rumunsko
celkem	185 075	91 355	46 155	17 149	3 369	2 814	2 383	2 380	1 953	1 584	1 240
1. zákonodárci, vedoucí a řídicí pracovníci	3,0	1,5	0,4	1,2	0,3	0,1	35,5	9,9	2,4	22,9	0,8
2. vědečtí a odborní duševní pracovníci	7,7	7,6	1,2	4,5	0,9	0,4	24,1	23,3	11,3	46,6	18,0
3. techničtí, zdravot., pedagog. pracovníci	7,5	9,5	1,2	3,5	1,5	0,2	25,3	20,5	7,3	25,7	6,9
4. nižší administrat. pracovníci (úředníci)	3,4	5,0	0,9	0,8	0,7	1,8	4,4	14,2	1,8	2,4	3,0
5. provozní prac. ve službách a obchodě	5,1	7,5	1,2	0,6	1,2	0,5	1,4	5,9	3,7	1,1	1,5
6. kvalif. dělníci v zemědělství a lesnictví	1,4	0,9	2,8	0,2	6,9	0,0	0,3	0,4	1,1	0,1	1,6
7. řemeslníci, kvalif. výrobci, opraváři	28,0	27,8	28,0	46,5	33,7	45,0	5,9	5,9	37,8	0,8	37,6
8. obsluha strojů a zařízení	16,9	20,9	9,0	28,7	14,2	28,6	2,3	5,8	11,3	0,0	21,5
9. pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	27,0	19,3	55,3	14,1	40,5	23,4	0,8	14,1	23,3	0,4	9,2
0. příslušníci armády	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Výše uvedené údaje potvrzují, že migranti v České republice pracují především na sekundárním a terciárním sektoru trhu práce. Z toho lze usuzovat, že převážná většina cizinců pracuje spíše na méně kvalitních pracovních místech s nižší průměrnou mzdou a na místech s žádnou nebo nízkou úrovní požadovaného vzdělání, čemuž následně odpovídá také hodnota této pracovní síly pro firmy a charakter pracovních podmínek. Poznatky z rozhovorů s cizinci a s pracovníky úřadů práce nám umožňují podrobnější vhled do životní situace cizinců pracujících v České republice. Dále se tedy budeme detailněji zabývat charakterem pracovních míst a formám zaměstnání cizinců v České republice a podrobněji také příčinám vysoké koncentrace cizinců na okrajových pozicích trhu práce v České republice.

1.3 Faktory integrace cizinců na trhu práce

Pojmem „faktory integrace“ označujeme okolnosti, které ovlivňují participaci cizinců na trhu práce (zaměstnanost/nezaměstnanost, proces hledání práce) a které dále determinují kvalitu pracovního místa a formu pracovního poměru (pracovní smlouva, agenturní zaměstnání, členství v družstvech apod.), délku pracovních úvazků (dočasný, trvalý), stabilitu zaměstnání a ostatní pracovní podmínky.

Faktory integrace cizinců na trhu práce lze obecně rozdělit na strukturální a ekonomické, faktory podmíněné strategiemi a jednáním aktérů působících na trhu práce a individuálními rozdíly v lidském a sociálním kapitálu.

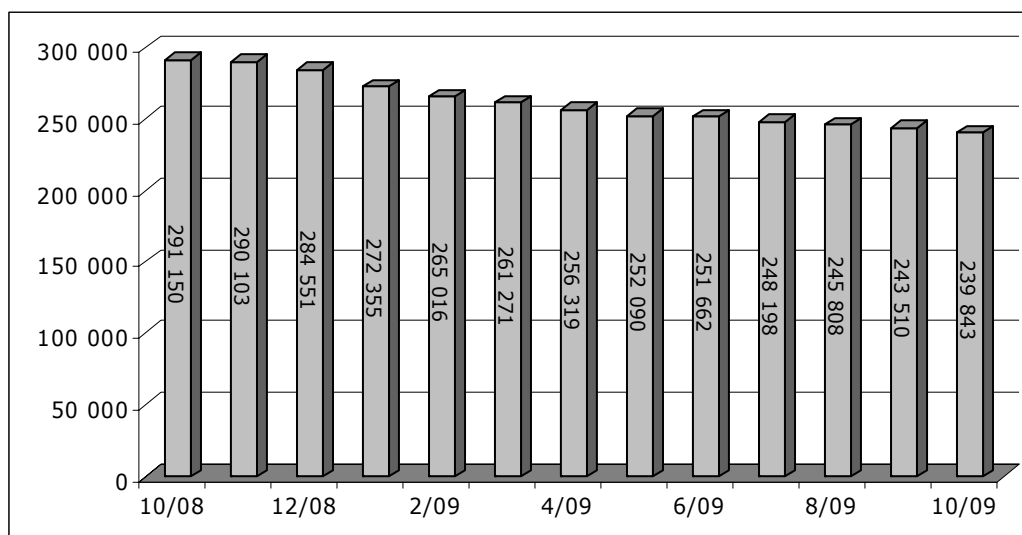
1.3.1 Ekonomické a strukturální faktory trhu práce a integrace cizinců

Postavení cizinců na trhu práce je ovlivněno významem, který je zahraničním pracovníkům a jejich působení na trhu práce přisuzován. Z hlediska tohoto významu se v rozhovorech nejčastěji setkáváme s označením vysoce kvalifikovaná pracovní síla, levná pracovní síla a dodatečná pracovní síla, která umožňuje dočasně či trvale řešit výkyvy v nabídce na trhu práce. Zahraniční pracovníci jsou tak buď zdrojem konkurenční výhody dané vysokou úrovní lidského kapitálu pracovníka anebo zdrojem numerické flexibility, kterou představují především zahraniční pracovníci, kteří pracují v těch odvětvích ekonomiky, která jsou náročná na pracovní sílu. Zatímco v dobách hospodářského růstu jsou tato odvětví hlavním iniciátorem růstu zahraniční zaměstnanosti, v dobách ekonomické recese jsou naopak zdrojem nezaměstnanosti cizinců a příčinou zhoršování podmínek pro integraci cizinců na trhu práce. O vlivu hospodářské recese na zahraniční zaměstnanost jsme se v České republice přesvědčili na sklonku roku 2008 a následně v průběhu roku 2009, kdy se v České republice naplno začaly projevovat následky celosvětové hospodářské recese. Důsledkem této situace bylo vytvoření Projektu dobrovolných návratů, jehož cílem bylo pomoci nezaměstnaným cizincům ze třetích zemí, kteří se v důsledku hospodářské recese ocitli v obtížné životní situaci, k návratu do země původu.¹⁶

Následující graf názorně ilustruje pokles zahraniční zaměstnanosti v období počátku hospodářské recese v České republice, kdy došlo po dlouhodobém období růstu zahraniční zaměstnanosti k náhlému poklesu, který v říjnu roku 2009 činil meziročně pokles o 51 307 zahraničních pracovníků, zatímco mezi říjnem roku 2007 a 2008 byl zaznamenán naopak nárůst o 56 937 zahraničních pracovníků evidovaných úřady práce. Podle pracovníků úřadů práce byli zahraniční pracovníci první, kteří byli v důsledku poklesu poptávky na trhu poupuštěni.

¹⁶ Zahájení projektu 16. února 2009. V rámci projektu se registrovalo 2089 legálně pobývajících cizinců a 169 nelegálně pobývajících. Těmto osobám byl poskytován příspěvek na zajištění dopravy do země původu a motivační příspěvek ve výši 500 EUR pro každého dospělého.

Graf č. 3 **Měsíční vývoj zahraniční zaměstnanosti cizinců v postavení zaměstnanců (cizinci evidovaní úřady práce); měsíční počty 10/08 - 10/09**

Kromě výkyvů hospodářského cyklu ovlivňuje postavení cizinců také struktura poptávky a nabídky na trhu práce. Strukturální faktory postavení cizinců na trhu práce ovlivňují zejména procesy globalizace, modernizace výroby a přechodu k postindustriální ekonomice. V této souvislosti se objevuje zejména poptávka po odbornících v oblasti informačních technologií a vývojových pracovnících v ostatních odvětvích průmyslu a služeb. Na druhou stranu se objevuje neuspokojená poptávka po řemeslnících a dělnických a nekvalifikovaných pracovnících, která je buď způsobena nedostatkem domácích pracovníků disponujících danou kvalifikací anebo nízkou atraktivitou pracovních míst pro domácí pracovníky. Také tato situace odráží důsledky rozvoje globální ekonomiky, která s sebou nese požadavek na konkurenceschopnost v rámci celosvětové soutěže, a tím také požadavek na snižování výrobních nákladů. Jak uvádí Sirovátka (2009:11), globalizace konkurence a vysoká mobilita kapitálu vede k soutěži v nákladech (*race to bottom*), která se projevuje tlakem na mzdy, sociální odvody a zdanění, což zasahuje zejména méně kvalifikovanou pracovní sílu. Právě soutěž ve snižování nákladů pak vede k situaci, kdy zaměstnavatelem nabízená mzda klesá pod úroveň vymíněné mzdy domácích pracovníků, ale stále je dostatečně atraktivní pro zahraniční pracovní sílu. Důsledkem této situace je, jak již bylo řečeno, vznik terciárního sektoru trhu práce.

Důvodem neuspokojené poptávky po pracovní síle je podle pracovníků úřadů práce také zánik některých učebních oborů či odborných škol, které připravují pracovníky na kvalifikaci, která je na trhu práce hojně poptávána. Kvalifikaci těchto pracovníků pak musí zajišťovat zaměstnavatel. Nutnost vzdělávání v takovém případě však zvyšuje náklady na pracovní sílu. Pro obory nedostatečně pokryté sítí vzdělávacích zařízení je tak typická vyšší úroveň zaměstnávání zahraniční pracovní síly (Pořízková, Rákoczyová, Trbola, 2009).

1.3.2 Faktory podmíněné strategiemi a jednáním aktérů působících na trhu práce

Postavení cizinců na trhu práce a podmínky jejich integrace významným způsobem ovlivňují zejména dva aktéři - stát a zaměstnavatelé. Stát ovlivňuje postavení cizinců na trhu práce jednak legislativou regulující vstup cizinců na pracovní trh, pracovněprávní legislativou a legislativou upravující různé režimy zaměstnávání, které jsou využívány především při zaměstnávání cizinců (agenturní zaměstnávání, zaměstnávání formou družstev). Regulace zahraniční zaměstnanosti je v kompetenci úřadů práce, které s ohledem na situaci na trhu práce vydávají pracovní povolení cizincům ze třetích zemí. Hlavním kritériem při rozhodování o udělení pracovního povolení tak je skutečnost, zda na volné pracovní místo není k dispozici domácí uchazeč o zaměstnání, případně uchazeč ze zemí EU/EHP nebo cizinec ze třetí země, který je evidován jako uchazeč o zaměstnání. Ačkoliv se význam úřadů práce při regulaci zahraniční zaměstnanosti zeslabil volným pohybem pracovních sil v rámci EU, který vylučuje regulaci zahraniční zaměstnanosti občanů EU, je tato regulační funkce úřadů práce stále významná. To se projevilo zejména v průběhu ekonomické recese, kdy došlo k významnému propouštění pracovníků a nárůstu nezaměstnanosti. Na tento vývoj pak začaly úřady práce reagovat útlumem či úplným zastavením vydávání pracovních povolení, k čemuž byly nabádány také pokynem z Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky. Vliv ekonomické recese na zaměstnanost zahraničních pracovníků a reakce státu na tuto situaci potvrzují, že zahraniční pracovníci jsou vnímáni jako významný zdroj numerické flexibility, a to ne jenom zaměstnavateli, ale také pracovníky úřadů práce.

Na postavení cizinců na trhu práce působí stát také nepřímo, a to zejména legislativou umožňující agenturní zaměstnávání¹⁷ cizinců a „zaměstnávání“ družstevníků, neboť tyto formy zaměstnávání, hojně využívané především k zaměstnávání cizinců, přispívají k vytlačování pracovníků do marginálních pozic na trhu práce a zvyšují jejich nejistoty plynoucí z vyššího rizika propouštění a nedodržování pracovněprávních předpisů. S těmito formami zaměstnávání je spojováno také vysoké riziko manipulace a zneužívání cizinců, kteří vykazují omezenou vyjednávací schopnost. Ta je způsobena neznalostí českého jazyka, ale i neznalostí českého pracovního práva.

Agentury práce pronajímají pracovní sílu, která tvoří jejich kmenové zaměstnance, dalším subjektům prostřednictvím tzv. agenturního zaměstnávání.¹⁸ Využíváním služeb personálních agentur a agentur práce firmy snižují náklady na jednotlivé personální činnosti (např. nábor, organizace a řízení výkonu práce, hodnocení, odměňování apod.), čímž snižují náklady na pracovní sílu. Využívání služeb agentur práce je pro firmy významným zdrojem numerické flexibility a velmi často je využíváno na práce ovlivněné sezónními výkyvy (práce v zemědělství, stavebnictví), které pracovní síla ze zahraničí převážně obsazuje. Firmy si u agentur práce mohou pronajmout pracovníky pouze na omezenou dobu, kdy je např. vyšší potřeba pracovní síly a nejsou tak zatíženy náklady na propouštění zaměstnanců. Zatímco pro firmy je využívání služeb agentur práce značně výhodné, pro pracovníky, zejména pracovníky

¹⁷ Agenturní zaměstnávání se v České republice řídí zákonem o zaměstnanosti a zákoníkem práce.

¹⁸ Novelou zákona o zaměstnanosti (zákonem č. 435/2004 Sb.) byl do zákoníku práce včleněn nový právní institut - agenturní zaměstnávání. V souvislosti s tím byl naopak zrušen dosavadní institut tzv. dočasného přidělení zaměstnance k výkonu práce k jinému zaměstnavateli. Agenturní zaměstnávání provozují agentury práce, které „pronajímají“ či přidělují pracovníky firmám na základě dohody o dočasném přidělení zaměstnance. V tomto ohledu je třeba rozlišovat mezi agenturou práce, která přímo zaměstnává pracovníky a následně je přiděluje na výkon práce k jiné firmě, a personální agenturou, která je pouze soukromou zprostředkovatelnou práce.

z řad cizinců, se jedná o znevýhodňující a často dosti rizikovou formu zaměstnávání s velkou mírou nestability pracovního poměru a vysokým rizikem propouštění. Zejména zahraniční pracovníci agentur práce tvoří v současné době rezervoár pracovních sil, který poměrně pružně reaguje na výkyvy v poptávce. Některé personální agentury a agentury práce se orientují pouze na zprostředkování a zaměstnávání cizinců na pozice na terciárním sektoru trhu práce, tedy na pozice určené především pro flexibilní zahraniční pracovníky.

Další znevýhodňující formou „zaměstnávání“ cizinců v České republice je jejich členství ve družstvech, obchodních společnostech nebo ve statutárních orgánech těchto subjektů. Zákonem daná možnost družstevního „zaměstnávání“ umožňuje majitelům družstev obcházet zákoník práce. Družstevníci nemají s družstvem uzavřenu pracovní smlouvu, která by deklarovala pracovněprávní vztah, nýbrž pouze obchodněprávní vztah. Nejedná se tak v pravém slova smyslu o zaměstnání, přestože pro účely zákona o zaměstnanosti se za zaměstnání považuje také „plnění úkolů vyplývajících z předmětu činnosti právnické osoby zajišťovaných společníkem, statutárním orgánem nebo členem statutárního nebo jiného orgánu obchodní společnosti pro obchodní společnost nebo členem družstva nebo členem statutárního nebo jiného orgánu družstva pro družstvo“ (§ 89 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti). Členové družstva tedy podle zákona nepobírají mzdu, ale odměnu za práci pro družstvo, a to jen v případě, že družstvo má zisk. Pro družstevníky také neplatí ustanovení o minimální mzdě. Kontrola družstev ze strany státu je navíc značně omezená. Pracovní povolení pro členy družstev jsou vydávána zejména občanům Ukrajiny, Mongolska, Moldavska, Běloruska, Kazachstánu a v poslední době také občanům Vietnamu. Jedná se zejména o pracovní povolení na nekvalifikované práce ve stavebnictví a zemědělství. Přístup úřadů práce k vydávání pracovních povolení pro členy družstev se liší. Zatímco jedni se snaží obcházet nedostatky legislativy důslednými kontrolami družstevníků na pracovištích a následným zamezením vydávání povolení pro ta družstva, jejichž členové nevykonávají činnost uvedenou v pracovním povolení, jiné úřady práce vydávání povolení pro družstevníky nikterak neregulují. Podíl pracovních povolení pro družstevníky na celkovém počtu vydaných pracovních povolení v některých okresech tvoří až 80 %. Znevýhodňující postavení na trhu práce dané „zaměstnáním“ v družstvech tak v některých okresech postihuje více než polovinu pracovníků pracujících na základě pracovních povolení.

Občanství a pobytový status cizince patří k dalším významným faktorům, kterými stát nepřímo determinuje postavení cizinců na trhu práce, neboť jsou kritériem, které určuje podmínky vstupu na trh práce pro různé kategorie cizinců. Institut pracovního povolení tak nepřímo zatlačuje některé cizince do marginálních pozic na trhu práce a do nejistých forem zaměstnávání, neboť neznalost zdrojů pracovních míst a podmínek zaměstnávání cizinců nahrává různým zprostředkovatelským subjektům, které sice zajistí migrantovi pracovní povolení, ale za cenu velmi nízké kvality pracovního místa a poměrně vysoké závislosti zahraničního pracovníka na zaměstnavateli, neboť s výkonem práce na území České republiky je obvykle spojováno také povolení k pobytu cizince.¹⁹ Výhodnější postavení na trhu práce mají v tomto ohledu občané EU/EHP, kteří k výkonu zaměstnání na území České republiky nepotřebují pracovní povolení. Významným mezníkem, který pro občany třetích zemí znamená zlepšení jejich postavení na trhu práce a zvyšuje jejich šance na začlenění na

¹⁹ Závislost cizinců na zaměstnavateli částečně snížilo zavedení tzv. ochranné doby (60 dní) k hledání zaměstnání. Platnost povolení k dlouhodobému pobytu za účelem zaměstnání je zrušena pouze tehdy, pokud jim ve lhůtě od 60 dnů ode dne následujícího po skončení pracovního poměru není vydáno nové povolení k zaměstnání. V návaznosti na zavedení institutu ochranné doby je stanovena povinnost zaměstnavatele sdělovat úřadu práce důvody ukončení pracovního poměru, pokud ke ztrátě zaměstnání nedošlo vlastní vinou cizince (§45 zákona č. 326/1999, o pobytu cizinců na území České republiky).

pracovní trh, je získání trvalého pobytu. Cizinci s trvalým pobytem mají, podle zákona o zaměstnanosti, stejný přístup na trh práce jako občané ČR, to znamená, že pro výkon práce již nepotřebují pracovní povolení. Tato skutečnost zlepšuje vyjednávací pozici cizince na trhu práce a zvyšuje šance na získání kvalitnějších pracovních míst.

Postavení zahraničních pracovníků je determinováno zejména důvody, které vedou zaměstnavatele k jejich zaměstnávání. Strategie snižování nákladů skrze levnou zahraniční pracovní sílu vytváří terciární sektor trhu práce a je, podle našich zjištění, hlavní příčinou znevýhodněného postavení převážné většiny cizinců pracujících na území České republiky. Snižování nákladů na pracovní sílu je dosahováno zejména prostřednictvím výše uvedených nestandardních forem zaměstnávání, jako je agenturní zaměstnávání, družstevní „zaměstnávání“ a švarcsystém.

Do marginálních pozic na trhu práce jsou cizinci někdy vytlačováni také kvůli obavám některých zaměstnavatelů z jejich zaměstnávání. Tyto obavy bývají dány buď předsudky vůči některým skupinám cizinců, ale také neznalostí podmínek jejich zaměstnávání či neznalostí určitého typu pobytového statusu. Někteří zaměstnavatelé pak mohou být odrazováni administrativní náročností a dodatečnými náklady na pracovní sílu. Od 1. ledna 2009 však už zaměstnavatelé nemusí žádat o povolení k získávání zaměstnanců ze zahraničí, čímž se náklady na zaměstnávání těchto pracovníků snížily o 2000,- Kč.²⁰

Nedostatečná informovanost zaměstnavatelů o podmínkách zaměstnávání cizinců je bariérou integrace na pracovním trhu zejména v případě žadatelů o mezinárodní ochranu a azylantů. Ačkoliv žadatelé o mezinárodní ochranu mohou po 12 měsících od podání žádosti pracovat, hledání práce je pro ně obtížné, neboť zaměstnavatelé nejsou dostatečně informováni o podmínkách zaměstnávání žadatelů a azylantů anebo si myslí, že tyto osoby zaměstnat nemohou.

1.3.3 Lidský, sociální kapitál a individuální životní strategie cizinců jako faktor integrace

Postavení cizinců na trhu práce je určováno především charakteristikami jejich lidského a sociálního kapitálu, zvláště pak úrovní dosaženého vzdělání, předchozí praxí a pracovní historií v České republice. K významným faktorům, které ovlivňují začlenění cizinců na pracovní trh, patří již samotný proces hledání práce. Úspěšnost při hledání práce ovlivňuje, kromě lidského kapitálu a jazykových znalostí, zejména dostupnost informací o pracovních příležitostech a stupeň rozvinutosti sociálních sítí, neboť ty jsou u cizinců k hledání práce využívány nejčastěji. Zejména nově příchozí migranti a ti, kteří se obtížně dorozumívají v češtině, jsou často odkázáni na krajanské sítě. Také v našem výzkumu se potvrdilo, že cizinci, zejména nově příchozí, mají omezenou kapacitu při vyhledávání volných pracovních míst (tzv. *matching capacity*), neboť místa inzerovaná v českém jazyce jsou jim nedostupná a mnohdy ani neví, kde taková místa mají hledat. Tato skutečnost následně zvyšuje poptávku po službách personálních agentur, agentur práce a dalších zprostředkovatelských službách. Na základě rozhovorů s účastníky našeho výzkumu nelze jednoznačně říci, že by všichni cizinci měli potíže při hledání práce. Mnoho z těch, kteří tyto problémy neměli, však vykazovalo jinou známku nejistého postavení na trhu práce, a to opakované střídání pracovních míst s omezenou možností kariérního růstu a nízkou stabilitou, která Doeringer a Piore (1971) označují jako tzv. *dead-end jobs*.

²⁰ Žádost cizince o vydání povolení k zaměstnání i nadále podléhá správnímu poplatku 500,- Kč.

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

Osobní kontakty se při hledání práce jeví jako významné také proto, že většina inzerátů je adresována převážně domácí pracovní síle, respektive zaměstnavatel neuvažuje, že by dané místo mělo být obsazeno cizincem. Za této situace cizinci raději preferují hledání práce přes sociální sítě, kdy existuje možnost intervence ze strany známých či příbuzných a možnost poskytnutí referencí. Hledání práce přes sociální sítě přispívá k vyšší koncentraci cizinců v určitých sektorech trhu práce nebo u jednotlivých zaměstnavatelů. Setrvávání některých pracovníků na sekundárním trhu práce přisuzuje Wial (1991) procesu socializace a vlivu sociálního okolí. Wial v této souvislosti zdůrazňuje, že úroveň vzdělání není jedinou determinantou zařazení pracovníků na určitý sektor trhu práce a akcentuje vliv sociálních skupin na začlenění jedinců na určitý sektor trhu práce a vliv sociálního okolí na možnosti přesunu mezi jednotlivými sektory trhu práce.

U účastníků našeho výzkumu jsme se často setkávali také s řetězovou migrací, kdy migrace jedné osoby je příčinou migrací dalších osob jedné rodiny či obce. Massey (2005:130) tento vliv sociálních sítí při vzniku migrace označuje jako tzv. *family and friend effect*. Skutečnost, že v cizí zemi je již vytvořeno zázemí (bydlení, pracovní příležitosti, sociální kontakty), snižuje psychologické a transakční náklady pro další migranty. Řetězová migrace bývá také strategií rodiny, jak snížit riziko z případného neúspěchu v cizí zemi. Např. u respondentů z Vietnamu jsme se setkávali se situací, že do České republiky přijel nejdříve jeden člen rodiny, který tu měl vytvořeny kontakty z dob předchozích studií či předchozí práce v České republice.²¹ Za touto osobou po určité době odjížděli další členové rodiny, nejčastěji v rámci tzv. *institutu sloučení rodiny*.

K základním předpokladům úspěchu při začleňování na trh práce patří dosažená úroveň znalostí českého jazyka. Zatímco pro jednání v běžných situacích či na úřadech využívají cizinci, kteří neovládají příliš češtinu, svých známých, příbuzných či profesionálních jednatelů či zprostředkovatelů, v případě uplatnění na trhu práce nelze, ve většině případů, neznalost jazyka obházet. Výjimku v tomto směru tvoří zaměstnanci mezinárodních společností, ve kterých se naopak hovoří pouze některým z cizích jazyků. V takovémto pracovním prostředí není uplatnitelnost cizinců omežována neznalostí českého jazyka a někteří z respondentů žijí v České republice i několik let s minimální znalostí češtiny. Specifické jazykové kompetence cizinců mohou být naopak podstatnou *komparativní výhodou* ve srovnání s domácími pracovníky, neboť pokud je u pracovního místa požadavek na plynulou znalost cizího jazyka, potom bývá konkurence domácích zájemců značně omezená a šance pro rodilé mluvčí naopak značně vysoké. Neznalost českého jazyka zásadním způsobem redukuje možnosti zvyšovat zaměstnatelnost prostřednictvím opatření aktivní politiky zaměstnanosti a změnou kvalifikace, neboť omezuje přístup cizinců k dalšímu vzdělávání a rekvalifikacím, které jsou většinou realizovány v češtině.

Důvody příchodu do České republiky a okolnosti tohoto příchodu určují výchozí postavení cizince pro jeho další sociální integraci, včetně integrace na pracovní trh. Jiné výchozí postavení mají ti, kteří se do ČR rozhodli migrovat dobrovolně z důvodů pracovních či rodinných, jiné výchozí podmínky pak mají migranti, kteří se v ČR ocitli z humanitárních a bezpečnostních důvodů. Situace uprchlíků a azylantů je v mnoha ohledech specifická, neboť migrace do ČR byla pro mnohé z nich jedinou možností jak zachránit život svůj či své rodiny a tito cizinci jsou zpočátku zcela odkázáni na pomoc ze strany majoritní společnosti a jejích institucí. Situaci těchto osob znesnadňuje skutečnost, že migrovaly mnohdy z kulturně vzdálených regionů a mívají odlišnou

²¹ Jednalo se zejména o bývalé studenty či zahraniční pracovníky, kteří v České republice v minulosti pracovali v rámci dohod o vzájemné pomoci mezi socialistickými zeměmi.

fyzionomii. Tato skutečnost zpomaluje jejich kulturní a sociální integraci v české společnosti.

Postavení cizinců na trhu práce je dáno také jejich vlastní strategií začlenění na trh práce, tedy volbou způsobů hledání práce, ale také způsobů, jak se na pracovním trhu nejlépe udržet. Podstatná je v tomto smyslu struktura pracovních příležitostí, o které se cizinec uchází. Jak uvádí Doeringer a Piore (1971), zaměstnanost na sekundárním trhu práce determinují také vlastní preference jednotlivců. Některé skupiny pracovníků záměrně neaspirují na kvalitativně lepší pracovní místa, neboť v určité etapě svého života preferují např. dočasné pracovní příležitosti. Kromě matek s malými dětmi a studentů do této skupiny pracovníků patří také dočasní pracovní migranti. V rozhovorech s cizinci jsme se setkali se dvěma hlavními strategiemi začlenění na trh práce, které vyplývají z rolí cizinců na pracovním trhu a z požadavků zaměstnavatelů. Cizinci v našem výzkumu využívali ke svému začlenění na pracovní trh buď své specifické jazykové a kulturní kompetence (výuka jazyků, překladatelství, tlumočení, práce v call centrech a odděleních zákaznické podpory mezinárodních společností) anebo se na trhu práce snažili uplatnit prostřednictvím své levné pracovní síly. Pro cizince pracující v sekundárním a terciárním sektoru trhu práce je charakteristická nižší „vymíněná mzda“,²² která je dána zejména rozdíly mezi potencionální mzdou získanou v zemi původu a v České republice. I minimální mzda tak může být v přepočtu vyšší než příjem, který cizinci doposud dostávali v zemi původu. Strategii uplatnění na trhu práce skrze nízkou cenu práce uplatňují zejména ti cizinci, kteří v České republice pracují dočasně, na základě pracovního povolení. Tato strategie je dána také tím, že tito cizinci jsou situováni na otevřeném, vysoce soutěživém trhu práce. S délkou pobytu cizince v nové zemi, se získanou pracovní zkušeností, se zlepšováním jazykových znalostí a s rozrůstáním sociálních sítí vymíněná mzda vzrůstá, neboť se rozšiřuje spektrum potencionálních pracovních nabídek. Významným mezníkem je v tomto ohledu situace, kdy se cizinec rozhodne v nové zemi setrávat dlouhodobě nebo trvale a svůj sociální status začíná odvozovat od svého postavení v nové zemi. Požadavky na kvalitu pracovních míst se za těchto okolností liší a ochota trvale usazeného cizince obsazovat místa terciárního sektoru trhu práce se mnohdy značně snižuje.

Závěr

V tomto příspěvku jsme se zabývali otázkou, jaké je postavení cizinců na trhu práce v České republice z hlediska teorie segmentovaného trhu práce, tedy tím, jaké je rozložení zahraniční zaměstnanosti v jednotlivých segmentech trhu práce, a dále pak důvody, které k tomuto rozložení vedou. Výsledky našeho zkoumání potvrzují původní předpoklad o marginalizaci značné části zahraničních pracovníků na trhu práce, která je způsobena především nezájmem domácích pracovníků obsazovat neatraktivní pracovní místa a adaptačními strategiemi zaměstnavatelů. K „uzamykání“ zahraničních pracovníků na terciárním trhu práce a okrajových pozicích sekundárního trhu práce dochází především z důvodu nedostatečných jazykových znalostí, nízkého vzdělání a omezených vyjednávacích schopností velké části zahraničních pracovníků. Tyto charakteristiky znemožňují přemístění na kvalitativně lepší pracovní místa. Toto „uzamčení“ u některých cizinců posiluje také institut pracovního povolení, neboť pracovní povolení jsou vydávána především na neatraktivní pracovní místa a nepřímo tak přispívají k zaujímání okrajových pozic trhu práce. S výrazně omezenou profesní a geografickou

²² Vymíněná mzda (reservation wage) je představa o výši mzdy, za kterou je pracovník ochoten pracovní nabídku přijmout.

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

mobilitou na trhu práce jsme se však setkali také u zahraničních pracovníků, kteří zauímají pozice na primárním sektoru trhu práce. U této skupiny zahraničních pracovníků se na tomto stavu podílí, kromě nedostatečné znalosti češtiny, také skutečnost, že tito cizinci obsazují především taková pracovní místa, kde se uplatňují díky znalosti cizích jazyků a znalosti kulturního a společenského prostředí země původu. Jedná se především o aktivity spojené s výukou cizích jazyků, tlumočením, překladatelskou, případně i průvodcovskou činností a o práci v mezinárodních společnostech. Zatímco terciární sektor trhu práce tvoří místa domácí populací odmítaná, zahraniční zaměstnanost cizinců na primárním sektoru trhu práce tvoří místa, která jsou pro domácí pracovníky mnohdy těžko dostupná.

Z poznatků našeho výzkumu vyplývají implikace především pro integrační politiku a politiku zaměstnanosti. S růstem neregulovatelné zaměstnanosti se rozšiřuje okruh osob, které mají nárok stát se uchazeč o zaměstnání na českých úřadech práce. Z tohoto důvodu je třeba uvažovat o rozvoji nástrojů, které by umožnily zvyšovat zaměstnatelnost cizinců, kteří jsou již trvalou součástí domácí pracovní síly, tedy cizinců s trvalým pobytem, azylantů a občanů Evropské unie, kteří se rozhodnou evidovat se na českém úřadu práce. Je třeba diskutovat o vývoji opatření podporujících zaměstnatelnost cizinců s trvalým pobytem, u nichž existuje riziko, že jejich marginální pozice na trhu práce a exluze z účasti na trhu práce vyústí v závislost na dávkách sociálního systému, neboť v konečném důsledku může tato situace zvýšit protimigrančí a xenofobní postoje ve společnosti.

Nedávné masové propouštění zahraničních pracovníků ukázalo, jak dramatický může být dopad ekonomické recese na zahraniční pracovní sílu. Dosavadní průzkum však naznačuje, že české veřejné služby zaměstnanosti nejsou zatím zcela připraveny řešit zaměstnatelnost těchto osob, zejména z důvodu chybějících jazykových kurzů nabízených úřady práce, které cizincům s výrazným komunikačním handicapem znemožňují účast na dalších opatřeních aktivní politiky zaměstnanosti.

Z našich zjištění také vyplývá nutnost zvážit legislativní úpravu těch forem zaměstnávání, které umožňují obcházení zákoníku práce, a tím i vykořisťování značné části zahraničních pracovníků. Možností je buď posílení kontrolní činnosti úřadů práce, která je prozatím značně omezená nedostatečnou personální kapacitou, a zrušení možnosti „zaměstnávat“ cizince prostřednictvím jejich členství v družstvech.

1. Segmentace trhu práce jako faktor integrace cizinců na trhu práce

Tabulka č. 4 **Shrnutí faktorů ovlivňujících postavení a integraci cizinců na trhu práce**

ekonomické a strukturální faktory trhu práce	- situace na trhu práce (volná pracovní místa, fáze hospodářského cyklu, poptávka po specifických znalostech, dovednostech apod.) - pracovněprávní legislativa (legální brány vstupu na trh práce) - právní postavení cizince (právní forma pobytového a pracovního oprávnění v ČR; občan EU, cizinec s trvalým pobytem, žadatel o mezinárodní ochranu, azylant apod.) - příležitosti dalších vzdělávacích aktivit (např. možnosti rekvalifikace přes ÚP)
strategie a jednání aktérů trhu práce	- náborové strategie zaměstnavatelů (levná a flexibilní pracovní síla, vysoce kvalifikovaná pracovní síla, nedostatek domácích pracovníků) - zaměstnavateli preferované formy zaměstnávání cizinců (personální agentury, zaměstnávání přes družstva, švarcsystém) - obavy ze zaměstnávání cizinců - neznalost podmínek zaměstnávání cizinců (např. omezené povědomí o možnostech zaměstnat azylanty)
lidský a sociální kapitál a individuální životní strategie cizinců	- dosažené vzdělání a současné vzdělávání - předchozí praxe a její uplatnitelnost - pracovní historie v ČR - jazykové znalosti - kulturní a sociální kapitál (sociální sítě důležité při hledání práce, při změně apod.) - migrační strategie (dočasná, trvalá, ekonomická migrace, sloučení rodiny apod.) - strategie integrace na trhu práce (úroveň vymíněné mzdy, využití specifických jazykových a kulturních znalostí apod.) - příčiny migrace a okolnosti příchodu (předem zajištěné místo, přechod v rámci dceřiných společností, nucená migrace apod.)

Literatura

Baršová, A., Barša, P. (2005). *Přistěhovalectví a liberální stát: Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita

Český statistický úřad, údaje zahraniční zaměstnanosti,
http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/datove_udaje/ciz_zamestnanost [on-line 2.10.2009]

Doeringer, P. B., Piore M. J. (1971). *Low-Income Employment and the Disadvantaged Labour Force, and Qualitative Analysis of Worker Instability in the Low-Income Labour Market*. In: *Internal Labour Markets and Manpower Analysis*. Lexington, MA: D.C. Heath and Company, str. 163-83, 184-88.

Hofírek, O., Nekorjak, M. (2009). *Vietnamští imigranti v českých velkoměstech - Integrace přistěhovalců z Vietnamu*. In: Rákoczyová M., Trbola R. (eds.). *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*, Praha: SLON, str. 160-197, ISBN 978-80-7419-023-0

Kelly, C.B. (2000). *Demography and International Migration*. In: Brettell, C.B., Hollifield, J.F. (eds.). *Migration theory: talking across disciplines*, New York: Routledge

Massey, D. S. (2005). *Worlds in motion: understanding international migration at the end of the millennium*. Oxford: Clarendon Press

Metodické principy klasifikace KZAM (2007). Český statistický úřad
http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/metodicke_principy_klasifikace_kzam [on-line 15. 1.2010]

Piore, M. (1971). *The Dual Labour Market: Theory and Implications*. In: Gordon, D.M. (ed.), *Problems in Political economy: An Urban Perspective*, Lexington, MA:D.C. Heath and Company, str. 90-94

Pořízková H., Rákoczyová M., Trbola R. (2009). *Cizinci ze třetích zemí v Jihomoravském kraji; vstupní analýza sociální integrace*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.

Rosenberg, S. (1989). *From segmentation to Flexibility, Labour and Society*. vol. 14 No. 4, October, str. 363-407

Rueda, D. (2007). *Social democracy inside out: partisanship and labour market policy in industrialized democracies*. Oxford, New York: Oxford University Press

Sirovátka, T. (1997). *Marginalizace na pracovním trhu; příčiny diskvalifikace a selhávání pracovní síly*. Brno: Masarykova univerzita

Sirovátka, T. (2002). *Diferencovaná rizika nezaměstnanosti*. In: Sirovátka, T. (ed.), *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, Brno: Masarykova univerzita, str. 41-63

Sirovátka, T. (2009). *Dualizace na trhu práce a strategie outsiderů*. In: Sirovátka, T., Winkler, J., Žižlavský M. (eds.). *Nejistoty na trhu práce*. Brno: Masarykova univerzita, str. 9-39

Wial H. (1991). *Getting a Good Job: Mobility in a Segmented Labor Market*. *Industrial Relations*, vol. 30, no. 3, str. 396-416

Zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 435/2004, Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů

2. Smluvní zdravotní pojištění cizinců jako příklad neadekvátnosti bezpečnostně-humanitárního diskurzu o migraci

Pavel Čížinský

Úvod

Mezi odbornou i širokou veřejností existuje určité povědomí o tom, že zdravotní pojištění cizinců je problémovou oblastí migrační reality v České republice. V hromadných sdělovacích prostředcích se často referuje jak o tom, že cizinci dluží zdravotnickým zařízením úhradu za poskytnutou lékařskou péči, tak i o tom, že pro cizince je lékařská péče často nedostupná. Bohužel jen velmi málo osob se o tuto problematiku zajímá hlouběji. Ve veřejnosti zůstává tak hlavně obava, že cizinci by mohli zneužívat systém zdravotní péče, který v České republice je, na straně jedné a současně soucit s těmi cizinci, kteří se v důsledku onemocnění zadlužili, neboť neměli obvyklé veřejné zdravotní pojištění.

Běžný pohled na tematiku zdravotního pojištění cizinců tak v podstatě kopíruje hlavní diskurzy, které v České republice (a zřejmě v celém západním světě) ohledně mezinárodní migrace vládnu. Jedná se o následující 3 pozice:

- Bezpečnostní diskurz je doménou zastánců práva a pořádku a bylo by jej možné ve zkratce vystihnout větou: **„cizinci jsou nebezpeční“**. Důraz je kladen na opatrnost až represivnost, na potřeby kontroly a regulace; tato pozice je vyjadřována též dnes již obecně užívaným termínem „migrační management“. Představiteli této pozice ve veřejném prostoru jsou bezpečnostní složky (ministerstvo vnitra, služba cizinecké policie), extrémně pravicové formace aj.
- Humanitární diskurz je doménou ochránců lidských práv a bylo by jej možno vyjádřit zkráceně větou: **„cizinci jsou potřební a diskriminovaní“**. Důraz je kladen na etické chování domácí či majoritní složky společnosti vůči cizincům a na hodnoty soucitu a pomoci. V České republice i jinde v Evropě jsou zastánci této pozice tzv. nestátní neziskové organizace, církve a další složky občanské společnosti.
- Utilitaristický ekonomicko-demografický diskurz o migraci vychází z racionálního pohledu na momentální potřeby trhu (např. trhu práce, ale i dalších složek národního hospodářství cílové země) a aktuálně též z úvah o demografických perspektivách vyspělých společností. Tento přístup by bylo možno shrnout větou: **„cizince potřebujeme“**. Důraz je kladen na prakticky vyčíslitelný přínos cizinců pro veřejné rozpočty, popř. pro fungování společnosti, někdy s prvky ekonomického liberalismu. Představiteli této pozice jsou zástupci zaměstnavatelů a podnikatelů; v České republice v diskusi o migraci tyto pozice někdy hájí na vládní úrovni též rezort průmyslu a obchodu.

Jakkoli je tedy v České republice současná debata o migraci komplexnější než jen mezi pozicemi bezpečnostní a pozicemi humanitární, přesto právě v oblasti zdravotního pojištění cizinců tento diskurz do značné míry převládá.

2.1 Právní nastavení systému úhrady zdravotní péče poskytnuté cizincům

V oblasti zdravotního pojištění cizinců existují v České republice dva vzájemně se prakticky vylučující systémy, a to systém veřejného zdravotního pojištění a systém smluvního (komerčního, soukromého) zdravotního pojištění cizinců.

2.1.1 Veřejné zdravotní pojištění

Systém veřejného zdravotního pojištění na základě zákona č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění je oproti pojištění soukromému charakterizován zejména těmito rysy:

- Veřejnoprávní povaha: účast v systému je součástí státní politiky v oblasti sociálního zabezpečení a je povinná. Osoba (ať již občan České republiky nebo cizinec), která do systému spadá, se prakticky nemůže z tohoto systému vyvázat; systém veřejného zdravotního pojištění je zřejmě jediný příspěvkový systém v České republice, na který jsou povinni přispívat i ti, co nemají žádné příjmy.
- Solidární povaha: systém vychází z celospolečenské solidarity mezi zdravými a majetnějšími na straně jedné a nemocnými a chudšími na straně druhé.

Účast v systému veřejného zdravotního pojištění se z právního hlediska může zakládat na 3 hlavních normách, a to 1) na zákoně o veřejném zdravotním pojištění (popř. na jiných zákonech, které na tento zákon odkazují), 2) na nařízeních Evropské unie upravujících volný pohyb osob anebo na 3) mezinárodních smlouvách. Pokud jde o cizince, jsou systému veřejného zdravotního pojištění účastny následující osoby:

- na základě ustanovení § 2 zákona o veřejném zdravotním pojištění a) cizinci, kteří mají trvalý pobyt na území České republiky, b) cizinci, kteří jsou zaměstnanci zaměstnavatele se sídlem na území České republiky, c) cizinci v režimu zákona o azylu a d) některé další skupiny cizinců uvedené v normách cizineckého práva (např. § 53c a 88 zákona o azylu, § 48 zákona o pobytu cizinců)
- Na základě Nařízení Rady (EHS) č. 1612/68 ze dne 15. října 1968 o volném pohybu pracovníků uvnitř Společenství, pracovníci migrující v rámci společenství, kteří mají občanství Evropské unie, a jejich rodinní příslušníci a na základě Koordinačního Nařízení Rady (EHS) 1408/71 z 14. června 1971, o aplikaci soustav sociálního zabezpečení na osoby zaměstnané, samostatně výdělečně činné a jejich rodinné příslušníky pohybující se v rámci Společenství, i další občané Evropské unie a jejich rodinní příslušníci, kteří v České republice bydlí (i když jsou ekonomicky neaktivní), a též někteří cizinci ze třetích zemí, kteří buď jsou uprchlíky anebo kteří migrují mezi vícero členskými státy Evropské unie.

Na základě Koordinačního Nařízení Rady (EHS) 1408/71 mají významná práva v oblasti čerpání zdravotní péče i ty osoby kryté tímto nařízením, které v České republice nepobývají a pouze zde jsou na pobytu mimo kompetentní stát (i těmto např. turistům je - na účet jejich domovské zdravotní pojišťovny - poskytnuta zdravotní péče, která spočívá ve „**věcných dávkách nezbytných s ohledem na zdravotní stav během pobytu na území jiného členského státu, s přihlédnutím k povaze dávek a očekávané délce pobytu**“, viz čl. 22 nařízení).

2. Smluvní zdravotní pojištění cizinců jako příklad neadekvátnosti bezpečnostně-humanitárního diskurzu o migraci

2.1.2 Smluvní zdravotní pojištění cizinců

Všichni cizinci, kteří nespádají do systému veřejného zdravotního pojištění, mají na základě zákona o pobytu cizinců povinnost mít uzavřené zdravotní pojištění smluvní. K datu 31.12.2008 se jednalo přibližně o tyto skupiny cizinců pobývajících dlouhodobě (nikoli krátkodobě, např. na turistická víza) na území České republiky:

- cizinci pobývajících v České republice v rámci dlouhodobého pobytu za účelem podnikání - živnostníci a jiní podnikatelé (OSVČ) - 77 158 osob,
- ekonomicky neaktivní rodinní příslušníci zaměstnanců, osob samostatně výdělečně činných, ale i dalších cizinců či dokonce českých občanů, kteří nemají trvalý pobyt ani občanství Evropské unie - 10 651 osob,
- studenti, kteří nemají trvalý pobyt ani občanství Evropské unie a kteří nejsou ani zaměstnání - 6 272 osob,
- další menší skupiny cizinců (např. cizinci, kterým bylo uděleno vízum za účelem strpění pobytu dle § 33 zákona o pobytu cizinců) a
- cizinci bez oprávnění k pobytu (odhady počtu těchto cizinců se velmi liší).

Pokud jde o zákonné nastavení systému smluvního zdravotního pojištění, předepisuje zákon o pobytu cizinců v ustanovení § 180i pouze pokrytí „**nákladů léčení v souvislosti s úrazem nebo náhlým onemocněním**“ na území České republiky a minimální výši pojistného plnění 30 000 EUR. Žádné další podmínky, které by smluvní zdravotní pojištění mělo splňovat, české právní předpisy nestanoví.

2.2 Aktuální realita smluvního zdravotního pojištění

Ve srovnání s -v české společnosti obvyklým- veřejným zdravotním pojištěním vykazuje institut smluvního zdravotního pojištění zásadní rozdíly, které je možné rozdělit na výhody a nevýhody.

2.2.1 Výhody smluvního zdravotního pojištění cizinců

Za určitou výhodu může být považováno, že některé produkty nabízené komerčními pojišťovnami (v současné době působí v České republice 5 českých pojišťoven) jsou levnější než pojistné, které by tito cizinci hradili v systému veřejného zdravotního pojištění: produkty pojištění tzv. nutné a neodkladné péče se někdy nabízejí za cca. 5 000,- Kč na rok, zatímco pojistné v systému veřejného zdravotního pojištění dosahuje u osob samostatně výdělečně činných cca 18 000,- Kč ročně. Někteří cizinci dále zmiňovali skutečnost, že některé pojišťovny provozují telefonické asistenční služby, které jsou -z důvodů specializace na cizince- též v některých cizích jazycích.

2.2.2 Nevýhody smluvního zdravotního pojištění cizinců

Jako nevýhodu je třeba posoudit zejména rozsah hrazené péče, který v současnosti nabízené pojistné produkty komerčních pojišťoven pokrývají a který je zásadně užší než rozsah zdravotní péče kryté veřejným zdravotním pojištěním. Užší

2. Smluvní zdravotní pojištění cizinců jako příklad neadekvátnosti bezpečnostně-humanitárního diskurzu o migraci

rozsah je dán existencí řady výluk a výjimek v pojistných podmínkách pojistných produktů nabízených komerčními pojišťovnami. Jedná se např. o následující výluky:

- věcné výluky z pojištění vztahující se k určitým druhům onemocnění a druhům lékařské péče (např. pohlavní nemoci, vrozené choroby aj. jsou a priori vyloučeny z pojistné ochrany),
- výluky z pojištění vztahující se k příčinám či jiným okolnostem vzniku pojistné události (tzv. preexistence bývá v pojistných smlouvách popsána slovy, že „*pojistné plnění se neposkytuje za události, jejichž příčina nebo příznaky nastaly před uzavřením pojistné smlouvy, nebo musely být pojištěnému či pojistníkovi před uzavřením pojistné smlouvy známy*“.),
- existence (spolu)zavinění pojištěného či tzv. oprávněné osoby,
- regionální, časová a jiná omezení pojistné ochrany,
- podmíněnost trvání pojistné ochrany trváním oprávnění cizince k pobytu, omezení okruhu poskytovatelů lékařské péče, možnost skončení pojistné smlouvy ze strany pojistitele (výpověď, odstoupení, odmítnutí pojistného plnění dle zákona o pojistné smlouvě),
- podmínka dodržení dalších povinností vyplývajících ze smlouvy - v případě nedodržení jakékoli povinnosti pojištěného může pojistitel odmítnout poskytnout pojistné plnění,
- omezení vyplývající ze systému řízené péče, kterým jsou pojistné produkty smluvního zdravotního pojištění ovládaný: cizinec má povinnost postupovat dle pokynů pojišťovny, nemá volbu lékaře, má povinnost repatriace (tj. odcestovat do své země původu, pokud to jeho zdravotní stav dovoluje),
- maximální limit pojistného plnění a úhrada zdravotní péče pouze dle určitého sazebníku (pojišťovny proplácí zdravotní péči pouze dle sazebníků platného pro veřejné zdravotní pojištění; zdravotnická zařízení však často účtují cizincům tzv. smluvní ceny, které jsou vyšší).

Výše uvedená ustanovení pojistných podmínek zakládají tak poměrně nízkou úroveň práv pojištěných cizinců.

Dalším důsledkem plynoucím z ryze soukromoprávního charakteru smluvního zdravotního pojištění (veřejnoprávní prvek zde spočívá pouze v povinnosti cizince, které však neodpovídá žádná povinnost pojišťovny) je skutečnost, že pojišťovny nejsou povinny uzavřít pojistnou smlouvu s žádným cizincem. Pokud by byl cizinec pro pojišťovnu ekonomicky nevýhodný (např. proto, že je nemocný), nemá žádná pojišťovna vůči němu žádnou povinnost. Kontraktační povinnost pojišťoven, která existuje např. v oblasti povinného ručení v oblasti smluvního zdravotního pojištění cizinců neexistuje.

Pojišťovny dále cizincům nabízí též nevýhodné platební podmínky uzavírání smluv: (pojistné se hradí dopředu, na celou dobu platnosti pojistné smlouvy. Tzv. nespotřebované pojistné se nevrací, takže pokud se cizinec v mezidobí stane účastníkem veřejného zdravotního pojištění a je z tohoto titulu povinen hradit pojistné na veřejné zdravotní pojištění, komerční pojišťovna mu jím již předplacené pojistné nevrátí a cizinec tak platí pojištění dvakrát.

Pokud jde o výši pojistného, stanoví se většinou dle pohlaví a věku cizince, který pojistnou smlouvu uzavírá. Zejména nezletilé děti a starší osoby hradí často podstatně více než by za ně bylo odváděno do systému veřejného zdravotního pojištění.

2.2.3 Praktické důsledky smluvního zdravotního pojištění cizinců

Současnou realitu smluvního zdravotního pojištění je třeba hodnotit jako problematickou, a to nejen z hlediska práva určitých skupin cizinců na rovné zacházení, ale též z hlediska perspektivy integrace cizinců do české společnosti. Identifikovat lze přitom následující negativní důsledky vyloučení části cizinců dlouhodobě pobývajících na území České republiky ze systému veřejného zdravotního pojištění:

- Cizinci, kteří mají pouze pojistné produkty komerčních zdravotních pojišťoven zanedbávají péči o své zdraví, neboť zejména preventivní lékařská péče nebývá většinou hrazena a cizinci nejsou ochotni či schopni zaplatit tuto péči ze svých vlastních prostředků. Pokud má cizinec perspektivu, že v budoucnu získá trvalý pobyt a s ním i účast ve veřejném zdravotním pojištění, může mít tendenci odkládat řešení svých zdravotních problémů na tuto pozdější dobu. Lze dokonce postulovat hypotézu, že mnozí cizinci budou v budoucnu, až již budou účastníky systému veřejného zdravotního pojištění, v horším zdravotním stavu a jejich léčba bude nákladnější, a to právě z důvodu zanedbávání péče o své zdraví během prvních let jejich pobytu v České republice.
- Rizika pro ochranu veřejného zdraví spočívají v tom, že smluvní zdravotní pojištění většinou nehradí ani léčbu těch nemocí, jejichž léčení je povinné dle zákona o ochraně veřejného zdraví (např. léčba AIDS není hrazena). Cizinci, kteří jsou nositeli těchto nemocí, jsou z důvodu hrozby vysokých nákladů za léčení ještě méně motivováni k tomu, aby se léčili, než kdyby jim byla povinná léčba hrazena ze strany veřejné moci. Mezi nejnebezpečnější nemoci patří v tomto ohledu HIV/AIDS, TBC nebo syfilis (až 30 % osob nakažených syfilis jsou cizinci).
- Mediálně nejznámějším problémem existence komerčního zdravotního pojištění jsou dluhy cizinců u zdravotnických zařízení, přičemž část těchto pohledávek je z důvodu nesolventnosti dotyčných cizinců nedobytná. Zde je třeba zdůraznit, že dluhy vznikají jak z důvodu výše uvedených výluk z pojištění (tedy cizinci jsou pojištěni u komerčních zdravotních pojišťoven, ovšem tyto pojišťovny jim příslušnou péči neuhradí, neboť úhrada této péče je pojistnými podmínkami vyloučena), tak z důvodu, že cizinci jsou pojištěni u pojišťovny, která je nesolventní (jedná se údajně o některé zahraniční zdravotní pojišťovny), tak i z důvodu, že cizinec není pojištěn vůbec.
- Závěrem je třeba zmínit i problém tzv. nepojistitelných cizinců (tento pojem je z právního hlediska poněkud nepřesný, neboť každého cizince lze -de iure- zdravotně pojistit, byť pojistné riziko může být u některých cizinců tak vysoké, že k tomu žádná soukromá pojišťovna -bez kontraktační povinnosti- nepřistoupí).
- Tzv. „falešné pojistky“ + české pojistné produkty v rukou zprostředkovatelů
- Problém nepojistitelných cizinců v systému je součástí státní politiky v oblasti sociálního zabezpečení. Osoba (ať již občan České republiky nebo cizinec), která do systému spadá, se prakticky nemůže z tohoto systému vyvázat; systém veřejného zdravotního pojištění je zřejmě jediný příspěvkový systém v České republice, na který jsou povinni přispívat i ti, co nemají žádné příjmy.

2.3 Finanční aspekty zdravotního pojištění cizinců

Ve veřejnosti převládá někdy tendence se domnívat, že cizinci jsou nákladnými pojištěnci systému veřejného zdravotního pojištění, popř. že zahrnutí dalších cizinců do systému veřejného zdravotního pojištění by muselo či mohlo vést k vysokým nákladům. Tento názor je však možno do značné míry zpochybnit. Argumentem zde může být i jen letmý pohled na demografickou strukturu cizinecké populace žijící v České republice, ve které převládají osoby v produktivním věku a osoby, které přišly do České republiky za prací.

Oproti průměru populace českých občanů vykazuje populace cizinců mnohem vyšší procento osob, které jsou v mladém věku a které jsou produktivní, a naopak mnohem menší procento osob, které jsou v dětském věku či ve věku seniorů.

2.3.1 Odhad počtu cizinců odkázaných na komerční pojištění

K 31.12.2008 Ředitelství služby cizinecké policie MV ČR v České republice evidovalo 438 301 cizinců, z toho 172 927 cizinců s trvalým pobytem, 265 374 cizinců s některým z typů dlouhodobých pobytů nad 90 dnů. K 31.12.2007 evidovalo Ředitelství služby cizinecké policie celkem 392 315 osob cizinců.

Celkem cizinců, kteří jsou pojištěni v systému veřejného zdravotního pojištění k 31.12.2007: 293 499 cizinců (viz Výroční zpráva Všeobecné zdravotní pojišťovny České republiky za rok 2007, str. 97).

Z výše uvedeného lze dovodit, že počet cizinců s legálním pobytovým statutem, kteří jsou odkázáni na komerční zdravotní pojištění, se tedy pohybuje v řádu přibližně jednoho sta tisíc osob.

Tento odhad více méně odpovídá číslům uvedeným v kapitole 2.2, které vycházely z údajů odboru azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra České republiky a dle kterých k 31.12.2008 v České republice pobývalo z cizinců ze třetích zemí (bez trvalého pobytu):

- 77 158 živnostníků a jiných osob samostatně výdělečně činných,
- 10 651 cizinců na základě dlouhodobého pobytu za účelem sloučení rodiny (závislých rodinných příslušníků) a
- 6 272 studentů.

Dohromady tedy 94 081 cizinců ze třetích zemí, kteří -za předpokladu, že někteří z nich nevykonávali paralelně ke svému jinému účelu pobytu ještě zaměstnání- nespádali mezi účastníky veřejného zdravotního pojištění, ale byli odkázáni na pojištění smluvní.

Vedle těchto cizinců je třeba k tomuto číslu připočítat ještě nezjistitelný počet cizinců, kteří v České republice pobývají neoprávněně.

2.3.2 Odhad příjmů do systému veřejného zdravotního pojištění

Pokud by výše uvedení cizinci byli účastníky veřejného zdravotního pojištění, odváděli by pojistné na veřejné zdravotní pojištění v následující výši:

2. Smluvní zdravotní pojištění cizinců jako příklad neadekvátnosti bezpečnostně-humanitárního diskurzu o migraci

- každý ze 77 158 osob samostatně výdělečně činných by odváděl měsíčně minimálně částku 1 456,- Kč, což je 17 472,- Kč ročně; celkem by tyto osoby samostatně výdělečně činné odvedly na pojistném částku 1 348 milionů Kč,
- 10.651 závislých rodinných příslušníků a 6 272 studentů by odvádělo:
 - buď částku 677 Kč měsíčně (pokud by byli státními pojištěnci, tuto částku by za ně odváděl stát),
 - anebo částku 1 080,- Kč měsíčně (pokud by byli samoplátcí pojistného na veřejné zdravotní pojištění).

Do rozpočtů veřejného zdravotního pojištění by tak přibyla minimálně částka 137 482 452,- Kč (což by byly výdaje státního rozpočtu), maximálně by na pojistné jako samoplátcí přispěli částkou 219 322 080,- Kč.

Tedy i v případě, že by všichni závislí rodinní příslušníci a studenti spadali do kategorie státních pojištěnců, do rozpočtu veřejného zdravotního pojištění by přibýlo minimálně 1 485 milionů Kč, z čehož by minimálně 1 210 milionů Kč byly nové příjmy (nikoli tedy platby ze státního rozpočtu za státní pojištění).

2.3.3 Odhad výdajů na pojištěnce, kteří v současnosti nespádají do veřejného zdravotního pojištění

Pokud by výše uvedení cizinci byli účastníky veřejného zdravotního pojištění, lze na základě průměrných nákladů na pojištěnce v závislosti na jeho věku (viz Ročenka VZP 2007) a na základě věkového rozložení cizinecké populace odhadnout roční náklady na tyto pojištěnce následujícím způsobem:

- množina 77 158 osob samostatně výdělečně činných by mohla spotřebovat zdravotní péči za částku 879,23 mil Kč,
- množina odhadovaného počtu 5 tisíc nezletilých dětí by mohla spotřebovat zdravotní péči za částku 44,52 mil Kč a
- množina odhadovaného počtu 11 923 dospělých závislých rodinných příslušníků a studentů (u nichž všech je počítáno s průměrnou roční spotřebou v částce 17 473,- Kč) by mohla spotřebovat zdravotní péči za částku 208,3 milionů Kč.

V součtu by se jednalo o částku 1 132,05 milionu Kč.

I při nejnižší kalkulaci příjmů do rozpočtu veřejného zdravotního pojištění tedy vychází, že částka příjmů by převyšovala výdaje o zhruba 100 milionů Kč a začlenění cizinců, všech cizinců, kteří jsou nyní odkázáni na smluvní zdravotní pojištění, do systému veřejného zdravotního pojištění by tedy bylo vysoce ziskové.

Závěr

Polarizace diskurzu o migraci mezi aspektem bezpečnostním a humanitárním může ve veřejném mínění někdy zcela překrýt realitu, která pak může někdy působit překvapivě. V případě zdravotního pojištění cizinců lze uzavřít, že přinejmenším není důvod se domnívat, že by cizinci mohli být významným finančním rizikem pro stabilitu rozpočtů veřejného zdravotního pojištění.

Použité zdroje

Cizinci v ČR 2006, 2007, 2008, 2009 Český statistický úřad www.czso.cz

Ročenka Všeobecné zdravotní pojišťovny ČR za rok 2007
http://www.vzp.cz/cms/internet/cz/Vseobecne/O-nas/Rocenky/rocenka_VZP_2007.pdf
(navštíveno dne 16.10.2009)

Výroční zpráva Všeobecné zdravotní pojišťovny České republiky za rok 2007,
http://www.vzp.cz/cms/internet/cz/Vseobecne/O-nas/Vyrocní-zpravy-VZP-CR/vyrocní_zprava_2007.pdf (navštíveno dne 16.10.2009)

Výroční zprávy Pojišťovny VZP a.s. za léta 2004, 2005, 2006, 2007 a 2008
<http://www.pvzp.cz/cs/o-spolecnosti/vyrocní-zprava.html> (navštíveno dne 16.10.2009)

Literatura

Čížinský, P. *Analýza finančních dopadů pro Podnět Rady vlády ČR pro lidská práva ze dne 26. února 2009 k začlenění vybraných kategorií cizinců, kteří pobývají v ČR přechodně, do systému veřejného zdravotního pojištění.* červen 2009 separát

Drbohlav, D. (editor). *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu).* Praha 2008

Hnilicová H., Dobiášová, K. *State of Art Report - Závěrečná zpráva o stavu zdraví a zdravotní péči pro migranty v ČR.* MIGHEALTHNET/CZ, dostupné na www.mighealth.net/cz

Hnilicová, H., Dobiášová, K. *Zdravotní pojištění cizinců v ČR, 2009*

http://aa.ecn.cz/img_upload/224c0704b7b7746e8a07df9a8b20c098/KDobiasovaHHnilicova_ZdravotniPojisteniCizincuVCR.pdf (navštíveno dne 30.12.2009)

Koldinská, K., Pikorová, G., Švec, L., Tomeš, I. *Sociální zabezpečení osob migrujících mezi státy EU.* 1. vydání, Praha: C.H.Beck, 2007

3. Nejen peníze, ale i začleňování a loajality migrantů: návrhy pro další zkoumání remitencí posílaných z ČR

Blanka Tollarová

Úvod

Původním záměrem mého příspěvku bylo představit sondu a následný výzkum o remitencích posílaných migranty z České republiky. Protože nakonec z výzkumu sešlo, představím zde částečně výsledky kvalitativní sondy na téma remitencí, kterou jsme s kolegyní na zadání MKC Praha provedly v lednu a únoru roku 2009 (Tollarová, Rejšková, 2009), a porovnám je s logikou chápání remitencí jako rozvojového nástroje, která převažuje v politickém i akademickém diskursu o remitencích. Na základě tohoto srovnání pak formuluji několik témat pro další výzkum remitencí v ČR, která vyplývají právě ze srovnání perspektivy různých aktérů posílání remitencí a která ze sociologické perspektivy zdůrazňují spíše sociální než ekonomický aspekt fenoménu.

Z dostupné literatury o remitencích lze snadno nabýt dojmu, že v úvahách o nich převažuje makroekonomická perspektiva, která z finančního hlediska uvažuje o tocích remitencí do konkrétních států, případně o všech tocích remitencí na světě, snaží se odhadovat jejich objemy a vyvozovat z nich možné pozitivní dopady pro rozvoj zemí, do kterých migranti remitence posílají. I sonda, na které jsme pracovaly, byla financována v rámci kampaně, která měla téma remitencí ustavit jako součást agendy státních a finančních institucí v ČR a která zároveň měla v záhlaví pojem rozvoje a tzv. rozvojového dopadu remitencí. Rozvojový potenciál remitencí spočívá v tom, že migranti posílající své soukromé peníze svým rodinám, se v důsledku podílejí na rozvoji celého státu, který tak z celého systému posílání remitencí profituje. Vedle zkoumání rozvojového dopadu či potenciálu se zájem o remitence projevuje jako zájem o výši posílaných částek. Ten se dá odůvodnit jistou přitažlivostí obrovských sum, které jsou jako remitence odhadovány: například Světová banka uvádí, že odhad všech remitencí zaslaných do rozvíjejících se zemí v roce 2008 je 328 miliard dolarů (Ratha, Mohapatra, Silwal, 2009), úhrn všech remitencí pracovníků, zaměstnaneckých kompenzací a migračních transferů za stejný rok na celém světě se pak může blížit až ke 400 miliardám dolarů (Stojanov, 2009). Kromě astronomických cifer, které vyrážejí dech a tím jsou atraktivní, jsou čísla často považována za něco objektivního, umožňujícího srovnání, za něco, o co se lze opřít. V ekonomii se čísla hodně operuje, a i když současná hospodářská krize nutí nejen ekonomy uvažovat nad tím, jak efektivně čísla a různé číselné míry a ukazatele informují o povaze některých fenoménů, čísla a číselné ukazatele svou moc jen tak neztratí. Politický zájem o remitence je tedy částečně podepřen jak jistým okouzlením vysokými částkami, tak i trochu technicistní důvěrou v čísla a jejich domnělou objektivitu.

Na semináři „Remitence zasílané z ČR a jejich rozvojový dopad“ konaném na ministerstvu financí v únoru 2009 označil expert Světové banky Donald Terry knihu, kterou Světová banka vydává a která se jmenuje Migration nad Remittances Factbook, za knihu plnou lží. Bylo to poměrně odvážné tvrzení, byť na semináři posloužilo spíše pro pobavení. Donald Terry narážel pravděpodobně na složitou metodologii a z podstaty nepřesné výsledky, které přinášejí pokusy odhadnout výši remitencí

zasílaných migranty do zemí původu. Pokud chtěl ovšem vystihnout také fakt, že čísla a ekonomické ukazatele nejsou ta pravá a hlavně jediná opora při úvahách o remitencích, pak bych ráda onen bonmot vzala vážně. Z dostupné literatury totiž můžeme nabýt dojmu, že právě výše remitencí je to hlavní, o co je zájem, co se na remitencích zkoumá. Pokud je to pravda, není to dobře, neboť tento makroekonomický pohled je jednorozměrný. Přestože se vyvíjejí složité metodiky, které umožňují odhadovat či dokonce počítat toky posílaných peněz, nakonec jim jde hlavně o zpřesnění číselných údajů. Fenomén remitencí však vypovídá i o mnoha dalších tématech a problémech migrantů a migrace a z hlediska akademického ani sociálně-politického není vhodné přistupovat na jistý redukcionismus, který zájem o pouze číselný aspekt remitencí přináší. Tento zúžený zájem zcela opomíjí rovinu významů, které pro migranty i příjemce s remitencemi souvisejí, stejně tak jako rovinu začlenění migrantů do hostitelských i domácích společností a ekonomik, na trh práce i do účasti na správě věcí veřejných.

Struktura a obsah

Na základě zadání MKC Praha jsme s Terezou Rejškovou provedly na jaře roku 2009 sondu na téma remitencí zasílaných z ČR (Tollarová, Rejšková, 2009). Sonda byla koncipovaná jako svého druhu předvýzkum,²³ a tak si nedělala žádné nároky, aby mapovala finanční (přesně číselný) aspekt remitencí. Naopak, bylo naším cílem získat vhled do různých témat, která pro respondenty s posíláním remitencí souvisejí. A ukázalo se, že významy, které respondenti naší sondy remitencím připisovali, se podstatně liší od obrazu, který o remitencích podává převažující literatura - rozhodně pro mnoho migrantů nešlo pouze o finanční záležitosti, a často ani o samostatné téma, které by pro ně bylo (v pouze finanční podobě) podstatné nebo dokonce vůbec relevantní.

Inspirována jistým rozporem mezi důrazem na finanční a rozvojový „aspekt“ remitencí a našimi (byť omezenými) zjištěními se ve svém příspěvku nejprve budu věnovat představení souvislosti remitencí a rozvoje, pak se pokusím předestřít několik témat souvisejících s posíláním remitencí, která považuji za relevantní, nosná a bližší pohledu a definici situace samotných migrantů. Důraz budu klást zejména na kontext, který je pro migranty důležitý a v rámci kterého lze na remittance nahlížet i jako na projev obecnějších fenoménů.

To, že aktéři nevnímají své činy jako samostatný fenomén, samozřejmě neznamená, že nemá smysl jej jako samostatný studovat (a tedy například se soustředit pouze na finanční stránku věci). Zároveň je ale rozumné pokusit se jejich náhledu porozumět a dávat jej do kontextu jak s fenoménem samotným, tak s dalšími obecnými poznatky. Srovnávání pojetí remitencí v dostupné literatuře, zjištění naší sondy i zjištění předchozích výzkumů týkajících se vnímání vlastního života migrantů v ČR mě vede k otázkám, které téma remitencí propojují s tématem začlenění či integrace, pocitem přináležetosti migrantů do hostitelských i vysílajících společností a s tématem budování a zachovávání transnacionálních vazeb migrantů. V závěru se tedy pokusím propojit oba pohledy do návrhů pro další zkoumání remitencí tak, aby se fenomén předem neredukoval.

²³ Sonda byla vedena formou polostandardizovaných rozhovorů s migranty a několika představiteli sdružení migrantů. Respondentů bylo 31, hovořili o posílání remitencí na Ukrajinu, do Ruska, Běloruska, Vietnamu, přes zprostředkovatele jsme získaly informace o posílání remitencí do Číny a Mongolska.

3.1 Migrace, remittance a jejich rozvojový dopad

Migrace a remittance začaly být dávány do souvislosti s ideou rozvoje od 70. let 20. století. Tehdy si evropské státy naplno uvědomily, že imigraci do Evropy lze jen velmi obtížně regulovat či omezovat zpřísněním podmínek vstupu a pobytu v přijímajících společnostech. Migrantí usazení v evropských zemích tvořili již tak stabilně zakotvené sítě a komunity, že poskytovali dalším a dalším migrantům důvody a zabezpečení pro příchod. Cílové země se tedy přiklonily ke strategii rozvojové pomoci emigračním zemím, aby podpořily rozvoj v dané zemi, a tím v důsledku do určité míry omezily nejpalčivější „push faktory“ migrace (Olesen, 2002). A vedle mezinárodních finančních prostředků proudících jako rozvojová pomoc se analogicky začalo uvažovat i o remitencích jako o finančních rozvojových prostředcích. Remittance jsou v rámci rozvojového přístupu nahlíženy jako finanční prostředky, které mohou účinně pomáhat rozvoji zemí, do kterých migranti finanční prostředky posílají.

Remittance a jejich výše do jisté míry mění pohled na migranty. Ekonomičtí migranti jsou často nahlíženi jako chudí lidé, kteří zlepšují svůj základní životní standard a ekonomickou situaci svých rodin. Vysoké sumy remitencí, které jsou schopni poslat, na ně najednou vrhají zcela jiné světlo: jsou to lidé, kteří jsou -i když relativně chudí a mnohdy v nekvalifikovaných profesích- schopni vydělat nepředstavitelné peníze. Remittance jsou v tomto kontextu nahlíženy jako věc pozitivní a jednání migrantů je hodnoceno kladně.

Mnoho článků o remitencích se zabývá odhady, kolik peněz je jako remittance posíláno a jaký mají tzv. rozvojový dopad na zemi původu migrantů. Remittance (jejich objem, stabilita i způsob distribuce) jsou někdy dávány do kontrastu s přímou zahraniční pomocí směřující do méně rozvinutých států. Remittance jsou z tohoto pohledu výhodné přímé finanční injekce jednotlivým rodinám - nepodléhají žádné státní regulaci, daním, netrpí úniky z přerozdělování. Přitom jsou podle různých odhadů ve srovnání s ostatními zahraničními příjmy zemí vysílajících migranty daleko stabilnější a postupně získávají i výraznější podíl na celkových zahraničních příjmech státu (de Haas, Plug, 2006). Odtud pak pochází silný koncept rozvojového potenciálu remitencí, který je poměrně úzce ekonomicky orientovaný a zřejmě zájmu o fenomén remitencí dominuje.

Remittance jsou jako rozvojový prostředek tematizovány jak ze strany přijímajících společností, tak ze strany společností, kde žijí příjemci remitencí. Vlády přijímajících společností jsou na úrovni politiky motivovány (například Světovou bankou), aby nekladly zbytečné překážky posílání remitencí. Vlády či lokální autority méně rozvinutých zemí zase přijímají různé legislativní, administrativní či symbolické kroky k tomu, aby podpořily příjem remitencí a aby jejich posílání zjednodušily. Některá města v Africe připravují slavnosti speciálně pro své syny a dcery žijící v zahraničí, kteří a které posílají remittance, billboardy ve velkých městech jsou často zaměřené na informace o tom, jak bezpečně, levně a rychle získat peníze z Evropy nebo dalších míst (Osili, 2007). Ve stejném duchu de Haas a Plug ukazují změnu státní politiky Maroka, které nově bez problémů povoluje dvojí občanství migrantů a státním zásahem zjednodušilo zakládání mezinárodních kont u marockých bank, aby tak posílilo afiliaci marockých expatriotů k zemi původu, a tím je motivovalo k posílání remitencí a ke zpětným investicím (de Haas, Plug, 2006).

S rostoucím zájmem o rozvojový dopad remitencí se vykristalizovaly dva názorové proudy na vztah mezi migrací a rozvojem v chudých zemích: pohled pozitivní a pohled kritický (León-Ledesma, Piracha, 2004). Pozitivní pohled zdůrazňuje remittance jako klíčový faktor při odstraňování chudoby v zemích, ze kterých odchází

pracovní síla. Onen často uváděný rozvojový potenciál spočívá v několika faktorech. Remitence jsou zdrojem hotovosti pro domácnosti, které tak zlepšují svou finanční situaci. Remitence mohou být i zdrojem investic použitých pro založení podnikání či jako zdroj financí pro instituce občanské společnosti. Migrantí, kteří posílají remitence, však pomáhají zemi, ze které odjeli, i jiným způsobem: například tím, že v zemi nejsou, v podstatě uvolňují místo na pracovním trhu, a tím zmenšují potíže s nezaměstnaností. Některé státy se zase snaží přeměňovat remitence i na veřejné účely. Například v Mexiku jsou zakládány lokální městské asociace, které přijímají kolektivní remitence a směřují je do veřejných investic, jako jsou silnice, školy, zásobování vodou - a remitence často tvoří polovinu jejich financí, vyrovnají se tedy státnímu příspěvku (Deneulin, 2006). Objemy remitencí jsou navíc neustále na vzestupu, a tak i když mnohé instituce i akademici a politikové vnímají, že nejsou univerzálním receptem pro boj s chudobou, jejich atraktivita a stabilita přitahuje pozornost i naděje.

Zastánci kritického pohledu upozorňují spíše na možnost vzniku závislosti ekonomiky na remitencích, na ohrožení rozvoje jako takového či na fakt nerovnoměrné distribuce remitencí. Remitence jsou z povahy věci v populaci rozděleny nerovnoměrně a výběrově (de Haas, 2005) a nesměřují k těm nejchudším rodinám ani nejchudším zemím (Osili, 2007). To je logickým důsledkem faktu, že ti zcela nejchudší nemigrují - nejen proto, že na to nemají finanční ani sociální kapitál, ale ani kapitál osobnostní, protože jim chybí patriční aspirace. Ta může vznikat v zemích, kde jsou si lidé vědomi významného relativního rozdílu v příjmech u nich doma a v jiné zemi, se kterou se srovnávají. Až při srovnání a snaze se vzoru připodobnit vzniká deprivace a potřeba zlepšit své ekonomické podmínky (např. Skeldon, 2003).

Dalším argumentem kritiků je fakt, že remitence nemohou fungovat jako rozvojový nástroj samy o sobě. Za relevantní externí parametry pro rozvoj je třeba považovat přímé zahraniční investice, liberalizaci obchodu, rozvojovou asistenci, remitence, návratovou migraci a zlepšování vlády. Pokud uvedené parametry nebudou provázeny výrazným zlepšením vlády v dané zemi, jakékoliv udržitelné lidské úsilí o rozvoj bude zcela zbytečné (Olesen, 2002:140). A tedy i remitence jsou z hlediska rozvoje vyhozené peníze, zejména pokud by směřovaly na veřejný účel.

Rozvoj a rozvojové prostředky mohou být také součástí politických strategií či dokonce politického boje, zejména pouze jejich číselná vyjádření. Už samotné metodologické problémy při sbírání údajů pro výpočty nebo odhady výše remitencí vyvolávají pochybnosti o možnosti remitence vůbec korektně odhadnout. Čím větší komplexitu chtějí ekonomové postihnout, tím více je jasné, že výsledky mohou být nesprávné (Pérez-López, Díaz-Briquets, 2005). Podobně Stojanov uvádí, že 5-85 % remitencí je zřejmě posíláno neformálními způsoby, čímž jsou veškeré odhady založené na oficiálních informacích pocházejících z bankovních či jiných administrativních zdrojů zpochybněny ještě výrazněji (Stojanov, 2009). Přestože přesnost čísel je poměrně problematická, je na místě obava, že čísla mohou být politicky zneužívána či využívána k politické propagaci. Nadhodnocené odhady remitencí mohou být politicky manipulovány a málo rozvinuté země tedy mohou být zobrazovány jako vysoce závislé na remitencích, nedostatečně ekonomicky stabilní a jejich ekonomiky pak mohou být prezentovány v horším světle, což může nadále reprodukovat ekonomicky nevýhodnou situaci (Pérez-López, Díaz-Briquets, 2005).

Další kritická pozice vůči jednoduchému propojování remitencí a rozvoje stojí na tvrzení, že příjmy v podobě remitencí rozvoji země v důsledku brání. Problémy, které vyplývají z nevýhodné politické i hospodářské situace států se totiž částečně remitencemi odkládají: lidé mají finanční prostředky, aby byli schopni částečně a jednorázově překonávat nevýhodná systémová nastavení. A zároveň se některé státy

na příjmy z remitencí spoléhají a nevěnují se dostatečně vnitřním strukturálním reformám. Na zásadní reformy totiž není velký tlak právě pro shora uvedené klady remitencí: místní obyvatelé jsou částečně uspokojeni aspoň částečným dostatkem financí, mnoho migrantů je zároveň za hranicemi, a tak nevytvářejí tlak na domácí trh práce, nespotřebovávají sociální výdaje nebo nečerpají zdravotní péči. A protože v zemi nejsou, ani nemohou hlasitě proti statu quo protestovat (Deneulin, 2006).

Rozvojový pohled, který dominuje konceptualizaci výzkumu remitencí, je pohledem institucí. A to hlavně států přijímajících migranty, ale i států, jejichž obyvatelé přijímají od migrantů remittance. Remittance jsou pak nahlíženy jako finanční fenomén, který sice závisí na různých proměnných (ekonomické nástroje a technické a právní možnosti remittance posílat), ale jinak je pojímán poměrně obecně, aniž by zohledňoval různé kategorie migrantů a hlavně jejich motivace a strategie při posílání remitencí. Proto v textech o rozvojovém přínosu remitencí málokdy najdeme vzhled do toho, jak migranti svému jednání rozumějí a do jakého kontextu posílání remitencí zasazují. I v literatuře, která informuje o výzkumech provedených mezi migranty, se o vzdálenějších tématech, která pro migranty s remittencemi souvisejí, hovoří spíše v poznámkách na okraj, případně jako o námětech pro další zkoumání.

V následujícím oddílu ukážu několik nefinančních aspektů remitencí, které vyplynuly z naší sondy, a dám je do souvislosti s rozvojovým pojetím v závěrečné sekci o začleňování migrantů.

3.2 Remittance jako projev vztahu a přináležitosti

I když se většinový pohled na remittance soustředí primárně na remittance posílané do zemí původu migrantů, bylo pro mnoho respondentů naší sondy důležité, že finanční prostředky proudí oběma směry (případně i různými směry - pokud příbuzenstvo žije ve více zemích). I když většina migrantů posílá finance do zemí původu, mnoho respondentů hovořilo také o tom, že peníze i mnoho věcí ze země dostávají, a to z více důvodů. Jednak mohou migranti převádět majetek a peníze ze země původu do místa svého současného pobytu. Dalším důvodem je přímá finanční podpora migrantů. Někteří migranti žijící v ČR jsou - alespoň v určitém období svého pobytu v ČR - finančně podporováni z domova, a to i z chudých zemí, jako je například Vietnam nebo Mongolsko. Děje se tak zejména v případech náhlé ztráty práce, okradení, nemoci nebo jiné nepříznivé situace, kdy člověk má mimořádné výdaje například se zaplacením nového bydlení nebo lékařského ošetření. Někteří imigranti, kteří jsou v ČR trvale usazeni, mají dlouhodobě relativně nízké příjmy (například azylanti nebo lidé, kteří pracují v nekvalifikovaných profesích), a tak mohou být příbuznými ze zemí původu podporováni dlouhodobě, a to finančně i věcně.

Přestože objem získaných prostředků není pravděpodobně vůbec souměřitelný s objemem remitencí, pro respondenty byl význam opakovaného posílání a přijímání peněz i věcí podstatný. Posílání oběma směry totiž tvořilo rámec úvah mnoha respondentů o tématu: zatímco někteří migranti skutečně pouze pravidelně posílají část své výplaty domů, pro mnoho dalších je důležitá právě obousměrnost a svým způsobem cyklická a mnohostranná dynamika pohybu peněz a věcí přes hranice. Tato obousměrnost a cykličnost pak zřetelně zpochybňuje jednosměrný pohled na migraci.

Remittance nemusejí mít pouze finanční povahu, mnoho migrantů místo peněz posílá předměty, které jsou v zemích původu relativně vzácné. I respondenti z ČR posílají mnoho věcí, v dobách počátku jejich migrace šlo o spotřební věci nebo léky, dnes se většinou jedná o dárky a pozornosti. I v případě věcí bylo pro respondenty

3. Nejen peníze, ale i začleňování a loajality migrantů: návrhy pro další zkoumání remitencí posílaných z ČR

důležité i jejich přijímání, nejen posílání. Mnoho předmětů, které příbuzní posílají migrantům do ČR, jsou věcnou výpomocí: například některé oblečení (prádlo, punčochové zboží) nebo hračky pro děti, které jsou jinde levnější než v ČR. Zároveň migranti dostávají také dary a pozornosti, které mají spíše identifikační či emocionální smysl: rádi dostávají „svůj“ čaj, oblíbené tradiční sušenky nebo části oblečení z domova („*nosím s sebou kus Běloruska*“). Poslané věci na jedné straně pomáhají, lidé posílají to, co je v jednom místě lepší, ekonomicky výhodnější, kvalitnější a vyplatí se to do jiné země poslat. Na straně druhé se však převážně a posíláním věcí vozí jejich důležitá součást: emoce a přináležitost. Z důrazu na obousměrnost posílání ve výpovědích respondentů je zřetelná identifikace migrantů se zemí původu a snaha s ní zůstat v kontaktu. Posíláním dárků je kontakt upevňován i uskutečňován.

Potřeba zachovat si vztah k zemi původu a dobrý vztah k příbuzným a známým je velmi důležitou součástí prožitku emigrace. U respondentů nejen naší sondy bylo možno toto téma sledovat v mnoha výpovědích. Mnoho respondentů uvádělo, že posílají domů peníze, ale jejich důvod není převážně finanční. Příjemci remitencí totiž ty peníze často ani nepotřebují, ale migranti se zkrátka cítí povinni peníze posílat - jako vyjádření zájmu a existence vazby i přes značnou geografickou vzdálenost. Remitence se zde stávají daleko více prostředkem vyjádření samotné existence vztahu k někomu v zemi původu. Takováto přináležitost k zemi byla formulována jako velmi samozřejmá a automatická záležitost. Migranti, i když už dlouhodobě žijí v ČR, přináležitost ke své zemi nepopírají, naopak ji často zesilují - a remitence jsou pro ně jedním z prostředků tohoto posílení.

Specifickou podobou vztahu k zemi původu je neustálá touha se do země vrátit. Aniž by tato touha měla být někdy naplněna - návrat často není ani plánován ani není v dohlednu - patří často do identifikačního a emocionálního horizontu migrantů. Jako projev této touhy lze u migrantů vnímat stavbu domu v místě původního bydliště. V literatuře to je častý příklad a i my jsme se setkaly s tím, že mnozí migranti si za peníze vydělané v cizině stavějí domy v městech či vesnicích, ze kterých pocházejí. Ovšem v těch domech nebydlí a často tam nebydlí nikdo. Někteří argumentují tím, že ukládají peníze do nemovitostí, což je dlouhodobě výhodné, zejména pokud nevěří bankovnímu sektoru. Jiní zase staví dům právě proto, aby se do něj mohli jednou vrátit.

Jiné vysvětlení stavby domů podává mladá ekonomka, která zkoumala osud peněz zaslaných do Nigérie (Osili, 2007). Rodiny se svými novými domy samozřejmě prezentují. Předmětem této prezentace je lepší sociálně-ekonomický status a ekonomické schopnosti rodiny. Zároveň domem ale prezentují i fakt, že stále patří do své komunity. Lidé, kteří v místě bydlí, jsou považováni za členy místní společnosti. A tak migranti stavějí nebo nechávají stavět domy, aby do svého města neustále patřili. Migrant zůstává tedy přítomen jednak tím, že každý vidí, že jeho rodina může žít v lepším bydlení, a zároveň symbolicky tím, že si v místě udržuje obydlí, a tak se může eventuálně kdykoliv vrátit.

Při výzkumných rozhovorech dávali respondenti najevo svou přináležitost ke své zemi původu nebo národnosti tím, že svou národnost nebo své krajany pozitivně prezentovali. Zejména při popisu neformálního způsobu posílání remitencí byla pro respondenty velmi důležitým tématem důvěra, kterou k sobě migranti mohou mít. Hrdě prezentovali, že řidiči autobusů nebo úplně cizí lidé převážejí v obálkách peníze nebo tašky s dárky, a nikdy se nic neztratí nebo si tašku nikdo cizí nevyzvedne.

Této pozitivní sebe-prezentaci lze rozumět jako přirozenému kladnému sebehodnocení skupiny, která vytváří kontrast vůči domácí populaci. Migranti zejména z východu často hodnotí českou společnost jako obtížně přístupnou a lidi jako méně

vřelé a otevřené. A proto využívají každou příležitost, aby zdůraznili sebe jako lidi s kladnými vlastnostmi. V této kladné sebezprezentaci můžeme vidět i snahu lépe vyjednat svou pozici v české společnosti.

3.3 Podněty ke zkoumání: přináležitost, loajalita, začlenění

Mnozí respondenti chápali své posílání remitencí jako vyjádření vztahu migrantů jak ke své zemi, tak ke krajanům, etnické skupině a samozřejmě ke svým rodinám. Posílání a přijímání remitencí tak lze chápat jako kontinuální snahu vyjednávat a udržovat přináležitost k domácí komunitě, a tedy i do ní neustále, byť symbolicky, patřit - a zároveň hledat své místo, své sebezařazení a zároveň uspokojivý vztah k zemi současného pobytu.

Za zcela normální, a tedy málokdy reflektovanou, považuje modernistická tradice loajalitu občanů ke svému státu. Touto loajalitou můžeme vykládat i strategie udržování kontaktů se zemí původu, kdy migranti explicitně svou přináležitost vyjadřují a materializují ji například i posíláním remitencí. Jistá nesamozřejmost se z této loajality stává, pokud migranti natrvalo přesídlili do jiné země. Zde by, například podle politických koncepcí integrace, měli migranti vyjadřovat spíše loajalitu k přijímající zemi. Právě tradiční pojetí integrace odkazuje k začleňování imigrantů výlučně do hostitelských společností, aniž by řešilo jejich další vztah k zemi původu (např. Vermeulen, Penninx, 2000; Castles, Korac, Vasta, Vertovec, 2002). Loajalita byla dlouho považována za exkluzivní: idea národního státu nabízí pouze možnost, že by měl mít člověk loajalitu jednu, měl by patřit jedné zemi, jedněm hranicím.

Tomuto exkluzivnímu pojetí loajalit odpovídá i úzce ekonomický a pozitivně rozvojový pohled na remitence. V jedné zemi se peníze vydělávají a do druhé se posílají, jedna země z nich nemá nic a druhá slušné ekonomické zisky. Typickým příkladem stabilnosti této úvahy je způsob odhadu remitencí jako rozdílu mezi příjmy a nutnými výdaji migrantů. Jakoby nebylo pochyb o tom, že každý migrant v zemi současného pobytu žije pouze s minimem prostředků a co mu zbude, pošle do země původu. Jakoby nebylo pochyb o tom, že jeho identita a loajalita je takto vymístěna - v přijímající zemi jakoby existoval jen s nejnужnějším minimem a ekonomicky i přináležitostí investoval pouze do země původu. Přitom při zkoumání remitencí je vhodné využít jiné koncepty, které umožní vnímat vztah migranta jak k zemi původu, tak k zemi současného života, tedy k hostitelské společnosti. Nástroje pro uchopení této úlohy je možné opřít například o koncept transnacionalismu (např. Szaló, 2007) a transnacionálních polí (Levitt & Glick-Schiller, 2004). Migranti však sami často ve svých interpretacích zůstávají v hranicích národních států (Klvaňová, 2009), a tak je zřejmě rozumné jejich rozkročení mezi (minimálně) dvěma konkrétními státy zkoumat pokud možno otevřeně.

Zkoumání posílání remitencí nám umožňuje vidět, do jaké míry jsou migranti schopni loajality a přináležitosti k více než jedné zemi. Zejména u dlouhodobě či trvale usazených migrantů dochází k prolínání loajalit, k posunu důležitosti různých vztahů v hostitelské společnosti a přes hranice - a právě třeba finanční nebo věcné dary, způsob, jakým se posílají, či jakým se na ně šetří, umožňuje sledovat každodenní žití přináležitosti migrantů k různým kolektivitám a také státům. Na čem se zakládá loajalita migrantů k tomu kterému státu? Jakou roli v ní hrají osobní vazby a jakou roli státní či lokální politika? Jak moc se migranti cítí členy různých společenství a čím se členství ustavuje a udržuje? Jak moc remitence propojují a jak moc oddělují (jakou roli

3. Nejen peníze, ale i začleňování a loajality migrantů: návrhy pro další zkoumání remitencí posílaných z ČR

peníze hrají ve vztahu mezi migranty a příjemci remitencí)? Jak moc překlenují nepatření? Přispívají remitence k upevňování polarity tady a tam?

Otázky po charakteru loajality zdůrazňují i proto, že respondenti naší sondy projevovali explicitně loajalitu své zemi původu (což samozřejmě bylo dáno faktem, že měli hovořit o remitencích, tedy o něčem, co je se zemí původu velmi spojeno), ale i zakotvenost v české společnosti. Prokazovali, do jaké míry dokáží mít pod kontrolou přeshraniční pohyb, buď svůj nebo právě peněz či posílaných věcí, do jaké míry ze svého relativně stabilního místa v hostitelské společnosti dosahují do své společnosti původní a obě prostředí tak neustále a dynamicky sladují. Dokonce technická stránka překonávání hranic mnohým nabízela způsob, jak téma posílání remitencí vůbec uchopit. Otázka, jak peníze nebo věci přepravit přes hranice, jak ustavit rutinu, která to umožní, byla pro respondenty skoro tím nejnositelnějším. Migranti tedy již transnacionální prostor opanovali, ale zároveň neustále přecházejí hranice. Jakou tuto rutinu hraje roli v pojetí loajality a přináležitosti? Co pro migranty znamenají hranice, které tak rutinně překračují? Obývají ze svého hlediska spíše oba světy najednou, nebo „jeden na práci a jeden k životu“ (Klvaňová, 2009), anebo naopak tak trochu neobývají ani jeden?

Vedle toho, jak migranti sami chápou svou pozici mezi dvěma státy, společnostmi, rodinami a jaké kolektivity se cítí být členy, má smysl se zaměřit také na systémové či strukturální začlenění migrantů do společnosti, ze které pocházejí i ve které v současnosti žijí.

Pozice migrantů v zemích původu nevyznívá z literatury o rozvojovém pojetí remitencí příliš pozitivně. Dokonce se nemůžeme vyhnout dojmu, že migranti jsou pojmáni spíše jako lidé, kteří v zemi skoro až nejsou příliš žádoucí: nezatěžují sociální systém, netlačí na trh práce (snižují počet zájemců o zaměstnání), a zároveň vůči nim stát nemá žádné pohledávky. Tento dojem možná vyvolává značná technicistnost ekonomických studií. Nikdo migranty samozřejmě nevyhání, zároveň ale z ničeho není patrné, že by o ně stát výrazně stál, že by se s nimi počítalo. Dokonce jsou někdy migranti rozvojovými studii zobrazováni spíše jako pouhé strojky na peníze: jakmile vysílající země nahlédly, že remitence migrantů jsou výrazným ekonomickým zdrojem jejich rodin, začaly příliv těchto remitencí podporovat. A ne migranty, ale remitence. Jak jinak vnímat smlouvy s migranty o posílání remitencí (Eritrea) nebo oslavy pro migranty posílající peníze? Jak upozorňují Deneulin nebo Olesen, s politickou participací migrantů na správě veřejných věcí či na lepším vládnutí se počítá jen minimálně, nebo spíš vůbec ne.

A migranti sami podobně se svou účastí na veřejných projektech zřejmě příliš nepočítají. Je to logické, remitence jsou jejich soukromé peníze a oni migrují proto, aby zlepšili situaci svou a své rodiny, nikoliv situaci státu, jehož veřejný sektor a občanská společnost jsou do té míry nevyvinuté, že občanů vůbec nenapadne, že by jim svou aktivitou nějak mohli a měli prospět. Zřejmě také proto byly pro naše respondenty otázky po remitencích na veřejné účely zcela nesrozumitelné. Pokud existovala nějaká kolektivita, kterou by migrant byl ochoten podporovat, byla to církev. I poznatky podobného typu mohou poskytovat mnoho podkladů pro analýzu podoby integrovanosti společností vysílajících migranty.

Pokud zkoumáme otázku začlenění imigrantů do hostitelské, české, společnosti v kontextu remitencí, asi jako první si začneme klást otázky po způsobu, jakým migranti vydělávají peníze, které posílají jako remitence. Je otázkou jejich sociální a strukturální integrace, zda jsou zaměstnání legálně, mají vlastní pracovní smlouvu či podnikání. Zkrátka, zda jsou ekonomicky integrováni do primárního trhu práce, anebo zda jsou z nějakého důvodu z tohoto trhu práce vyloučeni, vylučováni, vyhýbají se mu

nebo jsou mimo něj udržováni. V současné situaci, kdy například klienti přetransformovaní v agentury zaměstnávají velké množství migrantů a ti jsou tak de facto v jejich rukou za často neuvěřitelně nevýhodných podmínek, nelze s čistým svědomím o uspokojivé strukturální integraci hovořit. Migranti tak mohou být - podíváme-li se na ně rozvojovým pohledem soustředěným na remitence - neintegrováni do obou společností, ve kterých žijí, a úzce ekonomické studie nebijí na poplach. Pro počínající výzkum remitencí v ČR by to však mělo být upozorněním, že není možné okolnosti života a práce migrantů ignorovat.

Závěr

Větší výzkum zaměřený na remitence se v České republice teprve na několika pracovištích chystá. Zatím se tedy pohybujeme na začátku a je na místě, abychom si vymezovali pole zájmu, abychom formulovali, jaké pohledy na téma remitencí považujeme za relevantní, důležité a v neposlední řadě také zajímavé.

Remitence je třeba zkoumat otevřeně a propojovat s poměrně širokým kontextem. Není možné jejich zkoumání redukovat pouze na jeden projev či aspekt těchto dimenzí sociálního života. Neustále je třeba se ptát, za jakých podmínek a v jakém prostředí se zkoumaný sociální jev objevuje a třeba také, co o daném prostředí a aktérech v něm vypovídá.

Migranti nemohou být pochopitelně vnímáni jako homogenní skupina, je třeba respektovat rozdíly mezi skupinami definovanými jak státním občanstvím, tak délkou či typem pobytu, a také například velikostí, složením a místem pobytu dalších osob z rodiny. Vedle toho je třeba zkoumat jednak strukturální a ekonomické začlenění migrantů a ukazovat, do jaké míry jsou začlenění či naopak vyloučení z obou společností, ve kterých a mezi kterými žijí. Remitence nás přivádějí k tématu patření do obou zemí: udržení určitého typu začlenění do státu, ze kterého odešli, totiž někdy může pro migranty znamenat velké úsilí, srovnatelné se začleňováním do hostitelské společnosti.

Zajímá mě, na čem migranti staví svou spokojenost, pocit patření a vyrovnanosti se svým životem. Remitence posílané mezi lidmi jsou podle mého jedním z projevů hledání této vyrovnanosti a spokojenosti s účastí na životě dvou společností, a proto jsem se snažila doporučit obrácení pozornosti i k této jejich začleňující funkci.

Literatura

- Castles, S., Korac, M., Vasta, E., Vertovec, S. (2002). *Integration: Mapping the Field*. Report of the Project carried out by the University of Oxford, Centre for Migration and Policy Research and Refugee Studies Centre, Commissioned by the Home Office Immigration Research and Statistics Service (IRSS), Vol. 29/03, London: Home Office Online Report
- de Haas, H. (2005). International migration, remittances and development: myths and facts. *Third World Quarterly*, Vol. 26, Issue 8, pp. 1269-1284
- de Haas, H., Plug, R. (2006). Cherishing the Goose with the Golden Eggs: Trends in Migrant Remittances from Europe to Morocco 1970–2004. *International Migration Review*, Fall 2006, Vol. 40 Issue 3, pp. 603-634
- Deneulin, S. (2006). Individual Well-being, Migration Remittances and the Common Good. *The European Journal of Development Research*, Vol. 18, No. 1, March 2006, pp. 45-58
- Klvaňová, R. (2009). Nejasné loajality: způsoby přináležitosti a nepatření migrantů v transnacionálních sociálních polích. *Sociální studia*, vol. 6, No. 1, pp. 91-112
- León-Ledesma, M., Piracha, M. (2004). International Migration and the Role of Remittances in Eastern Europe. *International Migration*, Vol 42 (4), pp. 65-83
- Levitt, P., Glick-Schiller, N. (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. *International Migration Review*, vol.38, No. 3
- Olesen, H. (2002). Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective. *International Migration*, Vol. 40 (5), SI 2/2002
- Osili, U. O. (2007). Understanding Migrants' Remittances: Evidence from the U.S.–Nigeria Migration Survey. (In L. DeSipio, M. Garcia y Griego, & S. Kossoudji, *Researching Migration. Stories from the Field.*), pp. 101-116, New York: The Social Science Research Council
- Pérez-López, J., Díaz-Briquets, S. (2005). Remittances to Cuba: A Survey of Methods and Estimates. In *Cuba in Transition (Volume 15)*, pp. 396-409, Association for the Study of the Cuban Economy
- Ratha, D., Mohapatra, S., Silwal, A. (2009). *Migration and Development Brief 10*. 13. July 2009. <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/Migration&DevelopmentBrief10.pdf> [Accessed: 6.10.2009]
- Skeldon, R. (2003). *Migration and Poverty*. Paper presented at the conference on African Migration and Urbanization in Comparative Perspective. Johannesburg, South Africa, June 4-7, 2003
- Stojanov, R. (2009). Rozvojový potenciál remitencí - stručná konceptualizace problematiky. In Svoboda, D. (ed.) *Efektivnost rozvoje - hledání nových cest. Český příspěvek ke globálnímu procesu organizací občanské společnosti*. pp. 34-38, Praha: České fórum pro rozvojovou spolupráci
- Szaló, C. (2007). *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: CDK
- Tollarová, B., Rejšková, T. (2009). Posílání remitencí z ČR do zemí původu: Zpráva z výzkumné sondy. In *Migration and Development*. pp. 18-29, Praha: MKC

3. Nejen peníze, ale i začleňování a loajality migrantů: návrhy pro další zkoumání remitencí posílaných z ČR

Vermeulen, H., Penninx, R. (2000). *Immigrant integration. The Dutch case.* Amsterdam: Het Spinhuis

4. Uplatnění a integrace migrantů z Ukrajiny na českém trhu práce

Yana Leontiyeva

Úvod

Ukrajinská imigrace do českých zemí má svou poměrně dlouhou historii, jejíž začátek historici datují na konec 16. století, kdy do Čech a na Moravu začali přicházet ukrajinští studenti a žoldáci. Intenzivnější migrace mezi Ukrajinou a českými zeměmi se pak odehrávala po připojení části Haliče a Bukoviny k habsburskému soustátí. Další intenzivní vlna ukrajinských migrantů začala přicházet koncem 19. století. Jednalo se o haličskou inteligenci a vysokoškoláky, kteří opouštěli mateřskou zemi z politických důvodů a také přicházeli za studiem. Ukrajinská emigrační komunita v první polovině minulého století byla velice aktivní. Působily zde desítky ukrajinských spolků nejrůznějších zaměření, ukrajinské divadlo, několik gymnázií a dokonce i ukrajinská univerzita. Německá, a zvláště potom sovětská okupace způsobily zánik ukrajinských spolků a rozvoj ukrajinské kultury v ČR se zastavil až do roku 1989. V důsledku zákazu působení ukrajinských organizací byla většina ukrajinských imigrantů ze starších vln asimilována do majoritní společnosti (Zilynskyj, 2002).

Po rozpadu Sovětského svazu Ukrajina, jako i mnoho jiných nově vzniklých států, čelila mnohým politickým, ekonomickým a sociálním změnám, které výrazně ovlivnily život místního obyvatelstva a zároveň odstartovaly novou vlnu masové emigrace, jejíž jednou z možných destinací se stala Česká republika, která má v evropském migračním prostoru poměrně specifický status daný jak její geografickou polohou, tak i politickou a ekonomickou situací. Zatímco první polovina devadesátých let minulého století byla charakteristická prakticky neomezeným režimem pobytu občanů Ukrajiny, od roku 2000 jejich pobyt na území ČR podléhá vízové povinnosti.

Podle oficiálních statistik jsou občané Ukrajiny nejpočetnější skupinou migrantů a v dnešní době tvoří kolem třetiny všech oficiálně registrovaných cizinců. Ke konci října roku 2009 bylo na území ČR zaregistrováno o něco méně než 133 tisíc občanů této země. Současná ukrajinská imigrace je stále charakteristická větším zastoupením mužů (kolem 58 %) a migrantů s dlouhodobým pobytem (kolem 67 %). Drtivá většina Ukrajinců pobývajících v současné době v ČR je ekonomicky aktivní. Pokud jde o účel dlouhodobého pobytu, jsou Ukrajinci v České republice častěji za účelem zaměstnání (kolem 40 %) a podnikání (kolem 30 %) a méně často za účelem sloučení rodiny (kolem 15 %) (Cizinci v ČR, 2009).

Současná ukrajinská migrace je často charakterizována jako pracovní migrace, ovšem výzkumy naznačují, že příchod občanů Ukrajiny do České republiky není zdaleka vždy motivován ryze ekonomickými důvody. Někdy se pochopitelně jedná o rodinné důvody, ale také o hledání sociální jistoty, zvýšení kvality života, zlepšení standardů zdravotní péče, hledání lépe fungujících institucí apod. V souvislosti s novodobou pracovní migrací odborná literatura často mluví o tzv. cirkulační migraci. Podle tohoto konceptu pracovní migranti příliš neusilují o trvalé usídlení v cílové zemi, ale snaží se v zahraničí zůstat jen krátkodobě a pomocí vydělaných prostředků zvýšit svůj sociální a ekonomický status v mateřské zemi. Na první pohled se zdá být logické, že tendence k usazení u migrantů z Ukrajiny, kteří poměrně často jezdí za sezónním dočasným

výdělkem, jsou velmi malé. Fyzicky náročné pracovní podmínky a často katastrofální bytové poměry mohou vyvolávat pocit odcizení a touhu co nejrychleji vydělat potřebné množství peněz a vrátit se do země, kde na ně čekají rodiny, příbuzní a přátelé. Ovšem krátce po návratu se tito migranti často opět setkávají s ekonomickými problémy a nezaměstnaností, které přispívají k opakování „pracovního výletu“. Častější vycestování za prací přispívá vybudování silnějších vazeb k České republice jako imigrační zemi, v důsledku čehož se významná část migrantů postupně rozhoduje zde zůstat a případně budovat základnu pro přestěhování své rodiny, příbuzných, přátel a jiných krajanů. Případ migrace Ukrajinců do ČR je názornou ukázkou toho, jak může být cirkulační migrace fází migrace dlouhodobé, která je spojena s trvalým odchodem a často také s přerušením vztahu s mateřskou zemí a usazováním se v zemi cílové.

Kromě geografické a kulturní blízkosti (a pro Zakarpatskou Ukrajinu i společné historické minulosti) je pro Ukrajince poměrně častým důvodem preferování České republiky doporučení nebo pomoc příbuzných, známých či jiných krajanů, ale také to, že Česká republika je relativně „snadnější“ nebo „levnější“ destinací. Sociální kapitál ukrajinských migrantů je velmi důležitý pro předávání informací nezbytných k imigraci. Ukrajinci poměrně často přichází za pomoci krajanů, blízkých či příbuzných, kteří v České republice již pracují nebo žijí. Tito znají buď přímo pomáhají vyřídit potřebná povolení anebo doporučují různé agentury. Povolení k pobytu jsou zařizována buď přímo v návaznosti na konkrétní dohodnutou práci anebo jen legálně zastřeší pobyt a dotyčný migrant si následně na území České republiky sám, nebo opět s pomocí známých či komerčních agentur najde práci. Síť komerčních agentur poskytujících služby spojené se zařizováním pobytu a práce v ČR je poměrně široká. Existuje samozřejmě i celá řada nekomerčních poradenských center provozovaných českými neziskovými organizacemi a v letech 2007 a 2008 dokonce i česká vláda podporovala asistenční program zaměřený na podporu legálního zaměstnávání občanů Ukrajiny.²⁴

4.1 Ekonomické aktivity Ukrajinců v ČR a strategie na trhu práce

Začlenění na trh práce je jednou z klíčových podmínek pro úspěšnou integraci migrantů. Většina oficiálně registrovaných Ukrajinců v ČR v současné době provozuje nějakou ekonomickou činnost. Ke konci roku 2008 oficiální statistiky uvádí 78 % ekonomicky aktivních občanů Ukrajiny (Cizinci v ČR, 2009). Podíl ekonomicky aktivních cizinců zřejmě není úplný, poněvadž do oficiálních statistik nejsou nutně zahrnuti všichni ekonomicky aktivní cizinci s trvalým pobytem (jen ti, které jejich zaměstnavatelé hlásí na úřadech práce) a samozřejmě ani ti, kteří vykonávají práce bez náležitých povolení k zaměstnání či povolení k provozování samostatné výdělečné činnosti.

Ukrajinci jsou v ČR velmi žádaní na tzv. sekundárním trhu práce, obzvláště v náročnějších pracích, které jsou méně placené, a tudíž pro domácí populaci nepříliš přitažlivé. Některé kategorie zaměstnání s vysokým zastoupením imigrantů dokonce získávají jakousi nálepku zaměstnání zcela nevhodného pro domácí obyvatele, což snižuje zájem domácí populace a vede ke zvýšení poptávky po imigrantech. Oficiální statistiky naznačují, že velká část občanů Ukrajiny je zaměstnaná v nekvalifikovaných zaměstnáních, zejména těžkých manuálních nebo pomocných pracích především ve stavebnictví a průmyslu. U žen se často jedná o práce v pohostinství (servírka nebo pomocná síla v restauracích), úklid, různé pomocné práce, prodej, práce v textilní výrobě nebo na montážní lince. Ukrajínští muži na českém trhu práce obsazují

²⁴ Pro podrobnější informace viz <http://www.praceproukrajince.cz>

především pozice ve stavebnictví, například jako zedníci, dělníci, malíři-natěrači nebo jako jiné pomocné síly (Ibid.).

Ukrajinská migrace je vnitřně poměrně různorodá. Kvalifikovaná ukrajinská migrace zatím není příliš početná. Imigranti z Ukrajiny, jejichž pracovní zkušenosti mají charakter duševní či administrativní činnosti, vedoucí nebo odborné práce, se uplatňují v profesích jako například programátoři a IT specialisté, zdravotníci, vědci, manažeři dopravních a stavebních firem nebo nadnárodních společností, referenti, vedoucí pracovníci ve službách apod. Většinou se jedná o vzdělané a mladší imigranty, kteří disponují vyšším kulturním a ekonomickým kapitálem a poněkud se odlišují tím, že odcházejí z Ukrajiny spíše ze sociálně-politických a rodinných nežli z ekonomických důvodů.

Na tomto místě je vhodné podotknout, že ačkoliv ekonomické důvody do České republiky skutečně přivádějí nejvíce občanů Ukrajiny, neznamená to, že pracovní migranti z této země vždy přichází s nízkým kulturním a ekonomickým kapitálem anebo výhradně kvůli práci. Koneckonců absolutní počet Ukrajinců je mezi migranty největší téměř ve všech typech pobytů (s výjimkou studia a uznaných azylů), odvětvích podnikání a kategoriích zaměstnání (s výjimkou špičkových vedoucích a řídicích pracovníků). Ovšem vzhledem k početnosti pracovních migrantů z Ukrajiny je podíl těch, kteří v České republice vykonávají kvalifikovanou práci, výrazně nižší, než je tomu například u občanů Ruska, mezi kterými téměř nenajdeme klasické „gastarbeiter“. Významná část ukrajinských migrantů, bez ohledu na jejich případný kulturní kapitál, musí v České republice vykonávat nejrůznější nekvalifikované nebo fyzicky náročné práce. Tomu se ale budeme podrobněji věnovat v jedné z následujících částí tohoto textu.

4.1.1 Pracovní podmínky v ČR

Jak již bylo uvedeno, zaměstnání, která migranti z Ukrajiny obsazují na tzv. sekundárním trhu práce, jsou často fyzicky náročná, zdraví nebezpečná a někdy i ponižující. Celkem běžnou praxí je desetihodinová, dvanáctihodinová a někdy dokonce i delší pracovní doba, rovněž i práce o víkendech (v sobotu a někdy i v neděli). Celá řada výzkumů zaměřených na pracovní migraci Ukrajinců poukazuje na někdy poměrně trýznivé pracovní podmínky spojené například s nutností pracovat pod širým nebem i za nepříznivého počasí ve stavebnictví nebo s nadměrným hlukem, prachem a ve zdraví nebezpečném prostředí v továrnách. Vzhledem k „drsnějším“ pracovním podmínkám zde často dochází i k pracovním úrazům. Nevyhovující pracovní podmínky a nedodržení bezpečnosti práce se mohou projevit jako rizikové faktory obzvláště v situaci, kdy dotyčný migrant není účastníkem systému veřejného zdravotního pojištění (například podnikatelé s dlouhodobým pobytem) nebo nemá vůbec platné pojištění, případně neví o svých právech a nedostal od zaměstnavatele průkaz pojištění.

4.1.2 Přímé zaměstnání

Ukrajinci již delší dobu nejen tvoří třetinu všech cizích státních příslušníků oficiálně pobývajících v zemi, ale mají rovněž zhruba stejný podíl i mezi všemi ekonomicky aktivními cizinci. Jednou z nejpoblárnějších oficiálních pracovních strategií volenou migranty z Ukrajiny je dosud získávání zaměstnanecké pozice. Ke konci roku 2008 úřady práce evidovaly celkem 81 072 občanů této země v postavení zaměstnance, přičemž jen 9 % tvořili nahlášení migranti s automatickým přístupem na trh

práce (většinou kvůli trvalému pobytu v ČR). Zbýlých 91 % cizinců pracovalo v ČR na základě platného povolení k zaměstnání.²⁵ Primárním účelem povolení k zaměstnání je ochrana domácího trhu práce. Pracovní povolení se vydává s ohledem na situaci na tuzemském trhu práce a zaměstnavatel, který chce obsadit volné pracovní místo cizincem ze „třetích zemí“, musí doložit, že na danou pozici není možné přijmout občana ČR anebo občana jiné členské země EU. Ovšem právě existující nastavení institutu pracovních povolení se výzkumníkům často jeví jako největší administrativní překážka pro plnohodnotné začlenění na český trh práce pro migranty z Ukrajiny dlouhodobě pobývající v ČR. V současné době jsou Ukrajinci²⁶ oprávněni pracovat jen na základě nepřenosného povolení k zaměstnání, které přesně stanoví nejen to, jaký druh práce a pro kterého konkrétního zaměstnavatele je dotyčný cizinec oprávněn vykonávat, ale také vymezuje pozici zaměstnance, sídlo zaměstnavatele a místo výkonu práce. Jakákoliv změna (např. převedení zaměstnance na jinou pozici, jeho vyslání mimo území okresu apod.) nesmí proběhnout bez změny stávajícího pracovního povolení (v podstatě se vydává nové povolení).

Výzkumy (např. Leontiyeva, Vojtková, 2007 nebo Leontiyeva, Nečasová, 2009) ukazují, že ekonomicky aktivní Ukrajinci poměrně negativně hodnotí nejen ten fakt, že pracovní povolení postrádá flexibilitu, ale také to, že se vydává na dobu maximálně jednoho roku.²⁷ Někteří cizinci si stěžovali na komplikovanost a časovou náročnost vyřizování pracovního povolení a poukazovali na to, že zmíněná povinnost je do značné míry znevýhodňuje kvůli neochotě velké části zaměstnavatelů vyřizovat povolení k zaměstnávání cizinců a následně čekat, než přijatý uchazeč vyřídí všechny potřebné papíry. Několik oslovených respondentů dokonce uvedlo, že v minulosti byli potencionálním zaměstnavatelem odmítnuti kvůli nutnosti toto povolení vyřizovat. Zde je potřeba zdůraznit, že v případě, že migrant pobývá v České republice na základě dlouhodobého pobytu za účelem zaměstnání, jeho pobyt v České republice je přímo svázaný s povolením k práci. Obzvláště riziková situace může nastat ve chvíli, kdy mu skončí sjednané zaměstnání, poněvadž rozvázání pracovního poměru ze dne na den znamená téměř okamžitý zánik platnosti povolení k pobytu, jelikož získání nového pracovního povolení v termínu, který umožní návaznost stávajícího povolení k pobytu, je málo pravděpodobné.²⁸

V tomto ohledu je poměrně zajímavé sledovat oficiální statistiky, které ukazují, nakolik se kritizovaný neflexibilní systém pracovních povolení osvědčil v době ekonomické krize, kdy docházelo nejen k masovému propouštění v některých podnicích, ale také k přísnějšímu přístupu k prodloužení platnosti pracovních povolení pro cizince ze

²⁵ Pracovní povolení musí mít nejen přímí zaměstnanci, ale i společníci či členové statutárního orgánu obchodní společnosti nebo družstva. Pracovní povolení, podobně jako i povolení k pobytu na území České republiky, lze prodloužovat.

²⁶ S výjimkou rodinných příslušníků a držitelů trvalého pobytu a nově i absolventů českých vysokých škol a držitelů zelených karet.

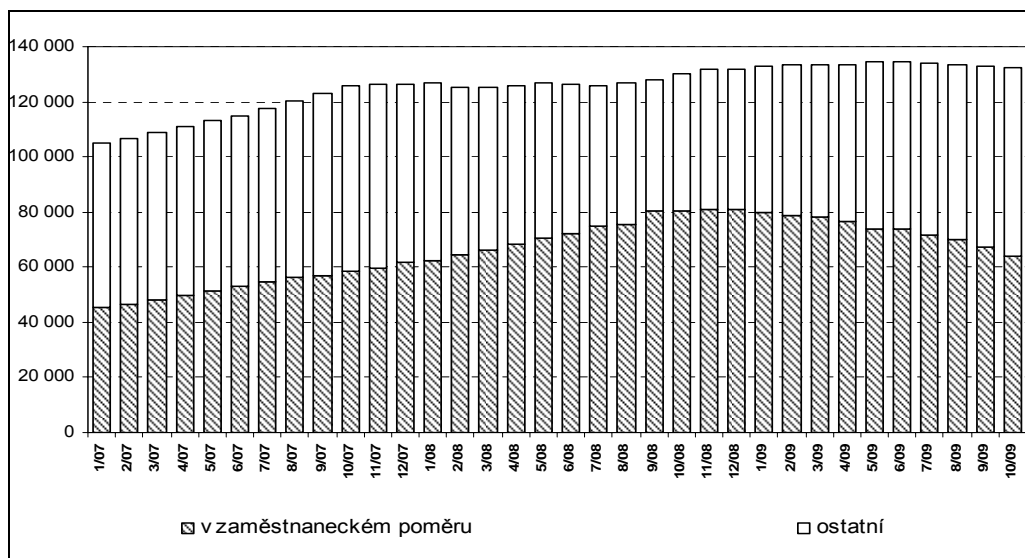
²⁷ Přijetím novely zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti (zákon č. 306/2008 Sb.) s účinností od 1. ledna 2009 je umožněno vydávání povolení k zaměstnání, resp. prodloužení jeho platnosti, až na dobu dvou let. Ovšem kvůli ekonomické recesi a s ní souvisejícími opatřeními státu v uplynulém roce udělení pracovního povolení na dobu delší než jeden rok prakticky nebylo uskutečňováno.

²⁸ Tzv. „ochranná lhůta ke hledání nového zaměstnání“ (60 dní) se uplatňuje jen v případě, že cizinec ztratil zaměstnání „ne z vlastní viny“, což se uplatňuje zejména v případě zrušení nebo přemístění zaměstnavatele nebo jeho části, nadbytečnosti zaměstnance, pracovního úrazu zaměstnance nebo jeho onemocnění, nebo také z důvodu nezaplacení mzdy do 15 dnů po uplynutí splatnosti. Existuje ovšem celá řada případů, kdy je „nezavinění cizince“ poměrně komplikované prokázat a zaměstnavatel má více možností, jak pracovní poměr rozvázat tak, aby cizinec v podstatě nemohl nárokovat svá práva i přesto, že například má sjednanou smlouvu na dobu neurčitou. Jednou z možností je například nepožádat včas o prodloužení pracovního povolení, v důsledku čehož zaměstnaný cizinec po ukončení platnosti stávajícího pracovního povolení nemá nárok na prodloužení povolení k pobytu a musí ČR opustit.

4. Uplatnění a integrace migrantů z Ukrajiny na českém trhu práce

strany úřadů práce. Podíváme se tedy na to, do jaké míry stávající regulace na trhu práce ovlivnila „atraktivitu“ přímého zaměstnávání, které by logicky mělo být pro Českou republiku jako stát nejpříznivější a nejlépe regulovatelnou ekonomickou činností imigrantů.

Graf č. 1 **Vliv ekonomické recese na celkový počet občanů Ukrajiny a jejich zaměstnávání v ČR.**

Zdroj: ČSÚ, 2009

Poznámka: Graf ukazuje, že v předkrizovém období vzrůstal nejen absolutní počet občanů Ukrajiny v zaměstnaneckém poměru, ale i podíl tohoto typu ekonomické aktivity na celkovém počtu migrantů z dané země. Sledování v čase ovšem naznačuje, že ekonomická recese měla velmi neblahý vliv na přímé zaměstnávání Ukrajinců: krize způsobila přibližně dvacetiprocentní pokles zaměstnanosti, který ovšem díky volbě alternativních strategií na trhu práce až tak významně neovlivnil celkový počet oficiálně registrovaných Ukrajinců.

4.1.3 Práce přes zprostředkovatele a „klientský systém“

Pro pracovní migranty z Ukrajiny (a i jiných zemí bývalého Sovětského svazu) je poměrně často preferovanou strategií k získání přístupu na trh práce zaměstnávání přes zprostředkovatele. Pro nejproblematictější a nejvíce diskutovaný typ zprostředkování zaměstnání cizinců ze třetích zemí se nejčastěji používá již ustálený výraz „klientský systém“ (od slova „klient“, názvu, který se v česko-ukrajinském prostředí spontánně „přilepil“ k podnikatelům, kteří se zabývají organizací zaměstnání pro pracovníky z Východu). Přesto, že se tento fenomén v posledních letech těší poměrně velké pozornosti ze strany výzkumů, odborníků na migrační problematiku a novinářů, neexistuje přesná definice „klientského systému“, ani shoda na tom, zda je lepší používat toto poněkud matoucí označení nebo raději neutrální označení zprostředkovatel či prostředník (viz např. Drbohlav, Janská, Šelepová, 2001; Černík, 2004; Černík, Hulíková, Vintr, Křištof, 2005; Leontiyeva, 2006; Nekorjak, 2006; Leontiyeva, Nečasová, 2009). Označení klient je v současné době už běžně používáno nejen v zaměstnaneckém prostředí, ale i politiky, médií a odborníky, kteří se problematikou zabývají (viz například Černík, Hulíková, Vintr, Křištof, 2005; Leontiyeva, 2005; Leschtina, 2005). Nehledě na hlasy kritiků použití tohoto označení (viz např. Nekorjak,

2006), se pojem „klientský systém“ dostal i do aktuálního znění Národní strategie boje proti obchodování s lidmi (Národní, 2008).

Pro ukrajinské pracovní migranty zprostředkovatel není jen prostředníkem, ale běžně vykonává celou řadu dalších činností, může svými službami provázet migranta po celou dobu pobytu až po jeho návrat domů. Na Ukrajině rovněž existují klasičtí zprostředkovatelé či agentury vyhledávající zájemce o legální zaměstnání v Česku, většinou však nedohlízejí na průběh pobytu v zahraničí a pokud nezaměstnávají zájemce přímo v českých firmách, předávají je právě „klientům“. Pod označením „klient“ v tomto textu rozumím především zprostředkující firmy a jednotlivé podnikatele, kteří nejen obstarávají migrantům potřebné doklady, zajišťují ubytování, stravování a případně služby, ale jsou zároveň i oficiálními zaměstnavateli dotyčných migrantů, organizují jejich práci a hledají zakázky. Základem pro fungování tohoto typu „all inclusive“ zprostředkovávání práce jsou většinou krajanské vazby. Dohody mezi zaměstnaným cizincem a „klientem“ jsou tudíž často neformální, založené na důvěře migrantů vůči svému zprostředkovateli.

Jak ukazuje celá řada výzkumů, „klienti“ často pochází z řad úspěšnějších migrantů, kteří začínali v manuálních zaměstnáních a postupem času se dokázali lépe než ostatní zorientovat v novém pracovním prostředí a efektivněji využít nové příležitosti, například sehnat další podobné „šikovné“ a flexibilní pracovníky pro svého zaměstnavatele. Postupem času, a z velké míry také v důsledku opatření spojených se zavedením víz a pracovních povolení, se role „klientů“ zprofesionalizovala a institucionalizovala do podoby legálně registrovaných firem poskytujících jak služby při zprostředkování práce, tak samotné práce v různých odvětvích.

Běžnou odměnou za služby „klienta“ není jen jednorázově uhrazená částka, ale opakující se strhávání části vydělaného platu buď po celou, nijak neomezenou, dobu zaměstnání anebo, méně často, po určitou dobu. Vystoupení z podobného podřízeného poměru je pro zaměstnance velmi problematické, neboť právě postavení zaměstnavatele často dává „klientovi“ velký prostor pro zneužívání pracovníků, například ve formě zatajení pracovní smlouvy, zapírání zdravotního pojištění anebo nedodržení pracovních podmínek. Častou formou komunikace jsou rovněž výhrůžky, někdy i přes organizovaný zločin.

Jeden z autorů kvalitativního výzkumu ukrajinské pracovní migrace (Nekorjak, 2006), který realizoval několik rozhovorů nejen s ukrajinskými dělníky, ale i se samotnými „klienty“, zaměstnavateli a dokonce s jedním členem organizovaného zločinu a také s několika policisty, uvádí, že na první pohled nelogické označení „klient“ vychází z povahy vztahů organizovaného zločinu, který do značné míry participuje na pracovní migraci Ukrajinců. Podle tohoto výzkumu má totiž klientský systém dva stupně mocenských vtažů: na vrcholu pyramidy moci stojí organizovaný zločin, na spodním stupni jsou imigranti, kteří celý systém sytí vydělanými ekonomickými prostředky a mezi těmito dvěma skupinami, jako hlavní mediátor, stojí „klienti“. Citovaný autor uvádí, že se vztah „klient“- pracovní imigranti začal objevovat brzy po roce 1991, kdy do České republiky zamířila nová vlna emigrace z Ukrajiny, zatímco nadstavba organizovaného zločinu se do tohoto mocenského vztahu zapojila později.

Přesně zhodnotit rozsáhlost zmíněného fenoménu v českém prostředí je téměř nemožné, poněvadž neexistuje žádné speciálně zaměřené spolehlivé reprezentativní šetření ani oficiální statistiky. Míra uplatnění této strategie se ovšem někdy odhaduje až na 50 % imigrantů z Ukrajiny (Nekorjak, 2006). Podrobný rozbor principu fungování tohoto typu zaměstnávání je do značné míry znemožněn podezíravostí a značnou neochotou „obětí klientského systému“ vypovídat o svých problémech. Jedním z důvodů prosperity systému zprostředkovávání je bezpochyby také potřeba ze strany

samotných imigrantů, kteří nevědí, jak příslušná povolení zařídit a někdy si dokonce ani nepřejí vědět, jak ono „papírování“ funguje. Výzkumy (např. Leontiyeva, Nečasová, 2009) ukazují, že v tomto zprostředkovatelském pracovním vztahu často přetrvávají i migranti, kteří díky získání trvalého pobytu mají automatický přístup na český trh práce, a to i přesto, že před několika lety zažili situaci, kdy je jejich předchozí zprostředkovatel k práci téměř zadarmo v podstatě donutil (například odebráním cestovních dokladů). Někteří odborníci (např. Grygar, Čaněk a Černík, 2006) v této souvislosti poznamenávají, že přestože se v průběhu času může právní postavení migranta změnit, s nimi spojená hodnocení a sebehodnocení imigrantů na pracovním trhu často přetrvávají, v důsledku čehož migrant zůstává v původních sociálních sítích, a tudíž nemá příliš velkou perspektivu pracovního postupu.

Zaměstnávání přes „klienty“ se zdá být velice významnou překážkou pro úspěšnou integraci migrantů z Ukrajiny na trhu práce nejen kvůli finančnímu vykořisťování zaměstnanců, ale hlavně kvůli naprosté závislosti migrantů na vůli zprostředkovatele, který často jakožto zaměstnavatel má několik nástrojů k vyhrůžování (kromě jiného tím, že migranta propustí).

4.1.4 Podnikatelé a tzv. „švarcsystém“

Jednou z účinných strategií, jak se vyhnout vyřizování pracovního povolení, je práce na živnostenský list. Ačkoliv podíl podnikatelů v posledních deseti letech klesá na úkor zaměstnaných (ke konci roku 2008 tento podíl u migrantů z Ukrajiny činil 21 %), tento typ ekonomické aktivity je stále poměrně atraktivní alternativou zejména kvůli menší závislosti na zaměstnavateli a možnosti podle potřeby měnit práci, případně kombinovat více „zaměstnání“. Podnikatelská činnost má oproti zaměstnaneckému stavu výhodu ve větší flexibilitě migranta na trhu práce a také v tom, že je méně striktně vázaná na povolení k pobytu, na druhou stranu však souvisí s většími náklady a vyžaduje aktivnější zapojení migranta ve smyslu hledání výdělků, neboť nezávisle na tom, zda má či nemá zakázky, musí hradit sociální a zdravotní pojištění.

Povolení za účelem podnikání mělo donedávna nad povolením za účelem zaměstnání také výhodu v tom, že se vydávalo na dobu až 2 let, a tudíž migrant mohl získat jistější status a musel podstoupit prodloužení povolení k pobytu dvakrát méně často. Podnikání na základě nepříliš specifikovaného, „nenáročného“, živnostenského listu vnímají někteří migranti jako nejlepší záminku k legálnímu zastřešení svého pobytu v ČR. Výzkumy (např. Leontiyeva, Vojtková, 2007, Leontiyeva, Nečasová, 2009) ukazují, že někteří migranti si pořizují živnostenský list již na území ČR a využívají tak možnosti změny pobytu bez nutnosti odchodu ze země. Činí tak proto, aby získali nezávislost na svém stávajícím zaměstnavateli, případně aby se vysvobodili z výše zmíněného klientského systému. Ovšem někdy toto „vysvobození“ není dobrovolné, ale vychází z požadavků českých zaměstnavatelů, kteří zřejmě chtějí ušetřit na odvodech za sociální a zdravotní pojištění. A tak se v České republice pohybuje celá řada migrantů - „podnikatelů“, kteří například podávají cihly na stavbě, malují či dělají omítky, upravují fasády, uklízí nebo prodávají drobné zboží. V důsledku tohoto (často nedobrovolného) úniku do tzv. „švarcsystému“ se situace části pracovních migrantů, kteří vykonávají nekvalifikované a málo placené práce, ještě komplikuje tím, že musejí sami odvádět povinné dávky, platit dražší komerční zdravotní pojištění a při prodloužení povolení k zaměstnání a podání žádosti o trvalý pobyt musejí prokazovat, že disponují poměrně velkou finanční částkou.

Jak svědčí neoficiální tarify, které si účtují komerční agentury za prodloužení povolení k pobytu za účelem podnikání, nezávislost na zaměstnavateli, kterou nabízí

podnikání, má svoji poměrně vysokou cenu. Další nevýhoda podnikání na živnostenský list je pro občany Ukrajiny spojená s povinností zapsání do Obchodního rejstříku. Na rozdíl od občanů ČR a cizinců ze zemí EU se tato podmínka vztahuje i na drobné podnikatele (nezávisle na obratu) ze třetích zemí, kteří podnikají na základě živnostenského oprávnění. Obligatorní zapisování do Obchodního rejstříku pro ukrajinské podnikatele znamená, že musejí v 90 denní lhůtě podat návrh na zápis do Obchodního rejstříku a navíc po celou dobu čekání na zápis nemohou svoji podnikatelskou činnost provozovat.

4.1.5 Neregulérní pracovní aktivity

Poměrně často problematizovanou strategií je výkon práce bez náležitých povolení. Většinou se jedná o práci dohodnutou přes známého nebo příbuzného, často krajana. Zajímavým postřehem může být i to, že do neregulérních pracovních aktivit často nejsou zapojeni jen ti migranti, kteří vykonávali nekvalifikované práce. U kvalifikovaných migrantů se ovšem jedná spíše o drobné a krátkodobější výdělky, jako jsou například výpomoc v kanceláři, sekretářská práce na částečný úvazek, překlady nebo práce na počítači. Mezi důvody upadnutí do nelegality se často řadí především administrativní překážky pro oficiální zaměstnávání. Ovšem není pochyb o tom, že neoficiální zaměstnávání je kvůli snížení nákladů velmi poptávané i ze strany některých zaměstnavatelů. Výzkumy naznačují, že kvůli neochotě zaměstnavatelů vyřizovat příslušná povolení někteří ukrajinští migranti nedobrovolně volí strategii „cirkulace“: aby nepřekročil dobu platnosti krátkodobého povolení pobytu, se musí několikrát vracet do země původu a opakovat kolečko žádosti o vízum do 90 dnů.

Podobně, jak je tomu i u klientského systému, odhadnout rozsah nelegálních pracovních aktivit je poměrně složitý úkol, obzvláště proto, že v některých případech neregulérní ekonomické aktivity nejsou spojené s neregulérním pobytem v ČR. Jak naznačují výzkumy, poměrně často se jedná o zneužívání pobytového režimu a provozování ekonomické činnosti, která není součástí jinak platného povolení k pobytu.

4.2 Vzdělání a kvalifikace ekonomicky aktivních Ukrajinců v ČR

Důležitou a poměrně často diskutovanou otázkou jsou vzdělanostně-kvalifikační předpoklady Ukrajinců a sestupná mobilita spojená se stěhováním do České republiky. Data o využití dosaženého vzdělání a kvalifikace při uplatnění migrantů v cílové zemi bezesporu patří mezi vyhledávané informace, ovšem jejich nedostupnost a neúplnost komplikují hlubší analýzu. Data o požadovaném vzdělání jsou již řadu let k dispozici na stránkách Českého statistického úřadu, který je shromažďuje prostřednictvím úřadů práce, které registrují cizince zaměstnané v ČR. Ovšem data o reálně dosaženém vzdělání jsou větším oříškem. Dostupné oficiální statistiky bohužel nepřinášejí velmi důležitou informaci týkající se toho, jaké vzdělání a kvalifikaci mají zaměstnaní cizinci. Ačkoliv Cizinecká policie ČR zjišťuje informace o nejvyšším dosaženém vzdělání a profesi cizinců s vízovou povinností, tato velmi užitečná data nejsou zpracovávána.

Nedostatky tvrdých dat týkajících se struktury zaměstnaných cizinců doplňují různé sociologické výzkumy, které se zaměřují na specifické aspekty migrace. Dosavadní poznatky z výzkumů týkající se vzdělání a kvalifikace zahraničních zaměstnanců ze třetích zemí jsou velmi různorodé. Celá řada poměrně často citovaných kvantitativních sond popisuje pracovní migranty z Ukrajiny rovněž jako poměrně dobře

vzdělanou populaci, přitom podíl vysokoškoláků mezi pracovními migranty z Ukrajiny někdy uvádí jako třetinový (Drbohlav, Janská, Nelepová, 2001) až dokonce nadpoloviční (Drbohlav, Ezzedine-Lukšíková, 2004; Drbohlav, 2007). Tyto výzkumy pravděpodobně nezamýšleně přispěly k - v určitých sférách ještě dosud přetrvávajícímu - zjednodušenému vnímání sestupné mobility u migrantů ze zemí bývalého Sovětského svazu, které tuzemská média v minulosti často líčila jako „východní dělníky s vysokou školou“.

V roce 2001 celorepublikové šetření zaměstnaných cizinců ze třetích zemí odhalilo, že stupeň dosaženého vzdělání a kvalifikace cizinců zaměstnaných v ČR nejsou závratně vysoké: 16 % dotazovaných mělo pouze základní vzdělání, téměř polovina respondentů byla vyučena v oboru (46 %), více než čtvrtina (26 %) měla ukončené středoškolské vzdělání s maturitou a jen 12 % dotazovaných mělo ukončené vysokoškolské vzdělání. Podle autorů zmíněného výzkumu se kvalifikace migrantů v době dotazování velmi přibližovala potřebám českého trhu práce. Výzkum ukázal, že cizinci zaměstnaní v ČR v podstatě radikálně nemění svá původní povolání, naopak často se jim daří v ČR sehnat zaměstnání odpovídající jejich původní profesi (Horáková, Čerňanská, 2001).

Tyto výsledky podpořilo i metodologicky srovnatelné šetření z roku 2006 (viz Leontiyeva, Vojtková, 2007), podle kterého většina zaměstnaných Ukrajinců nemá ani maturitu: 22 % těchto migrantů má základní vzdělání, 40 % je vyučených, 27 % má ukončené střední vzdělání s maturitou a 11 % jsou vysokoškoláci. Výsledky citovaného šetření naznačují, že u většiny Ukrajinců není velký rozpor mezi získaným vzděláním a prací vykonávanou v ČR. Podíl vysokoškoláků v pomocných nekvalifikovaných a kvalifikovaných dělnických pracích se ukázal jako výrazně nižší než například ve vědeckých nebo odborných profesích. Avšak alarmující skutečností bylo to, že i mezi těmi nejméně placenými a nejvíce ohroženými pracovníky je každý desátý cizinec vysokoškolák. U mladších migrantů může být vykonávání prací neodpovídajících vzdělání vnímáno jako méně stresující zkušenost, jako dočasné přilepšení například kombinované se studiem. Nicméně mezi ty, kdo bez ohledu na svůj kulturní kapitál, vykonávali nejručnější nekvalifikované nebo fyzicky náročné práce patří především starší muži, kteří mají v zemi původu rodinu a děti. Nejvíce zranitelnou skupinou v tomto smyslu jsou učitelé, kteří tvoří téměř jednu třetinu těchto marginalizovaných vysokoškoláků. Zajímavým zjištěním bylo rovněž to, že bezmála polovina zaměstnaných Ukrajinců před příchodem do ČR rovněž pracovala v dělnických a nekvalifikovaných zaměstnáních, tj. příchod do ČR pro tyto migranty nebyl spojený s velkou změnou druhu práce. Ovšem jeden z pěti respondentů v ČR vykonával manuální, dělnickou a nekvalifikovanou práci i přesto, že v zemi původu jeho zaměstnání mělo charakter vedoucí, odborné či administrativní práce. Při porovnání současného zaměstnání v ČR s tím v zemi původu je nutno vzít v potaz omezené možnosti hodnocení pracovní mobility, poněvadž stejný druh práce je pravděpodobně jinak placený v zemích východní Evropy a v ČR a jak dokládají výpovědi několika respondentů našeho výzkumu, někteří migranti si mohli „polepšit“ i přesto, že druh práce v ČR a doma je stejný (Ibid.).

Jak uvádí Horáková (2007), přesto, že cizinci s nejvyšším dosaženým vzděláním obvykle toto vzdělání na českém trhu práce využijí, pro okruh jejich uplatnění se dosud nenabízí tolik pracovních příležitostí jako pro nekvalifikované pracovníky. Dosažené vzdělání a kvalifikaci mnohem lépe v ČR využijí cizinci s odborným výcvikem nebo potvrzeným vyučením.

4.3 Zdraví a zdravotní péče ukrajinských imigrantů

Přístup migrantů ke zdravotnictví je důležitým předpokladem jejich sociální integrace. Výraznou překážkou pro plnohodnotné využití zdravotnických služeb u migrantů z Ukrajiny je omezení přístupu k veřejnému zdravotnímu pojištění. V současné době do systému veřejného zdravotnictví mohou vstoupit pouze cizinci s trvalým pobytem, uznání azylanti a cizinci v postavení zaměstnanců. Děti cizinců a jiní migranti, kteří pobývají v ČR za účelem sloučení rodiny, rovněž i drobní podnikatelé a studenti, mají přístup jen ke komerčnímu pojištění, které je finančně poměrně nákladné.

O zdravotním stavu migrantů neexistuje mnoho údajů. Jedním z mála projektů zaměřených na problematiku zdravotního stavu migrantů ze zemí bývalého SSSR je výzkumný projekt realizovaný v roce 2003 Institutem zdravotní politiky a ekonomiky. Autoři výzkumné zprávy (Dobiášová a kol., 2004), kteří provedli komparativní výzkum zdravotního stavu a čerpání zdravotní péče Ukrajinců ve srovnání s českou populací, dospěli k závěru, že právě občané Ukrajiny se nejvíc potýkají s problémem dostupnosti zdravotní péče, často nemají povědomí o fungování zdravotnictví, zdravotního pojištění a legislativy v ČR. Část Ukrajinců dokonce nemá sjednané zdravotní pojištění. Tato situace je obzvláště znepokojivá, vezmeme-li v úvahu skutečnost, že právě tito pracovní migranti pracují v oblastech se zvýšeným rizikem pracovních úrazů (viz předchozí část o pracovních podmínkách). Jak uvádějí autoři citované zprávy, nejčastějším důvodem návštěvy zdravotnického zařízení u této skupiny migrantů je právě drobné poranění nebo i vážnější trauma spojené s výkonem práce (Ibid.).

Závěr

Migranti z Ukrajiny nejsou homogenní skupinou a současná ukrajinská migrace není ryze pracovní a nekvalifikovanou. Ukrajinci dominují v téměř všech kategoriích zaměstnání a odvětvích národního hospodářství. Největší překážky pro úspěšnou integraci Ukrajinců, zdá se, vyplývají z toho, že občané této země mají v ČR status cizinců z tzv. třetích zemí. Omezení daná strukturálními a legislativními překážkami brání migrantům z těchto zemí lépe se začlenit na trh práce, získat lépe placenou práci, případně se uplatnit v oboru. Jen třetina občanů této země má v současné době povolení k trvalému pobytu, které umožňuje cizincům prakticky srovnatelná práva s právy domácí populace. Velká část migrantů se ovšem stále musí nacházet ve stresu spojeném s neurčitostí svého pobytového statusu a absencí jakýchkoliv právních nároků na setrvání v ČR. Dotyční migranti často volí různé ekonomické strategie a obchází případné překážky buď v rámci nebo i nad rámec platných zákonů a předpisů. Vedle klasické samostatné výdělečné činnosti patří mezi odhalené ekonomické strategie práce přes zprostředkovatele v rámci tzv. „klientského systému“, „zaměstnávání“ na živnostenský list z rámci tzv. „švarcsystému“ a neregulérní pracovní aktivity. Migranti z Ukrajiny, kteří v současné době nevlastní povolení k trvalému pobytu, jsou marginalizováni i na trhu s bydlením, jelikož nemohou vlastnit nemovitost.

Výzkumy prozatím neprokazují vznik prostorově oddělených ukrajinských čtvrtí ani výraznou preferenci bydlení v sousedství krajanů. V případě nepříznivé ekonomické situace ovšem ukrajinští migranti často volí ekonomicky dostupnější varianty bydlení, včetně bydlení ve velmi náročných podmínkách na různě kvalitních ubytovacích blízko místa výkonu práce anebo v poslední době také pronájmu bydlení spolu s ostatními krajanů nebo s jinými cizinci.

4. Uplatnění a integrace migrantů z Ukrajiny na českém trhu práce

Vzhledem k tomu, že pochází ze zemí slovanské kulturní a jazykové oblasti, Ukrajinci v ČR většinou netrpí nedostatečnou jazykovou kompetencí nebo nepřekonatelnou odlišností zvyků či tradic. V cizí zemi pro ně ovšem zůstávají velmi významné krajanské sítě a sociální vazby, především v počáteční fázi imigrace. Díky svým zkušenostem z rodné země (a často také v důsledku napůl legálních mechanismů příchodu a zaměstnání v ČR) Ukrajinci často vstupují na území ČR s pocitem nedůvěry vůči úřadům a institucím a často také s povědomím toho, že nejsou pro místní obyvatelstvo zrovna nejoblíbenější skupinou přistěhovalců. Tato zvláštnost může poněkud komplikovat práci s těmito migranty, ovšem nejeví se jako nepřekonatelná v důsledků toho, že Ukrajinci v ČR netvoří navenek uzavřenou komunitu.

Česká republika je pro imigranty z Ukrajiny poměrně atraktivní destinací. O ukrajinské migraci do České republiky se často hovoří jako o dočasném neboli cirkulačním stěhování za prací. Část ukrajinských migrantů, kteří jezdí za sezónním dočasným výdělkem, by se v budoucnu podle očekávání chtěla spíše vrátit do země původu. Ovšem původní záměr těchto pracovních migrantů se může po delších pracovních zkušenostech v České republice výrazně změnit. Jak ukazují zkušenosti z jiných zemí, usazování pracovních migrantů se v čase postupně vyvíjí, jelikož po delším pobytu vznikají silnější vazby k imigrační zemi a naopak se často ztrácí intenzivní vazby v zemi původu. Podobně i české výzkumy naznačují, že velká část migrantů z Ukrajiny již dnes spojuje s touto zemí svoji budoucnost (Leontiyeva, Vojtková, 2007, Leontiyeva, Nečasová, 2009).

Literatura

- Cizinci v ČR* (2009). Český statistický úřad. [cit. 30. 1. 2010]
Dostupné z: <http://www.czso.cz/ciz/cizinci.nsf/i/cizinci_v_cr>
- Černík, J. (2004). *Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku*. [online]. Praha: Multikulturní centrum Praha. [cit. 26.06.2006].
Dostupné z: <http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=218348>
- Černík, J., Hulíková, T., Vintr, V., Křištof, R. (2005). *Pilotní výzkum v prostředí v ochodu s lidmi na území České republiky*. Praha: Mezinárodní organizace pro migraci
- Dobiášová, K. et al. (2004). *Zdravotní stav a péče o zdraví občanů bývalého SSSR pobývajících dlouhodobě v ČR a občanů ČR. Zdravotní politika a ekonomika 2004(1)*. Praha: IZPE
- Drbohlav, D. (2007). Where Are They Going?: Immigrant Inclusion in the Czech Republic (A Case Study on Ukrainians, Vietnamese, and Armenians in Prague). *International Migration* 45 (2)
- Drbohlav, D., Janská, E. (2004). Current Ukrainian and Russian Migration to the Czech Republic: Mutual Similarities and Differences. In: *East-West Revisited: Migration in the New Europe*. Górný, A., Ruspini, P. Palgrave, str. 49-65
- Drbohlav, D., Janská, E., Nelepová, P. (2001). Ukrajinská komunita v České republice. In: *Menšiny a migranti v České republice*. Šišková, T. (ed.). Praha, Portál
- Drbohlav, D., Ezzedine-Lukšíková, P. (ed.). (2004). *Výzkumná zpráva: Integrace cizinců v ČR*. Praha: Mezinárodní organizace pro migraci
- Grygar, J., Čaněk, M., Černík, J. (2006). *Vliv kvalifikace na uplatnění a mobilitu na českém trhu práce u migrantů ze třetích zemí*. Praha: Multikulturní centrum Praha
- Horáková, M. (2007) *Zpráva o vývoji pracovních migrací 1993–2006*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Horáková, M., Čerňanská, D. (2001) *Zaměstnávání cizinců v České republice. Část II. Závěrečná zpráva z empirického šetření*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí
- Leontiyeva, Y. (ed.). (2006) *Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové)*. Sociologické studie/Sociological Studies 2006:10. Praha: Sociologický ústav AV ČR
- Leontiyeva Y., Nečasová, M. (2009). Kulturně blízcí? Integrace přistěhovalců ze zemí bývalého Sovětského svazu. In: Rákoczyová, M., Trbola, R. (eds.) *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: SLON, ISBN 978-80-7419-023-0
- Leontiyeva, Y., Vojtková, M. (2007) *Výzkum záměru cizinců ze třetích zemí, kteří přijíždějí do ČR pracovat na základě povolení k zaměstnání, usadit se dlouhodoběji či trvale v ČR. Závěrečná výzkumná zpráva projektu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
- Leschtina, J. (2005) O zapadlých očích nevolníků z Ukrajiny. *Víkend: magazín Hospodářských novin*, 18.11.2005
- Národní strategie boje proti obchodování s lidmi pro období let 2008-2011*. (2008) Praha: Ministerstvo vnitra. [cit. 30.12.2009] Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/soubor/obchod-lidmi-strategie2008-2011-pdf.aspx>>.

4. Uplatnění a integrace migrantů z Ukrajiny na českém trhu práce

Nekorjak, M. (2006). Klientický systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky. *Sociální studia 1/2006*. Brno: Masarykova univerzita

Zilynskyj, B. (2002). *Ukrajinci českých zemí po roce 1989. Náčrt hlavních vývojových aspektů*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

5. Řízené migrace 90. let a problematika efektů dlouhodobé integrace a výzkumů takzvané druhé generace

Zdeněk Uherek

Úvod

V řadě textů o migracích v České republice čteme, že migrační zkušenost České republiky je nedlouhá. Migrace, zejména pracovní a ekonomické, jsou tématy, na něž se Česká republika teprve adaptuje. Souhlasím, že migrační zkušenost je v českém kontextu odlišná, než jakou bychom hledali v Kanadě nebo Austrálii. Přesto se však domnívám, že argumentace malou zkušeností s celou řadou migračních jevů v České republice se stává anachronismem. V roce 2010 je třeba především vzít v úvahu:

1. Rozsáhlé migrační zkušenosti po celou existenci Československa od roku 1918, z nichž největší, vysídlení sudetských Němců a následné osídlení československého pohraničí, částečně též zahraniční migrací, je výrazným příkladem sociálního inženýrství. Řada adaptačních a integračních témat se opakuje a lze je aplikovat i na pozdější ekonomické migrace: lidé mnohdy v novém prostředí zažívají totéž, byť se do něho dostali odlišnými způsoby.
2. Během celé existence Československa v něm probíhala rozsáhlá vnitrostátní migrace, zejména mezi českými zeměmi a Slovenskem, jejíž výsledky jsou dodnes velmi výrazné. Téměř programově nejsou studovány výsledky migrace a zkušenosti z migračních výzkumů, migrační teorie na imigrační skupiny vzniklé slovensko-českou migrací před rozdělením Československa jsou uplatňovány zřídka. A to ke škodě věci zejména v případě romské imigrace.
3. O novosti spontánních ekonomických migrací po roce 1989 hovoříme již 20 let. První migranti, kteří zde teprve zakládali rodiny, již mají dospělé děti a ty své vlastní rodiny. Lze tudíž v mnoha ohledech studovat tytéž jevy, jako v zemích s dlouhodobější migrační zkušeností.

Teze o novosti spontánních ekonomických migrací v sobě skrývá nebezpečí, že se vyhneme sledování aspektů dlouhodobých efektů adaptace na český kontext a že se opomeneme zabývat výzkumy druhé generace osob, které se do České republiky přistěhovaly. Vznikne tím prodleva, do jaké se dostali též badatelé v západní Evropě, kde se ke studiu druhé generace a dlouhodobých důsledků migrace též vyjadřovali často zbytečně pozdě.

Cílem tohoto textu je naznačit, jaké otázky si při výzkumech dlouhodobých pobytů imigrantů v cílovém prostoru klademe a jaké hypotézy se při formulaci těchto otázek generují. Pro účely tohoto konkrétního textu vycházím z předběžných výsledků výzkumu řízených migrací z prostoru bývalého Sovětského svazu, zejména z Ukrajiny, Ruska, Kazachstánu, Uzbekistánu a Kyrgyzstánu. Jelikož jsou výsledky předběžné a výzkum neuzavřený, bylo by zkreslující publikovat neúplná data. Naznačuji proto pouze slovními vyjádřeními určité možné tendence, které mohou dokreslovat, jak předkládané indikátory u dané skupiny fungují a co naznačují. Naměřené hodnoty budou předloženy v souhrnné studii v roce 2011.

Text má následující strukturu. Nejprve krátce představím zkoumané migrace samotné, následně budu diskutovat vybrané indikátory pro dlouhodobou adaptaci a v závěru se pak vyjádřím k některým specifickým aspektům adaptace zkoumaných řízených migrací.

5.1 Řízené migrace po roce 1989, jejich účastníci a výsledky

Řízené migrace po roce 1989 byly jednou ze specifických reakcí na otevření hranic ve směru východ - západ a staly se součástí migračních toků, jejichž motivací bylo na jedné straně hledání bezpečí a životních jistot a na druhé straně snaha hledání lepšího ekonomického zabezpečení a zvýšení životního standardu. Tato standardní motivace velké části migrací usdlého nenomádkého obyvatelstva byla v případě řízených migrací do Československa a České republiky po roce 1989 ještě dále doplněna tématem krajanství, migrace do země předků. Právě tento poslední motiv byl spouštěcím mechanismem k tomu, aby se případná migrace spontánní přeměnila v migraci řízenou.

Etnokulturní typ nacionalismu, který má ve střední Evropě a v Německu silné kořeny a který přes v současné době proklamované občanské principy ve střední Evropě, v Německu, ale i v dalších středoevropských zemích silně ovlivňuje myšlení lidí, dává široký prostor pro práci s pojmem krajanství a umožňuje počítat do svazku národa i osoby mající jiné občanství, narozené v jiné zemi a často mimo zemi předků žijící i po mnoho generací. Krajanství konceptualizují menšiny v zahraničí i majoritní obyvatelstvo v zemích původu krajanů. Vytváří se tak pouto loajality občanů určitého státu ke státu, v němž nežijí. Vzniká tak potenciálně konfliktní situace ve státě, kde krajanští menšina žije, neboť loajalita menšiny vůči jinému státu možnost konfliktu zakládá. Takováto situace je ve střední Evropě běžná po 150 let (Brubaker 2000).

Konfliktní reakce se mohou pohybovat ve třech rovinách. Krajanští komunita usiluje o:

- co nejužší kontakt se zemí mateřského národa,
- revizi hranic a připojení k mateřskému národu,
- migraci na území mateřského národa.

Zatímco první varianta vytváří pouhé napětí uvnitř státu, na jehož území se etnická minorita vytváří, druhé dvě varianty již směřují zpravidla přímo ke konfliktu se zájmy státu, na jehož území se menšina nachází. Samozřejmě, že i soužití téměř bez napětí je možné, situace se však zpravidla vyostřuje, jakmile se zhoršují ekonomické nebo politické poměry ve státě, kde národnostní menšina žije, nebo se zhoršují podmínky života krajanství komunit. Vzhledem k tomu, že krajanství komunity žijí na území všech evropských států, je potenciální možnost napětí tohoto druhu vysoká. Pokud Gellner uváděl, že každý národ konec konců usiluje o vlastní stát (Gellner 1993), lze k tomu dodat, že každá krajanství komunita usiluje o kontakt s mateřským národem. Zhoršená situace a současně příležitost k užšímu kontaktu pro menšiny nastala v době Gorbačovových společenských přeměn a vzhledem ke zhoršené ekonomické a politické situaci vyústila v sérii řízených migrací, mezi něž můžeme ve

střední Evropě započítat přesuny obyvatelstva z prostoru bývalého Sovětského svazu do Polska, Německa, na Slovensko a do České republiky (Valášková, Pojarová 2009).

Řízené se tyto migrace staly díky tomu, že aktivitu k transferu vyvíjela jak strana migrující, tak i cílová země, která mírou své asistence migraci usměřňovala, migrantům usnadňovala samotný přesun, ubytování v cílové zemi, zajišťovala pro příchozí migranty práci, jazykové kurzy a další úkony spojené s reintegrací. Na území České republiky se jednalo o migrace, které alespoň krátce popíšeme.

5.1.1 Migrace z oblastí postižených černobylskou jadernou katastrofou

Černobylská jaderná katastrofa, jejíž dosah byl dlouhou dobu zamlžován a jejíž důsledky ještě ani dnes není možné zcela vyhodnotit, nastala 26. dubna 1986. Jednalo se pravděpodobně o jedinou havárii jaderné elektrárny, která byla klasifikována sedmým, tj. nejvyšším stupněm nebezpečnosti podle mezinárodní stupnice jaderných událostí INES (sedmý stupeň je ekvivalentní jadernému výbuchu). Samotný rozsah události byl v prvních hodinách po výbuchu neznám a později tajen. Světová veřejnost se o události dozvěděla ze švédských zdrojů, kam 27. dubna dospěla zvýšená radioaktivita a samotní obyvatelé v okolí elektrárny se dozvídali o nebezpečí zprostředkovaně. Ještě během roku 1986 sice došlo k vystěhování blízkého města Pripjať a následně k vytvoření 30 km zóny, kterou mělo obyvatelstvo možnost opustit, obyvatelé vzdálenějšího okolí však byli mylně informováni, že jim bezprostřední nebezpečí nehrozí. Zůstávali tedy v dohaděch a rozsah havárie a nebezpečí pro jejich zdraví a životy se dozvídali až několik let po samotné havárii.

Ve stejné situaci byli i obyvatelé českého původu, kteří žili ve vzdálenosti cca 80 km od epicentra jaderné katastrofy ve venkovských obcích Mala Zubivščina, Malinovka a v městech Malin a Korosten.²⁹ Ještě později byli informováni potomci českých imigrantů v běloruských sídlech Gomeľ, Mozyr a dalších běloruských městech v blízkosti hranice s Ukrajinou.³⁰ Jak sami respondenti terénních šetření uváděli, informace, že i oni jsou ve vážném nebezpečí, se dozvěděli přibližně až v roce 1988 nebo 1989. Obyvatelé českého původu zareagovali žádostí o přesídlení, kterému bylo ze strany tehdejší československé vlády vyhověno v roce 1991. Podobně a po vzoru ukrajinských krajanů postupovali později krajané z Běloruska, kteří přesídlovali v roce 1993.

V letech 1991-1993 přesídlilo za asistence státu do České republiky 1 806 osob z oblastí postižených černobylskou jadernou katastrofou a usídlilo se v 56 lokalitách České republiky. Tyto osoby byly vybrány a transferovány za asistence státu a byly jim poskytnuty zvýhodněné podmínky pro integraci do českého prostředí. Mezi tyto podmínky patřilo přednostní udělení trvalého pobytu, poskytnutí ubytování a zaměstnání alespoň pro jednu osobu v rodině, poskytnutí bezúročné půjčky a další výhody zmírňující jejich cizinecký režim.³¹

²⁹ Jak vzniklo české osídlení těchto lokalit a jaké byly jejich osudy do 80. let 20. století viz Valášková, Uherek, Brouček 1997.

³⁰ Černobylská jaderná elektrárna je ve vzdálenosti cca 10 km od běloruských hranic a předpokládá se, že na území Běloruska spadlo cca 60 % radioaktivního prachu emitovaného z elektrárny.

³¹ Podrobnosti o podmínkách poskytnutým této řízené migraci viz Uherek, Valášková, 2007.

5.1.2 Migrace ze vzdálených a ohrožených oblastí v letech 1994-2001

Na řízenou migraci v letech 1991-1993 navázala migrace, jejíž jádro tvořili potomci českých imigrantů do carského Ruska, kteří se shodou celé řady okolností ocitli na území Kazachstánu a založili zde kompaktní českou vesnici Borodinovka.³² Tito obyvatelé po rozpadu Sovětského svazu na území Kazachstánu cítili ztrátu perspektiv a i ohrožení vlastní bezpečnosti a již částečně přesídlení do Ruska požádali o transfer do České republiky. S nimi bylo přesídleno několik rodin z Kyrgyzstánu a Uzbekistánu. Celkem bylo v letech 1994-2001 přesídleno 785 osob a byli usídleni ve 116 lokalitách. K nim přibýlo dalších 170 osob přestěhovaných v roce 2007.

Uvedená řízená migrace byla organizována státem za pomoci společnosti Člověk v tísni, která převzala prostřednictvím Poradny pro krajanův odpovědnost za vyřízení dokumentů a nalézání ubytování a zaměstnání pro migranty. Samotný transfer byl tentokrát, kromě skupiny z roku 2007, kde převzal veškerou organizační tíhu opět stát, organizován samotnými imigranty. I v tomto případě byly přesídlencům poskytnuty některé výhody jako přednostní získání trvalého pobytu a další změkčení cizineckého režimu usnadňujícího integraci (podrobněji Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš, 2003). Na rozdíl od řízené migrace z let 1991-1993 byla řízená migrace z let 1994-2001 organizována v pomalejším tempu, rodiny nebyly umísťovány hromadně a větší důraz byl kladen na vlastní aktivitu migrantů. Další diference mezi oběma migračními vlnami byly vyhodnoceny Etnologickým ústavem AV ČR, v.v.i. v roce 2007 (Uherek, Valášková, 2007).

5.2 Výzkumy řízených migrací a jejich výsledky

Řízené migrace budily zájem veřejnosti i vědců především ve svých počátcích. V roce 1991 dobře zapadaly do scénáře sociálních změn a tehdejších romantických představ o budování nových vztahů mezi lidmi i národy. Skupiny přesídlenců byly v nových bydlištích vítány, rodinám jejich sousedé a místní úřady zpravidla pomáhali. Situace se začala měnit již v roce 1992, kdy přijíždějící přesídlenci začali být též identifikováni jako součást silících migračních vln z východu, kterých se česká veřejnost začínala obávat.³³ Absorbční potenciál v českých sídlech slábnul a to se projevilo zvýšenými problémy s adaptací zejména skupiny přesídlenců z Běloruska z roku 1993 (Uherek, Valášková, Brouček, 1997). Postupně se však situace stabilizovala. Lokální společnost krajanům v následujících letech ani výrazně nepomáhala, ani jim neškodila. Místní podnikatelé se na nových příchozích snažili vydělat jako na každém cizinci. Co se lokálních komunit týče, vzhledem k záplavám pracovních migrantů z prostoru bývalého Sovětského svazu ztratili tito přesídlenci pro místní obyvatele jakýkoli náboj exotična a stali se nezajímaví.

Mediální zájem o přesídlence měl také svůj vývoj. Zájem o řízené migrace kulminoval v letech 1992-1993. Vědecký zájem byl naproti tomu stabilnější. Vědecká práce má určitou setrvačnost a její výsledky byly publikovány často později nebo výzkumy dobíhaly až do konce 20. století.

³² Podrobnosti o založení obce a jejích obyvatelích viz Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš, 2003.

³³ Podrobněji k tomuto tématu viz Brouček, Uherek, Valášková, 1995.

Největší pozornost budila vlna přicházející z černobylské oblasti. Byla studována pracovníky Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i. a nejvýznačnější výsledky byly publikovány v letech 1995 a 1997. V letech 1991-1994 této migrační vlně věnoval pozornost také Ústav tropického zdravotnictví, katedra tropů Institutu doškolování lékařů. Skupina byla pověřena studovat především zdravotní stav přesídlenců v souvislosti s jejich pobytem v kontaminované oblasti. Vedle problematiky potenciálních nemocí způsobených ozářením se však výzkumný tým věnoval také problematice psychických důsledků přesídlení a částečně i sociálním aspektům transferu. Jejich práce byly publikovány již během migrace přesídlenců (Nesvadbová, Lapková, Rutsch, 1992). Komplexní výzkumná zpráva byla zpracována v roce 1994 (Nesvadbová, Rutsch, Novotný, 1994).

Po přesídlení pozornost integrujícím se skupinám věnovali též sociální geografové, kteří tradičně pohyby obyvatelstva studují (Janská, Drbohlav, 1999, 2001), a pracovníci Ústavu pro jazyk český, které zaujala specifická mluva, která se vytvořila na Ukrajině (Čmejrková 2001, 2003).

Přesídlenecká vlna Čechů z Kazachstánu již budila mnohem menší pozornost. Psali o ní především etnologové, které vedle tématu integrace zajímal život české komunity v kazašské stepi (Uherek, Valášková, Kužel, 1999; Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš, 2003).

Na přelomu 20. a 21. století byl již o řízené migrace minimální zájem. Je to pochopitelné. Většina aktérů řízených migrací získala občanství České republiky. Žijí životy, které jsou mediálně nezajímavé. Přesto se jedná o komunity, které mohou dobře posloužit k výzkumu druhé generace a výsledků adaptačních procesů působících dlouhá časová období. Navíc by česká společnost měla mít zájem sledovat, co se stalo s lidmi, kteří přesídlili na území České republiky a jejichž integrace při získání občanství České republiky nebyla zdaleka dokončena. Naším cílem je nyní uvažovat o indikátorech, které by mohly napovědět, jak proces adaptace na nové prostředí probíhá a co tyto indikátory konkrétně vypovídají. Zároveň zmíním i některé tendence zjištěné u sledovaných komunit formou následného výzkumu.

5.3 Vybrané indikátory dlouhodobých adaptačních trendů na nové prostředí

Adaptační problémy přesídleneckých vln z Ukrajiny, Ruska, Běloruska a Kazachstánu do České republiky lze v následných výzkumech dobře sledovat vzhledem k tomu, že jsou známy přesné počty osob, které přesídlily, místa bydliště po přesídlení, jejich původní profese, zdravotní stav, věkové a vzdělanostní charakteristiky, první zaměstnání a díky výzkumům i jejich projekce do budoucnosti a aspirace. Toho je možné využít a úspěšně porovnávat výchozí stav těsně po migraci a současnou situaci. Některé indikátory, které k tomu lze využít, uvádím níže.

5.3.1 Druhotná migrace

Specifikem řízených migrací je asistence při transferu. Tato asistence má důležitý vliv na složení migrační skupiny. Stěhují se i ti, kteří by se v případě spontánní migrace nestěhovali. Migrace se velmi často pod tlakem zúčastní i lidé, kteří se stěhovat nechťejí, nemají k tomu prostředky, neumí se stěhovat nebo mají ze stěhování strach. Při dotazníkových šetřeních bylo ve výběrových souborech vysoké

procento lidí, kteří se pro přesídlení nerozhodovali sami, byli ovlivněni jinými osobami nebo se stěhovat nechtěli. Většina přesídlenců pocházela z venkovského prostředí. Stěhování do České republiky bylo jejich první nebo druhé v životě. V České republice si byli nuceni vybírat mezi jednou nebo dvěma lokalitami. Zpravidla se jednalo o malá města nebo vesnice, kde bylo jen limitované uplatnění.

Jednou z otázek, která je z adaptačního hlediska důležitá, je schopnost se přestěhovat tam, kde má rodina uplatnění, nebo tam, kde rodina touží žít. Rekonstrukce prostorového pohybu jednotlivých rodin je, vzhledem ke znalosti původních rezidencí těsně po přesídlení, dobře uskutečnitelná. Podobně lze sledovat i pohyb uvnitř obcí a pohyb vlastnictví. Oba tyto pohyby jsou v jistém smyslu druhotné migraci ekvivalentní. Jedná se v daném případě o zakupování bytů do osobního vlastnictví a získávání bydlení přiměřeného pro velikost a potřeby rodiny.

Relativně dobře uplatnitelný indikátor druhotné migrace má i svá úskalí, která komplikují interpretaci dat. V České republice je relativně dobrá dostupnost velkých měst z jakéhokoli sídla a malý pohyb bytů. Mezi přesídlenci sice existuje druhotná migrace, ale často se jí imigranti vyhnou dojížděním. Kvalitu bydlení substitují životem na zahrádkách, záhumenkových pozemcích, které si zakoupili. Zde si staví drobné dřevěné stavbičky, tráví zde pod pergolami s hroznovým vínem nebo stromy letní večery i celé víkendy. Za tepla v dřevěných chatičkách pár kroků od svých domů i přespávají. Koupí bytů do osobního vlastnictví často vítají a chápou jako jistotu, zůstávají však i v nájemním bydlení.

Zajímavou okolností je vynucená druhotná migrace. Tam, kde žije větší komunita přesídlenců, může být druhotná migrace v některých případech nikoli jen znakem adaptace a schopnosti migrovat, ale nutnosti migrovat, protože jedinec je z komunity de facto exkomunikován pro své chování nebo nešťastný životní krok.

Z dosavadního šetření je patrné, že zatímco v první generaci není druhotná migrace, až na zakupování bytů do osobního vlastnictví, nijak výrazná, pro druhou generaci je naopak charakteristická. Druhá generace bez problémů po České republice migruje. Děti migrantů velice často nebydlí ve stejném městě nebo vesnici jako rodiče. Zpravidla se pravděpodobně stěhují především do větších sídel. Rodiče a děti se pravidelně navštěvují, kooperují, ale pokud jsou děti dospělé, velmi často nebydlí tam, kam byli jejich rodiče přesídlení.

5.3.2 Proud a protiproud

Problematika migračního proudu a protiproudu byla mnohokrát zpracovávána. Je zaznamenána již v Ravensteinových zákonech migrace (Ravenstein, 1885, 1889), efektivita migrace byla vzpomínána i v modelu Everetta Lee (Lee 1966). Efektivita migrace, čili nízký protiproud se předpokládá tam, kde jsou velké překážky migrace, a tam, kde se kvalita života ve zdrojové a cílové zemi významně liší a v zemi cílové je významně lepší než ve zdrojové. Efektivita v obou řízených migračních vlnách je téměř stoprocentní. Návraty do zdrojových zemí jsou naprosto minimální. Ojedinelé návraty se týkají zejména osob, jež měly ve zdrojové zemi vysoké postavení. Jednalo se o vedoucí pracovníky nebo úspěšné podnikatele, kteří neunesli pokles životního statusu v nových podmínkách.

Velmi vysokou efektivitu migrace lze interpretovat jako adaptační úspěch v novém prostředí. Taková interpretace ovšem není úplná. Je třeba vzít v úvahu prostředí a okolnosti, za nichž přesídlenci opouštěli cílovou zemi.

Přesídlenci z černobylské oblasti odcházeli kvůli zdravotním rizikům z území kontaminovaného radioaktivním spadem. Pro tyto osoby nebyla cesta zpátky. Kvalita života by se zvýšila v podstatě kdekoli, kam černobylská katastrofa nezasáhla. Již při předchozích výzkumech respondenti z této vlny migrace frekventovaně deklarovali, že odcházejí kvůli zdraví a budoucnosti dětí a tato perspektiva neumožňovala návrat.

V případě imigrační vlny z Kazachstánu byla pro vysokou efektivitu podstatná okolnost, že se stěhovaly celé rozšířené rodiny. Ve zdrojové zemi zbylo jen velmi málo osob, které by mohly migrujícím v protiproudu usnadnit reintegraci ve zdrojové zemi. V České republice jsou nyní celé rozšířené rodiny a důvody pro protiproud by musely být velmi závažné.

Přestože byl protiproud v případě obou řízených migrací v podstatě nulový, bylo možné se setkat již v první polovině 90. let 20. století s jedinci, kteří toužili po návratu a někteří ho přímo plánovali například na důchod. Nepotkal jsem však nikoho, kdo by takový sen uskutečnil.

Nulový protiproud a téměř stoprocentní efektivita migrace vypovídají v jistém smyslu o úspěšné adaptaci na nové prostředí, ale v případě migračních vln z let 1991-2001 se jedná o nespolehlivý indikátor, který ukazuje jen velmi schematically. Doplnuje ho však téma krátkodobých kontaktů se zdrojovou zemí.

5.3.3 Kontakty se zdrojovou zemí

Zatímco protiproud je velmi slabý, kontakty se zdrojovým prostorem jsou alespoň v první generaci patrné. Z frekvence a charakteru kontaktů lze usuzovat na adaptační a integrační výsledky. Z informací o kontaktech se zdrojovou zemí lze usuzovat, jak procesy adaptace přesídlenců probíhají.

Mezi přesídlenci v obou řízených migracích převládali zaměstnanci oproti podnikatelům. Po rozvázání pracovních poměrů ve zdrojových zemích tudíž nezbyly další pracovní a podnikatelské závazky a sítě, na něž by bylo možné navázat při obživných aktivitách v České republice, kde se přesídlenci opět vesměs uplatnili jako zaměstnanci. Výjimkou byla pouze část přesídlenců z Borodinovky, kteří se stali po rozpadu zemědělských družstev soukromými vlastníky v zemědělství. Získali své „paje“, podíly ze zemědělské půdy původně patřící zemědělskému družstvu „Kirov“ v Borodinovce. Tyto paje však zpravidla pronajali zemědělskému podniku, výnosy z nich nebyly a žádné vazby ani prostor k podnikání nezakládaly. Ani zde nebyl prostor, jak podnikatelsky propojit zdrojový a cílový prostor. Zbyly tudíž pouze příbuzenské a přátelské vazby s různě častou frekvencí návštěv od pravidelných kontaktů po půl roce či po roce, až ke kontaktům jedenkrát za tři, čtyři roky.

Z dosavadních šetření je zřetelné, že kontakty postupně slábnou. Dovolené ve zdrojové zemi se stávají méně časté, imigranti se postupně zbavují majetku, který ve zdrojové zemi zanechali. Domy, nebo byty, které zůstaly v jejich vlastnictví a byly pronajímány, se postupně prodávají, prodaly se chaty u moře a cesty na východ vystřídalý dovolené v Itálii, Chorvatsku a dalších evropských zemích.

Frekvence kontaktů je však individuální a závisí velmi často na blízkosti příbuzných, kteří ve zdrojové zemi zůstali. Někdy též na zájmu rodiny využívat výhod, které kontakt se zdrojovou zemí skýtá. Přesídlenci vědí, že na území bývalého Sovětského svazu je levnější oblečení, jsou zde levnější rekreační pobyty. Setkali jsme se s variantou, že jsou na Ukrajinu posílány děti na prázdniny k příbuzným nebo na

letní dětské tábory. Stejně časté, jako jsou návštěvy ve zdrojové zemi, jsou časté i návštěvy příbuzných ze země zdrojové v České republice.

5.3.4 Využití znalostí a schopností ze země původu

Vazby na zemi původu mohou ovlivnit využití schopností a znalostí, které byly nabyty a jsou vázány k zemi původu, ať se již jedná o jazyk, znalost místních poměrů, prostoru, zvyků a obyčejů a podobně. Vzhledem k zaměstnaneckému charakteru migrace dosavadní poznatky naznačují, že zužitkování specifických znalostí ze zdrojových zemí je poměrně malé. V prvních letech po přesídlení byly zaznamenány případy, kdy nedostatečná znalost například českého podnikatelského prostředí vedla ke snaze saturovat co nejvíce nutných vstupů zahraniční provenience. Rodina, která podnikala v pohostinství a rozhodla se postavit restauraci, si objednala dřevo na Ukrajině a nechala si ho doručit do České republiky po železnici v kontejneru. V současné době jsme podobný případ nezaznamenali. Ojedinelé zaznamenáváme, že specifické schopnosti přesídlenců vyžívají zaměstnavatelé přesídlenců. Například obchodní zástupce u firmy, která prodává zboží na Ukrajinu, patří k těmto přesídlencům, nebo také průvodkyně ruských turistů v Praze. Jedná se však o ojedinelé případy.

Na relativně malé možnosti využití specifických znalostí a schopností přemosťujících zdrojovou a cílovou zemi se pravděpodobně podílí specifický charakter řízených migrací, kdy migruje z velké části venkovské obyvatelstvo a migrace je minimálně selektivní. Zároveň se ukazuje, že obzvláště v současné době si zdrojový a cílový prostor pravděpodobně mají málo co nabídnout.

5.3.5 Další migrační aspirace

Jak již bylo naznačeno, aktéři řízených migrací se v první generaci přizpůsobili tomu, že v lokálním prostředí, kam se usídlili, je nízká prostorová mobilita. Zatímco druhá generace zpravidla sekundární migraci uskutečnila, nebo uskuteční, pokud se to ukáže jako výhodné, první generace často setrvává na místě, kam byla, často náhodou, přemístěna. Po řadě let rezignovala na další migraci a zvolila strategii „kolonizace“, přizpůsobení cílového prostoru svým potřebám. Neaspiruje ani na návrat ani například na migraci do dalších zemí Evropské unie. V tom se pravděpodobně liší od dalších migračních skupin z východní Evropy v České republice, které český prostor takto výrazně neukotvuje.

Relativně pozitivním rysem z hlediska indikace procesů adaptace je snaha imigrantů spíše, než se přesídlit do jiné lokality nebo státu, přesídlit do místa bydliště další členy své rodiny ze zdrojové země. Prozatímni výsledky šetření naznačují, že přibližně na jednoho imigranta do českého prostředí v rámci řízených migrací připadá ještě další jedna osoba, která se přestěhovala na základě pozvání nebo jiného podnětu do stejné nebo jiné lokality v České republice. Zpravidla se jedná o příbuzné - sourozence ve smíšených manželstvích nebo o přestárlé rodiče, méně často o další rodinné příslušníky. Tento jev svědčí o relativní spokojenosti přesídlenců v novém prostředí, ale současně možná i snaze obklopit se lidmi ze zdrojové země, po nichž se přesídlencům stýská. Pozvání dalších známých a příbuzných k migraci do České republiky vypovídá o spokojenosti přesídlenců s materiálními podmínkami v České republice, méně však o integraci do přátelských nebo sousedských sítí v místě bydliště.

5.3.6 Sociální mobilita

Téma sociální mobility považovala řada badatelů při studiu adaptačních procesů za klíčové. Například Melford E. Spiro ve svém textu *The Acculturation of American Ethnic Groups* říká, že předpokladem k sociální mobilitě je přijetí symbolů majoritní společnosti. Akulturace, kterou studoval, je podle něho ve velké míře osvojením si symbolů a významů. Sociální mobilita tudíž indikuje průběh adaptačních i integračních procesů (Spiro, 1955).

Dosavadní výsledky šetření ve zkoumaných skupinách zaznamenávají sociální mobilitu jako použitelný indikátor. Míra sociální mobility jednak zachycuje rozdíly mezi první a druhou generací a jednak přetrvávající problémy v první generaci. Velká část imigrantů nebyla v první generaci schopna využít svoji kvalifikaci a transformovat úplnou gramotnost, kterou měla v ruském a ukrajinském jazyce v azbuce, na gramotnost v latince a v českém jazyce. S handicapem se postupně vyrovnala jen menší část přesídlenců, zpravidla například lékaři a v některých případech technická inteligence. Ostatní rezignovali a vykonávají málo kvalifikovaná povolání nebo jsou v důchodu. Postupně se smířili se svojí situací. Díky změnám situace na trhu práce několikrát změnili zaměstnání, ale jejich pohyb je z hlediska pracovní mobility pouze horizontální. Jiná situace je u druhé generace, kde jsou povolání dětí a jejich pracovní uplatnění rozmanitá. Též jejich vzdělání není závislé na původu rodičů. Nejsme v dané chvíli schopni odhadovat, zda je mezi dětmi přesídlenců procentuálně více vysokoškoláků nebo osob se základním vzděláním než v majoritní populaci, ale každopádně jsou zde zastoupeny všechny vzdělanostní a profesní kategorie. Lze ale konstatovat, že děti jsou opět spíše zaměstnanci než podnikatelé.

5.3.7 Integrace do sítí lokální společnosti

Česká společnost není výrazně otevřená. Sociální kontakty se reprodukují na bázi příbuzenských sítí. Přesídlenci komunikují se svým sociálním okolím, neshledali jsme výrazné konflikty, ale hloubka komunikace a kontaktů je obtížně měřitelná. Kvalita sociálních kontaktů se každopádně liší v první a druhé generaci. Druhá generace má výhodu mluvy bez přízvuku a devizu školní docházky v České republice. Spolužácké kontakty vytvářejí známé na celý život a zvyšují možnosti další extenze personálních sociálních sítí. Relativně dobrým indikátorem vrůstání do majoritních lokálních struktur jsou smíšené sňatky. Ty jsou ve druhé generaci relativně běžné.

5.3.8 Spokojenost s lokálním prostředím, samosprávou a službami

Respondenti zpravidla uvádí, že si v daném prostředí zvykli, nevyjadřují výraznou nespokojenost, často jsou k nejrůznějším počínům starosty, politických stran nebo místních samospráv kritičtí. Jejich chování se v tomto směru nijak výrazně neliší od výpovědí majoritního obyvatelstva. V současné sociálně zjištěné situaci v české společnosti není spokojenost vhodným indikátorem sociální integrace.

Přestože v tuto chvíli nejsme schopni kvantifikovat, je možné uvažovat hypotézu, že respondenti jsou kritičtější zejména k místní samosprávě než po svém příchodu do České republiky. Zatímco po příchodu do lokalit pro ně byly věci a události nové a hodnocení se vyhýbali, nyní jako občané České republiky jsou kritičtější a

náročnější. Na jejich názorech a hodnocení je též vidět, že se změnil jejich postoj k tazatelům. Ještě dva roky po příchodu do lokality byl pro respondenty etnolog reprezentant majoritního obyvatelstva. Přesídlenci se s obavami a uctivě vyjadřovali o jeho zemi, nechtěli svou kritičností zavdat příčinu, aby byli špatně hodnoceni.³⁴ V současné době jsou schopni tazatele již přesněji zařadit a necítí potřebu před nimi skrývat kritické názory. V lokálních komunitách běžně konceptualizují sebe jako domácí a tazatele jako hosty. V daném případě je výraz kritičnosti nebo nespokojenosti spíše indikátorem integrace než deklarace spokojenosti bez kritických připomínek.

Závěr

V textu jsme předložili výběr možných indikátorů způsobu a kvality adaptace u imigrantů dlouhodobě usazených v cílové zemi a indikátorů adaptace a integrace druhé generace spolu s komentářem zjištěných výsledků na skupinách přesídlenců při řízených migracích do České republiky v letech 1991-2001. Vzhledem k tomu, že výzkumy pokračují a indikátory se upřesňují, nejsou zde uváděna data, ale spíše indicie, které by mohly ukázat, jak a co dané indikátory měří.

Výsledky a použitelnost uvedených indikátorů je ovlivněna specifickým charakterem řízených migrací, kde figuruje nízká selektivnost migrace a okolnost, že se jednalo převážně o zemědělské obyvatelstvo s nízkou migrační zkušeností, které by za standardnějších okolností pravděpodobně nikdy nemigrovalo. Výběr indikátorů ovlivňuje také identifikace aktérů řízených migrací, mezi nimiž se velká skupina již před přesídlením deklarovala jako Češi a je tudíž komplikované měřit adaptaci změnami v sebedeclarování příslušníků skupiny nebo příslušníků druhé generace.

Přestože však má skupina uvedené specifické rysy, má celou řadu charakteristik, které jsou pro přesídlence z prostoru bývalého Sovětského svazu typické, zejména kvalifikační propad po migraci, nízkou vertikální sociální mobilitu, problémy první generace se schopností číst a psát v češtině a latině. Typické též je, že se tyto rysy ve druhé generaci odbourávají. Pro imigranty z tohoto prostoru je charakteristické, že dbají na vzdělávání svých dětí a rozvíjení jejich schopností nejen ve škole, ale též v mimoškolních zařízeních. Handicapy, které měli rodiče, proto u dětí rychle mizí.

Přestože se i první generace relativně silně identifikuje s novým prostředím, je patrná senzibilita jejích příslušníků k informacím přicházejícím z prostoru bývalého Sovětského svazu a informacím o bývalém Sovětském svazu. Zejména na první generaci je patrné, že přišla těsně po rozpadu tohoto státu a že je zde silná identifikace s celkem bývalého státu spíše než s některým z nástupnických států. Přestože oni sami zdrojové země kritizují, těžko snáší kritiku zdrojového prostoru od jiných a uráží je, pokud se o Rusech, Ukrajincích a dalších národech bývalého Sovětského svazu hovoří s despektem i v případě, kdy se deklarují jako Češi. Z těchto postojů a vnímání zdrojového prostoru se často derivují jejich politické postoje, které jsou spíše levicové. Rozhovory na toto téma též naznačují specifika identity zejména první generace přesídlenců a připomínají, že plná asimilace v první generaci je jevem velmi ojedinělým.

³⁴ Zejména mezi přesídleneckou intelektuální elitou z Ukrajiny byli však i hyperkritičtí přesídlenci, kteří již těsně po příjezdu do České republiky s přijetím do české společnosti spokojeni nebyli a měli vůči jejímu chování výhrady.

Literatura

- Brouček, S., Uherek, Z., Valášková, N. (1995) Adaptace přesídlenců v české společnosti. *Český lid*, 82: 1-17
- Brubaker, R. (2000) *Accidental diasporas and external "homelands" in Central and Eastern Europe: past and present*. Wien: Institut für Höhere Studien
- Čmejrková, S. (2001) Naše a cizí v interetnické a interpersonální jazykové komunikaci. In: Bogoczová, I. (ed.) *Tváře češtiny*. Ostrava: Ostravská univerzita: 137-156
- Čmejrková, S. (2003) The categories of „our own“ and „foreign“ in the language and culture of Czech repatriants from the Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* 162: 103-123
- Gellner, E. (1993) *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal
- Janská, E., Drbohlav, D. (2001) Reemigrace volyňských a „černobylských“ Čechů. In: Šišková, Taťána (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál: 107-115
- Lee, E. S. 1966. A Theory of Migration. *Demography*, 3: 47-57
- Nesvadbová, L., Lapková, E., Rutsch, J. (1992) *Dlouhodobé sledování zdravotního stavu krajanů-Čechů z černobylské oblasti Ukrajiny po jejich přesídlení do ČR*. Praha: Ústav tropického zdravotnictví a Katedra tropů Institutu doškolování lékařů a farmaceutů. Rukopis
- Nesvadbová, L., Rutsch, J., Novotný, P. (1994) *Migrace a zdravotní stav. Dlouhodobé sledování zdravotního stavu a sociální problematiky krajanů-Čechů z černobylské oblasti Ukrajiny po jejich přesídlení do České republiky*. Praha: Ústav tropického zdravotnictví. Rukopis
- Ravenstein, E. G. (1885) The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London* 48, 2: 167-235
- Ravenstein, E. G. (1889) The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society* 52, 2: 241-301
- Spiro, M. (1955) The Acculturation of American Ethnic Groups. *American Anthropologist*, New Series 57, 6: 1240-1252
- Uherek, Zdeněk, Korecká, Zuzana, Pojarová, Tereza a kol. (2008) *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Uherek, Z., Valášková, N., Brouček, S. (1997) Češi z Běloruska. *Český lid* 84, 3: 177-190
- Uherek, Z., Valášková, N., Kužel, S. (1999) Potomci českých emigrantů v Kazachstánu. *Český lid*, 86, 3: 235-270
- Uherek, Z., Valášková, N., Kužel, S., Dymeš, P. (2003) *Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky*. Praha: Etnologický ústav AV ČR
- Uherek, Z., Valášková, N. (2006) Řízené migrace po roce 1989. In: Uherek, Z. (ed.). *Kultura společnost, tradice II*. Praha: Etnologický Ústav AV ČR: 169-202
- Valášková, N., Pojarová, T. (2009) Přesídlování Čechů, Slováků, Poláků a Němců z bývalého Sovětského svazu do vlasti jejich předků. *Český lid* 96, 3: 225-246

Valášková, N., Uherek, Z., Brouček, S. (1997) *Aliens or One's Own People: Czech Immigrants from the Ukraine in the Czech Republic*. Praha: Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic

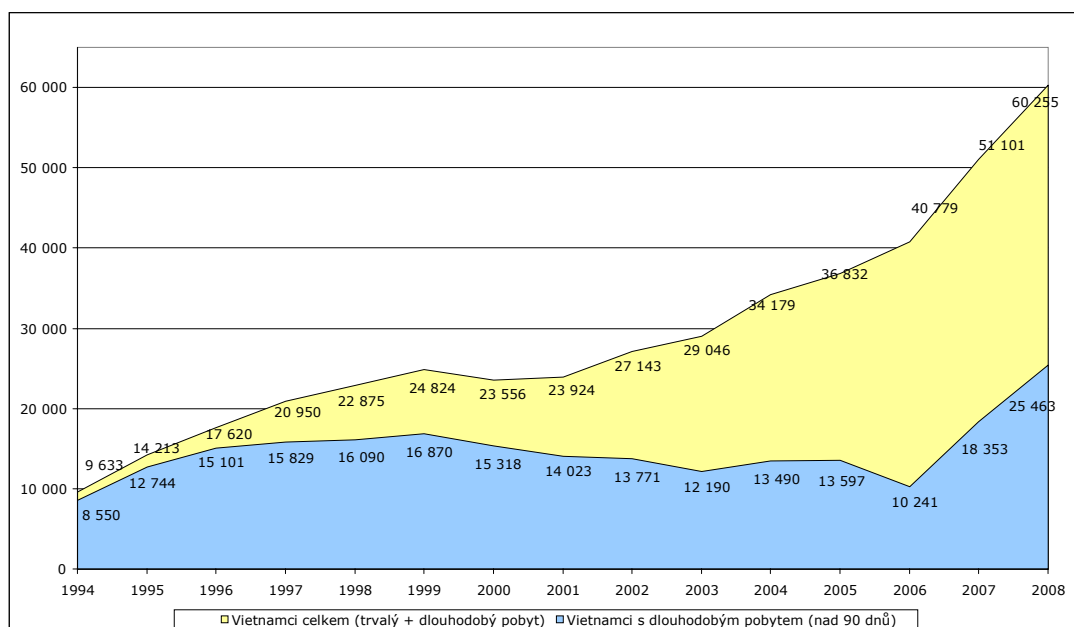
6. Od pásu ke stánku - a zpět? Proměny ekonomických aktivit Vietnamců v České republice³⁵

Ondřej Hofírek, Michal Nekorjak

6.1 Vietnamci v České republice

Po roce 1990 počet Vietnamců žijících na území Česka neustále roste a v současné době zde tvoří po Ukrajincích a Slovácích třetí nejpočetnější imigrantskou skupinu.

Graf č. 1 Vývoj počtu Vietnamců na území ČR v letech 1994-2007

Zdroj: ČSÚ

Z grafu č. 1 je zřejmé, že postupné zvyšování počtu Vietnamců nabralo novou dynamiku zejména po roce 2000. V minulém roce (2009) podle údajů statistického úřadu žilo v Česku přibližně šedesát jedna tisíc přistěhovalců s vietnamským občanstvím, z toho 40 % tvořily ženy. Migrace z Vietnamu má několik specifických charakteristik, které stojí za povšimnutí:

- (1) Má svoji poměrně dlouhou historii, neboť Vietnamci sem přijíždějí ve větších počtech od šedesátých let minulého století.

³⁵ Stať vznikla s podporou výzkumného záměru Migrující osoby v České republice - postavení na trhu práce a sociální integrace (NVP2MIGR 2D06002) a „Reprodukce a integrace společnosti“ (MSM002 1622408).

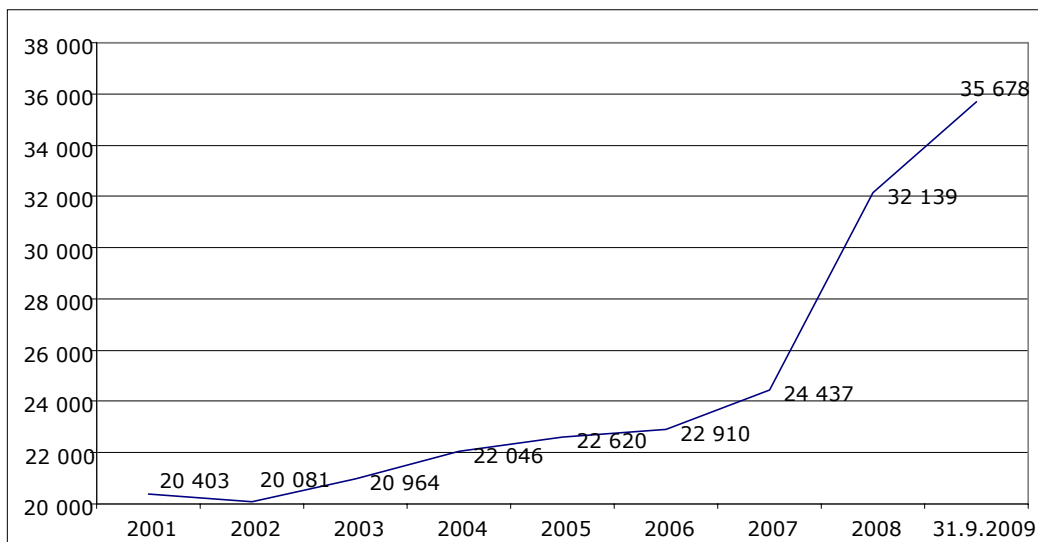
- (2) Česká společnost byla za dob socialismu **relativně** homogenní a s trvalým začleňováním cizinců se víceméně nepočítalo. Jako nový fenomén v souvislosti s vietnamskou migrací se po roce 1989 objevuje tendence k trvalému nebo trvalejšímu setrvání a na tuto novou realitu se pozvolna adaptuje nejen majorita, ale i samotní Vietnamci. Podle našich zjištění, řada našich respondentů s trvalým usazením v Česku zpočátku nepočítá. Tato životní změna se pro ně stává uvědomovanou realitou velmi pozvolna. Tomuto tvrzení zdánlivě odporuje počet trvalých pobytů ve srovnání s pobyty dlouhodobými.³⁶ Nadpoloviční většina Vietnamců (třicet šest tisíc, tedy zhruba 58 %) má status trvalého pobytu, což je největší podíl v této kategorii ve srovnání s ostatními početnými skupinami migrantů. S tímto trendem nejsou v souladu data o udělených českých občanstvích, neboť to každoročně obdrží pouze několik desítek Vietnamců.³⁷ Lze diskutovat, nakolik se na tomto stavu podepisuje nízká ochota státních institucí tento status udělit právě Vietnamcům. Ale podle našich poznatků i mezi samotnými občany Vietnamu je změna státní příslušnosti z řady důvodů citlivou záležitostí³⁸ a trvalý pobyt poměrně dobře vyhovuje jejich současným potřebám. Z dlouhodobé perspektivy, respektive z hlediska občanské integrace (Alexander 2006) je to však moment, který do budoucna vyvolává řadu otázek.
- (3) Vietnamci, kteří do Česka přijíždějí, velmi často využívají rodinných sítí. To se odráží i ve struktuře uváděných účelů pobytu. V roce 2007 bylo sloučení rodiny důvodem pobytu na území Česka ve 39 % případů, což je ve srovnání s ostatními významnými skupinami cizinců nejvyšší podíl. Náklady spojené s příchodem do Česka jsou poměrně vysoké. Podle našich informátorů je zapotřebí uhradit 5-10 tisíc amerických dolarů. V této sumě jsou zahrnuty pouze náklady na koupi letenky a vybavení dokumentů, které se běžně zajišťují na základě zprostředkovatelských sítí napojených na místní i české úřady. Z toho důvodu se často na přestěhování podílí rodina poskytující potřebné peníze. Dlouhodobé odloučení manželů na velkou prostorovou vzdálenost i širší příbuzenské vazby potom sehrávají podstatnou roli v tom, že migrační sítě Vietnamců mají právě do značné míry povahu sítí rodinných.
- (4) Prostorová distribuce přistěhovalců z Vietnamu vykazuje oproti jiným imigrantským skupinám jeden specifický rys. Podobně jako jiní cizinci i Vietnamci pobývají převážně ve velkých městech ale navíc žijí i v pohraničních regionech, které sousedí s Německem a s Rakouskem, včetně sídel s malým počtem obyvatel.
- (5) Vietnamci jsou imigrantskou skupinou, která má v Česku statisticky zdaleka největší podíl podnikatelů. Z těch, kteří jsou ekonomicky aktivní, je 91 % registrováno na živnostenských úřadech. Na celkové pracovní síle imigrantů se podílejí 12 %, ale tvoří 40 % všech podnikajících cizinců.

³⁶ Na rozdíl od trvalých pobytů je dlouhodobý pobyt udělován pouze na omezenou dobu, většinou v délce trvání dvou let s možností opakovaného prodloužení.

³⁷ V roce 2007 jich bylo celkem 40, což představuje pouhá dvě procenta ze všech udělených občanství. Novější data Český statistický úřad, bohužel, nezveřejňuje. To se týká i celé řady dalších údajů, které stát o cizincích systematicky shromažďuje.

³⁸ Například Vietnamci s českým občanstvím musí při cestě do Vietnamu žádat o vízum, zatímco status trvalého pobytu jim umožňuje cestovat mezi oběma zeměmi bez zbytečných administrativních procedur (podrobněji k tomuto tématu viz Hofírek, Nekorjak 2009).

Graf č. 2 **Vývoj počtu Vietnamců s platným živnostenským oprávněním (2001-31.9.2009)**

Zdroj: ČSÚ

Všechny tyto okolnosti navzájem souvisejí a spoluutvářejí fenomén, který nazýváme **vietnamská imigrantská ekonomika**. Její základy byly položeny už během komunistického režimu a minulost má, jak ukážeme, určitý vliv na to, co se dělo po zlomovém roce 1989. Vysoký podíl trvalých pobytů není jen výrazem postupného usazování Vietnamců. Souvisí také s podnikatelskými strategiemi, které vyžadují určitou stabilitu a širší časovou perspektivu než například strategie dočasné pracovní migrace, která je typická pro podstatnou část migrujících Ukrajinců (Nekorjak 2009, 2006). Zmíněná role rodinných sítí nesouvisí jenom s vycestováním do Česka a s následnou pomocí a vzájemnou podporou. Jsou i základem rodinných podniků či autonomních, ale vzájemně spolupracujících firem. Specifická prostorová distribuce Vietnamců pak odráží strukturu jejich imigrantské ekonomiky, která má v několika velkých městech svá logistická centra a také zákaznickou klientelu. Tu nepředstavují pouze domácí obyvatelé, ale i nakupující z Německa a z Rakouska, což přímo souvisí se zakládáním podniků v pohraničních regionech, které nejsou pro usazování ostatních skupin typické. Úspěšnost této imigrantské ekonomiky se pak zrcadlí ve vysokém podílu Vietnamců vlastníci živnostenské oprávnění, zatímco pro většinu ostatních početných imigrantských skupin je spíše charakteristická pozice zaměstnanců.

Vietnamská imigrantská ekonomika v současné době funguje jako relativně autonomní segment, který je nezávislý na obecném („majoritním“) trhu práce. Představuje tak jednu z možných forem ekonomické integrace, která má dopad i na celkovou podobu začleňování Vietnamců v Česku. Předkládaný text má tři roviny: nejdříve stručně představíme koncepci etnických a imigrantských ekonomik, tedy základní optiku, skrze kterou na téma (ekonomického) začleňování Vietnamců pohlížíme. Navíc je to perspektiva, která je smysluplně použitelná i v případě dalších imigrantských skupin (viz Nekorjak 2009; Čermáková, Nekorjak 2009). Jádrem textu se zabývá proměnami této ekonomiky v čase a okolnostmi, které stály u kořene jednotlivých změn. Třetí rovina se týká širších souvislostí migrace a začleňování Vietnamců, neboť tato ekonomika přináší některá rizika ale i řadu pozitiv. V každém případě ukážeme, že její podoba je spjatá se zdejšími podmínkami a že se v tomto smyslu nejedná o niku, která

funguje sama pro sebe a odděleně od každodenního života v Česku. Odmítáme představu, že se jedná o záměrně budovanou strategii a o projev dobrovolné separace této skupiny od většinové společnosti.

Příspěvek je založen na materiálech shromážděných v průběhu tří let. V rámci našich projektů jsme realizovali téměř 90 rozhovorů s vietnamskými podnikateli, s jejich zaměstnanci a dalšími aktéry.³⁹ S využitím kvalitativního metodologického přístupu a induktivní metody přinášíme výsledky, které nejsou a ani nemohou být reprezentativní pro celou populaci Vietnamců, ale zato ukazujeme podstatné dimenze zkoumaného problému a hlavní trendy, které se udály za několik předchozích dekád.

6.2 Koncepce etnických a imigrantských ekonomik

V našem výzkumu vycházíme především z prací Ivana Lighta (2005; Light, Gold 2000), který ve svých textech píše o **etnických ekonomikách** přistěhovaleckých skupin v USA.

Přibližně od sedmdesátých let se věnuje pozornost tomu, že mnohé imigrantské skupiny vytvářejí ekonomické strategie založené na etnických sítích, které překračují rodinné, sousedské či přátelské vazby, i když tyto jsou jejich nejvlastnějším základem. Rozvětvené sítě jsou organizovány většinou okolo určitých ekonomických činností. Je běžné, že u početnějších přistěhovaleckých skupin nejsou typické strategie omezeny na jednu lokalitu (město), ale jsou sdíleny i v ostatních lokalitách. Existence etnických ekonomik se odráží mnohdy jak ve struktuře městského prostoru (například čínské, italské, korejské čtvrtě), tak i v povědomí obyčejných lidí jako typická povolání nebo podnikání typická pro určité etnické skupiny (například čínské prádelny, indické restaurace, mexické služby atd.). V zemích s bohatou etnickou skladbou lze pak hovořit i o určité etnické dělbě práce.

Samotné označení **etnická ekonomika** se objevilo až v osmdesátých letech a spolu s ním je používána i řada jiných (například etnické podnikání, imigrantské podnikání, etnická nika). V roce 2000 se Ivan Light spolu se Stevenem Goldem pokusili o syntézu všech používaných konceptů a termín etnická ekonomika použili jako zastřešující označení pro všechny ostatní. Nabídlí pak rozlišení dvou základních typů: **etnikem kontrolovaná ekonomika** (ethnic controlled economy) a **etnická vlastnická ekonomika** (ethnic ownership economy). Tradičně se velká pozornost věnuje tomu, že některé skupiny mají mnohem větší zastoupení podnikatelů nebo osob samostatně výdělečně činných, než je obvyklé uvnitř majoritní populace. To je důvod, proč se výzkum etnických ekonomik převážně soustředil a soustředí právě na podnikání. Označení etnická vlastnická ekonomika se vztahuje právě na tento typ strategií, tedy na zakládání firem nebo drobných živností a vytvoření interního etnického pracovního trhu. Etnikem kontrolovaná ekonomika naopak označuje fenomén utváření zaměstnaneckých nik v podnicích, které vlastní majoritní (či jiné) etnikum. V obou případech vlastní etnické sítě podporují přístup k podnikatelským či pracovním příležitostem. To je výhoda zejména u těch skupin, které se ocitají v okrajovém postavení. Proto se často na etnické ekonomiky pohlíží jako na důsledek znevýhodnění, nicméně takové pojetí je příliš úzké, protože etnickou ekonomiku mohou vytvářet i dobře zakotvené skupiny (viz například domorodí bílí obyvatelé afrického kontinentu). Další výhodou, kterou etnické ekonomiky skýtají, je vytváření důvěrně známého

³⁹ Další rozhovory jsme vedli se zaměstnanci živnostenského úřadu, pracovníky celní správy, České obchodní inspekce, Finančního úřadu, úřadu práce a Cizinecké policie.

prostředí - jazykového i kulturního. To je výhodné zejména pro migranty, pro které je akomodace v novém, mnohdy ne zrovna přátelsky nakloněném prostředí více či méně složitou zkušeností.

6.2.1 Imigrantská ekonomika

Česká republika, ale i další evropské státy, jsou v poněkud odlišné situaci než Spojené státy americké s dlouhou imigrantskou tradicí.⁴⁰ Ve spojených státech jde do značné míry o výzkum imigrantských skupin, které zde žijí několik generací. Naše situace je odlišná, neboť sledujeme strategie lidí, kteří většinou nemají české občanství a všichni prošli zkušeností migrace. Naše zkoumání se tudíž týká problému začleňování a ekonomických strategií migrantů, což je poněkud jiný problém než výzkumy začlenění postimigrantských skupin, zakotvených ve Spojených státech již druhou či více generací. Tuto odlišnou perspektivu zvýznamňujeme právě použitím přívlastku **imigrantská ekonomika**. Hlavním důvodem zavedení tohoto pojmu je fakt, že chceme zdůraznit vznik této ekonomiky v kontextu migrace. Odkazujeme tak ke společně sdílené zkušenosti příchodu migrantů do relativně cizího prostředí a získávání obživy za ztížených podmínek postupného etablování v nové zemi. Je třeba brát v úvahu specifický kontext příchodu, a tedy i hluboké životní změny, otázku omezených práv a jejich postupného nabývání.

Pojmem **vietnamská imigrantská ekonomika** tak v našem výzkumu označujeme soubor institucí a praktik, tedy sociální pole, které je organizováno okolo ekonomické reprodukce. Je primárně organizována vietnamskými občany, ale nelze jí vymezit jen na etnickém principu, protože na jejím chodu se podílí i občané jiných států, především čeští občané a občané Čínské lidové republiky.⁴¹ Stejně tak je i nemožné ji lokalizovat pouze na území České republiky, protože část transakcí probíhá transnacionálně. Je propojena s výrobou pro mezinárodní trh a s globálním transportem, na kterém se podílejí i jiné etnické skupiny, významná část klientů, jak už jsme zmínili, nejsou čeští občané a navíc, část této ekonomiky je lokalizována v nadnárodních firmách zaměřených na globální trh.

6.3 Vznik vietnamské imigrantské ekonomiky v České republice

Imigrace Vietnamců do Česka není pouze záležitostí poslední dekády dvacátého prvního století, ale má své kořeny sahající do poloviny století minulého. Přestože bylo migrační propojení mezi Vietnamem a Českou republikou motivováno ekonomickými hledisky, bylo také politickým aktem, institucionalizovaným v podobě mezivládních dohod mezi Československou socialistickou republikou a Vietnamem. Vietnam si od těchto pobytů sliboval rozvoj lidského kapitálu, který měl být po návratu migrantů zužitkován v domácím průmyslu. Státem organizovaná migrace začala probíhat od padesátých let a kulminovala v průběhu let sedmdesátých a osmdesátých. Za tu dobu přijely do tehdejšího Československa desetitisíce učňů, stážistů a praktikantů a jestliže šlo původně ze strany zdejšího režimu o politické gesto a rozvojovou pomoc, pak od

⁴⁰ Na to upozorňují zejména nizozemští výzkumníci Rath a Kloosterman (2000).

⁴¹ Část pracovních míst je nabízena i českým občanům (typicky na pozicích prodavaček v kamenných obchodech). V těchto případech jde podle našich respondentů především o pronájem kulturního kapitálu - tedy znalosti českého jazyka.

80. let lze hovořit i o oboustranné ekonomické výhodnosti, neboť s Vietnamci nakonec bylo kalkulováno i při plnění státního pětiletého plánu.

V rámci mezivládních dohod přijížděli do Československa nejprve děti/studenti. Prvních sto vietnamských dětí ve věku od 6 do 13 let přišlo do bývalého Československa v létě roku 1956. V roce 1967 pak přicestovalo dalších 2 146 Vietnamců, většinou dělníků, kteří se připojili ke zde pobývajícím učňům, stážistům a studentům. V lednu 1973 pak přijela do Československa vietnamská vládní delegace vyjednat příchod dalších 10-12 tisíc vietnamských pracujících. V letech 1974, 1979 a 1980 byly postupně uzavírány smlouvy, na základě kterých do republiky přijelo velké množství učňů, studentů, stážistů a dělníků.⁴² V 80. letech již byl systém výběru učňů a stážistů včetně výuky českého jazyka na rozdíl od předchozích let dobře organizovaný. V letech 1980 až 1983 zde pobývalo přibližně 30 tisíc Vietnamců.⁴³ Tento počet byl po dalších mezivládních dohodách postupně snižován. V roce 1985 zde bylo již pouze 19 350 osob a v roce 1990, kdy byly mezistátní smlouvy ukončeny, zde pobývalo přibližně 13 tisíc vietnamských občanů (Brouček 2003a, 2003b; Kocourek 2005; Ta Minh 2002).

Před rokem 1989 v bývalém Československu (ale i například v NDR) vznikly zaměstnanecké niky v určitých podnicích a odvětvích průmyslu, které odpovídají definici konceptu **etnikem kontrolované ekonomiky**. V podnicích byly ustaveny vietnamské pracovní kolektivy a určitý počet pracovních míst byl vyhrazen právě jim. Zvláštnost tohoto případu pochopitelně spočívá v tom, že se jednalo o státně organizovanou migraci a státem regulovanou ekonomickou etnickou niku v rámci socialistického hospodářství. Jednalo se tedy o politicky zorganizovanou etnickou ekonomiku. Část aktérů však začala vytvářet nový segment, který unikal státnímu dozoru (nebo jím byl trpěn), a který se organizoval okolo drobného prodeje elektroniky a oblečení, často šitého na bytovnách. Poptávka po zboží, kterou nedokázal uspokojit nepružný socialistický trh, otevřela příležitosti pro neformální aktivitu migrantů a v jistém smyslu tím byla nastolena cesta k tomu, co se po roce 1989 stalo hlavní náplní podnikání Vietnamců v celém regionu, nejen v Česku.

6.4 Sametová revoluce a první transformace vietnamské imigrantské ekonomiky

Původní plány obou zemí nikdy s usazováním Vietnamců nepočítaly. Když pominuly politické důvody udržování vzájemných hospodářských vztahů a zároveň se místní podniky dostaly do obtížné situace spojené s ekonomickou transformací, byly českou stranou na začátku devadesátých let minulého století vypovězeny mezistátní

⁴² V letech 1974-1977 přijelo 5 069 vietnamských občanů, kteří působili převážně ve strojírenských profesích, v energetice a stavebnictví. Dalších 3 500 vietnamských občanů přijelo v letech 1980-1983 (Trung Ta Minh, 2002).

⁴³ Mezivládní dohody byly od poloviny 80. let využívány jak vietnamskou, tak i československou stranou k vlastnímu prospěchu. Ze strany ČSSR šlo o využívání Vietnamců v neatraktivních oborech, v průmyslových podnicích „u pásu“ a hlavně o pomoc při plnění pětiletky. Naopak, ve Vietnamu se v té době objevují možnosti zprostředkování cesty do ČSSR za úplaty, neboť migrace za prací je pro obyvatele země poničené válkou nepochybně lákavou šancí na vylepšení rodinných rozpočtů (s trvalým přesídlením žádná ze stran nepočítala). Vietnamští pracující využívali možnosti zasílat domů kontejnery s nedostatkovým zbožím, jako například mopedy a šicí stroje. Stojí za povšimnutí, že přes zdánlivou rozdílnost politických i ekonomických systémů jsme byli svědky obdobného dění jako v západní Evropě. Na jedné straně nedostatek pracovní síly v průmyslu, která se částečně řešila dovozem migrantů, na straně druhé migranty vyhledávaná možnost dosáhnout na nepoměrně vyšší výdělků a zasílání remitencí. A ačkoliv se s usazováním těchto skupin nepočítalo, dnes je zřejmé, že spletitá realita života a nezamýšlených důsledků přinesly něco zcela jiného.

dohody, na jejichž základě zde Vietnamci pobývali. Po vypovězení nebo uplynutí dříve uzavřených kontraktů se tito migranti dostali do situace, kdy skončili legální důvody jejich pobytu, ale na druhou stranu stát neorganizoval žádný odsun. Část z nich se proto rozhodla v Česku zůstat a po rozpadu původní státem organizované etnické ekonomiky položili základy nové, tentokrát založené na podnikání. Podle zahraničních výzkumů (Waldinger et al. 2006) jsou imigranti více motivováni k nastartování vlastního podnikání než domácí populace, neboť je pro ně obtížnější získat status zaměstnance nebo takové povolání, které by nespočívalo v těžké či rutinní manuální práci. Nejde přitom jenom o otázku diskriminace či formálního znevýhodnění cizinců, které údajně chrání domácí pracovní trh. Je nutné vzít v úvahu i překážky, které mají „strukturální“ charakter a těžko je lze chápat jako záměrné znevýhodňování imigrantů. Jde například o znalost jazyka a o celkové sociální zakotvení (embeddedness) ve zdejší společnosti, tedy i o to, že migranti nejsou většinou zapojeni do sociálních sítí místních obyvatel. Tyto sítě sehrávají při hledání práce důležitou roli, neboť v nich kolují informace o volných místech či mohou tato místa přímo či nepřímo zprostředkovat (Granovetter 1973). Naši respondenti zmiňovali, že na počátku 90. let bylo téměř nemožné obdržet pracovní místo ve zdejších podnicích, protože řada z nich pracovala v odvětvích, která procházela útlumem. A navíc, z hlediska legalizace pobytu, v Česku dlouhodobě platí, že získání živnostenského listu je pro cizince snazší, než získání povolení k práci. Analýza podnikatelských strategií podle Waldingera et al. (2006) ale nevystačí pouze s mapováním překážek. Jde celkově o takzvanou **strukturu příležitostí**, tedy i o to, jaké podnikatelské možnosti jsou migrantům dostupné. Většinou se jedná o méně zajímavé (opuštěné) nebo málo obsazené segmenty ekonomiky, které většinou nejsou příliš výnosné, zato vyžadují minimální počáteční investice. Samotná existence podnikatelských příležitostí ale nestačí, neboť aby mohly být využity, musí být aktéry nejdříve rozpoznány. A právě předchozí éra státem řízené migrace, jak už jsme zmínili, měla na pozdější vývoj podstatný vliv. Zkušenost s každodenním životem v Československu byla zdrojem informací o tom, jaké zboží je žádáno a prakticky byly základy porevolučního podnikání založeny už tenkrát ve formě šedé ekonomiky. Kontinuita je patrná i v tom, jaké zboží bylo Vietnamci před a po roce 1989 prodáváno, přestože rozsah i organizace obchodu jsou nesrovnatelné.

Migranti tedy po roce 1989 rozvinuli zárodky druhého základního typu etnické ekonomiky, jenž nemohla být za předchozího režimu legálně provozována, neboť je založena na podnikání (ethnic ownership economy). Jsou v ní uplatňovány strategie, které jsou běžné i v zahraničí (například Light, Bernard, Kim, 1999). Patří sem zejména vysoký podíl sebezaměstnávaných osob, zaměstnávání rodinných příslušníků a obchodování s laciným zbožím. Tyto znaky, a zejména ten poslední, odkazují k postavení na trhu, které lze charakterizovat jako okrajové. To však platí z perspektivy posledních let. Podobně jako v případě ustavení prvního typu vietnamské imigrantské ekonomiky, i zde lze hovořit o výjimečné situaci, která není v zahraničí obvyklá (respektive není ve výzkumech zmiňována). Z dnešního pohledu není stánkový prodej či obecně prodej levného textilu příliš lákavou cestou ke zbohatnutí. Na počátku devadesátých let však byla situace odlišná. Nedostatek textilního zboží a elektroniky mohl být řešen dovozem, avšak slabá kupní síla obyvatel se spíše orientovala na levnější komodity. Vietnamští obchodníci byli v té době v historicky výjimečné situaci. Zboží, které mohli poskytnout, i způsob jeho prodeje (na stáncích pod širým nebem) odpovídal jejich omezenému objemu ekonomického kapitálu, nicméně v té době konvenoval s poptávkou zákazníků i se široce akceptovanou (méně náročnou) kulturou prodeje. Za povšimnutí ale také stojí souhra okolností daleko přesahující kontext samotného Česka. Jde o rozvíjející se produkci Číny a Vietnamu a o fenomén vynořujících se nových trhů v postkomunistických ale i dalších zemích a obecně o rozvoj globálních sítí a světové ekonomiky, které propojily tyto vynořující se trhy se vzdálenými místy nové produkce. Na základě popisu

praktik našich respondentů je třeba ještě dodat, že produkce zboží a jeho transport do Evropy je zčásti organizován čínskými obchodníky. Do určité míry, kterou však na základě našich dat neumíme rekonstruovat, je vietnamská imigrantská ekonomika významně napojena nejen na produkční, ale i distribuční síť čínských podniků a obchodníků. Od počátku tedy funguje jako ekonomika se silným transnacionálním rozměrem.

Silný mezinárodní rozměr byl u rozvoje porevoluční vietnamské imigrantské ekonomiky patrný i v tom, že řada Vietnamců se po zhroucení organizované migrace v postkomunistických státech přemístila právě do Česka. Početná skupina Vietnamců přišla z bývalého východního Německa, kde vláda vybídla Vietnamce k odchodu ze země výměnou za finanční kompenzaci 3 000 DM, které mohli být v Česku použity jako dostatečný počáteční investiční kapitál. Kromě Německa část Vietnamců přišla i ze Slovenska, Polska a z Maďarska.

6.5 Rozvoj podnikání a růst vietnamské imigrantské ekonomiky

Období trvající zhruba do třetí čtvrtiny devadesátých let je ve vzpomínkách našich respondentů považováno za zlatou éru stánkového prodeje. To se odráží v růstu počtů nově příchozích migrantů z Vietnamu i v postupné diferenciaci jejich etnické ekonomiky. Úspěšné podnikání podnítilo příchod dalších imigrantů, kteří se do této ekonomiky zapojovali. Mezi našimi respondenty se jednalo o rodinné příslušníky a/nebo přátele, případně o migranty, kteří v Česku již pobývali a po návratu do Vietnamu se po čase rozhodli opět přicestovat do ČR. Nově příchozí migranti buď zakládali vlastní podniky nebo se zapojovali do podnikání svých přátel a příbuzných. V tomto období tak probíhaly tři vzájemně provázané trendy:

- 1) Postupně se zvyšoval počet podniků, přičemž k inovacím strategií docházelo velmi pozvolna. I nově příchozí migranti se totiž většinou zabývali toutéž činností.
- 2) Postupně se v rámci této ekonomiky utvořil **interní etnický trh práce**, neboť podnikatelé potřebovali zabezpečit provoz svých rostoucích firem, což bez nových zaměstnanců nebylo prakticky možné.⁴⁴
- 3) Došlo i k rozvoji nových forem podnikání. Především se objevila „asijská bistra“ a dále se institucionalizovalo podnikání zaměřené na naplňování potřeb samotných vietnamských imigrantů. Šlo především o zprostředkovatelský a informační servis, o podnikání spojené s logistikou zboží, prodejny dovážených potravin pro vietnamské domácnosti.

Růst vietnamské etnické ekonomiky neprovázela pouze horizontální diferenciaci typů podnikatelských aktivit, ale i postupná a dobře patrná diferenciaci vertikální, tedy ustavení sociální struktury vietnamských imigrantů. V průběhu devadesátých let vznikala v České republice postupně skupina podnikatelů, kteří se stali vlastníky velkých firem či řetězců (např. Sportisimo - síť obchodů se sportovním oblečením, Panda - síť provozoven rychlého občerstvení, provozovatelé velkých tržnic). Střední třídu vietnamských podnikatelů tvoří ti, jenž jsou vlastníky většího počtu stánků a/nebo ti, jenž přesunuli své prodejny do kamenných budov. Specifickou a dobře situovanou skupinu tvoří tlumočníci a zprostředkovatelé („Dich Vu“), kteří tvoří most mezi

⁴⁴ To se však na struktuře uváděných účelů pobytů neodrazilo, neboť i ti migranti, kteří byli fakticky v postavení zaměstnanců, vlastnili (a vlastní) živnostenská oprávnění.

migranty a českými úřady. Někdy se této činnosti věnují jako výhradnímu povolání, jiní spolu s podnikáním. Méně úspěšní migranti provozují jeden stánek nebo se stali zaměstnanci jiných podnikatelů, neboť sami podnikat nechtějí, nemají potřebný kapitál k jeho zahájení nebo zkrachovali. Každopádně ti migranti, kteří zde pobývali před rokem 1989 (a jejich rodinní příslušníci či blízcí přátelé) jsou v jiné situaci než ti, kteří později do Česka přijížděli bez těchto kontaktů a zkušeností. První skupina migrantů je v prostředí ČR zakotvena déle a zejména ti, kteří absolvovali zdejší školy, ovládají i český jazyk.

6.6 Křížovatky

Po roce 2000 se zdejší vietnamská imigrantská ekonomika ocitla na několika křížovatkách a prošla dalšími změnami. Ta první souvisí s krizí podnikání, která se začala projevovat už kolem roku 2000 a která měla dva hlavní zdroje:

- 1) Vnitřní konkurence** - pokračující imigrace a zvyšování počtu dalších a dalších prodejců napodobujících stejné obchodní strategie v důsledku znamenalo podstatné zostření konkurence. Z výše uvedeného grafu č. 1 je patrné, že již v průběhu devadesátých let se počet migrantů více než zdvojnásobil.
- 2) Vnější konkurence** - další zhoršení podmínek přinesly obchodní řetězce, které nabídly stejný sortiment levných oděvů, navíc bez stigma „vietnamského zboží“.

Tyto tlaky se navíc potkaly s trendem postupného zvyšování kupní síly, jinak řečeno s poklesem poptávky po levném zboží s pověstí nízké kvality. V neposlední řadě ubylo zákazníků v pohraničních zónách. To je spojeno se zlomovým obdobím vstupu Česka do Evropské unie. V jeho důsledku byly zrušeny bezcelní zóny, které lákaly značnou část německy hovořících zákazníků. Důsledkem poklesu poptávky bylo rušení obchodů a stěhování části migrantů z pohraničí do vnitrozemí.

Tyto okolnosti ale neznamenaly zpomalení či zastavení imigrace Vietnamců do Česka. Naopak, jejich počet kontinuálně stoupal. Skutečným důsledkem byla další diferenciacie této ekonomiky, neboť vzrostl tlak na hledání nových příležitostí. Následující kapitola shrnuje současný stav právě z hlediska typologie podnikatelských strategií.

6.7 Základní strategie podnikatelského segmentu vietnamské imigrantské ekonomiky

Podnikatelský segment vietnamské imigrantské ekonomiky je v dnešní době diverzifikovaný, na rozdíl od počátečního období se ekonomické aktivity vietnamských podnikatelů v Česku zaměřují různými směry. Náš popis je založen na klasifikaci, kterou původně navrhli Kesteloot a Mistiaen (1997) pro podnikání tureckých přistěhovalců v Bruselu. Ta je založena na dvou dimenzích: na motivačních zdrojích k zahájení podnikání a na typu cílové skupiny zákazníků. Obě dimenze sledují dichotomii imigrantská skupina/většinová společnost a vnitřní či vnější podněty k nastartování podnikání. Klasifikace je založena na metodě ideálních analytických typů. Jsme si vědomi toho, že v komplexní sociální realitě jsou prezentované typy často navzájem provázané, takže klasifikace podnikatelských aktivit z hlediska spotřebitelů i z hlediska podnětů v realitě nefungují jako zcela diskrétní kategorie. Zároveň neuvádíme kompletní výčet všech forem podnikání, ale jen typické ilustrativní příklady. Dále

6. Od pásu ke stánku - a zpět? Proměny ekonomických aktivit Vietnamců v České republice

upozorňujeme, že jsme se v našem výzkumu nezabývali aktivitami, které patří do sféry šedé či černé ekonomiky.

Tabulka č. 1 **Klasifikace podnikatelských činností v rámci vietnamské imigrantské ekonomiky**

motivace k podnikání	zaměření podnikání	
	na vietnamskou imigrantskou skupinu	na přijímací společnost
pramenící zevnitř imigrantské skupiny	provozovny s občerstvením pro stánkaře, prodej kulturně specifických potravin, sázkové kanceláře, půjčování peněz	provozovny s rychlým občerstvením (pro majoritu), stylové restaurace, výroba nudlů, výroba tou-fu
pramenící z pobytu v přijímací společnosti	zprostředkovatelské služby, překladatelství, prodej letenek, vydávání tiskovin	prodej textilu a obuvi, prodej drobné elektroniky a audio/video nosičů, prodej potravin - „večerky“

Zdroj: Hofírek, Nekorjak 2009

- 1) Podnikání, které se orientuje na imigranty a zároveň vychází z jejich potřeb, zahrnuje dva základní typy aktivit. První souvisí s udržováním kulturních zvyklostí, kam se řadí stravovací návyky (prodejny potravin, bistra pro Vietnamce), způsoby trávení volného času (karaoke bary, sázkové kanceláře) a péče o tělo (holičství). Druhý okruh aktivit souvisí s rozvinutým podnikáním, které potřebuje logistické zabezpečení, proto část podnikatelů operuje jako dodavatelé zboží, prodejci vybavení obchodů či bister.
- 2) Podnikání, které je zaměřeno na Vietnamce a které souvisí s migrací, zahrnuje především služby poskytované v souvislosti s vyřizováním dokumentů a s tlumočením. Jiný typ podnikání se zaměřuje na přemostování obou vzdálených zemí (prodej letenek, zprostředkování služeb mobilních operátorů).
- 3) Podnikání, které je orientováno na české zákazníky a je založeno na specifických kulturních zdrojích migrantů, zahrnuje produkty oceňované i pro jejich exotičnost (to se týká především jídla, tedy podnikání v pohostinství). Anebo zahrnuje produkty, které tento nádech sice (už) nemají, ale imigranti jsou buď jejich dominantními nebo přinejmenším důležitými dodavateli (výroba sýru tou-fu).
- 4) Podnikání, které je orientováno na většinovou společnost a je motivováno jejími potřebami, představuje nejdůležitější zdroj podnikatelských příležitostí vietnamských imigrantů v Česku. Pokud by se migranti těmito aktivitami nezabývali, obsadil by tento segment trhu někdo jiný. Proto jsou vystaveni konkurenci podnikatelů i z jiných etnických skupin, včetně majoritní. Předchozí typy podnikání jsou víceméně založeny na jinakosti v širokém slova smyslu, což v tomto případě neplatí, a proto autoři tento typ podnikání označují za ekonomickou asimilaci. Tradičně se jedná o podnikání zaměřené na prodej oděvního zboží (a v minulosti rozšířený prodej elektroniky). V posledních letech se ve významných počtech objevují i drobné prodejny potravin s dlouhou otevírací dobou. V současné době funguje v České republice asi dva až tři tisíce těchto malých vietnamských obchodů. Jako zatím poslední, postupně se rozšiřující typ podnikání lze jmenovat zřizování kosmetických studií na úpravu nehtů.

Přes postupnou diferenciaci strategií stále platí, že nejrozšířenějším typem podnikání je obchodování s oděvním zbožím, které tak stále tvoří jádro vietnamské

imigrantské ekonomiky. Podle Baileyho a Waldingera (1991) patří obecně obchodování s oděvním zbožím mezi nejběžnější podnikatelské aktivity přistěhovalců a lze jej považovat za paradigmatický příklad, neboť jej lze nalézt v mnoha zemích a Česká republika není v tomto ohledu výjimkou. Migrace pozměňuje hodnotu individuálních zdrojů - ekonomického, sociálního a kulturního kapitálu - protože se mění kontext jejich uplatnitelnosti (podrobněji viz Nekorjak, 2009). Souvisí to s obecnými rozdíly mezi jednotlivými zeměmi (například se vzdělávacím systémem, s odlišností jazyků), s legislativou přijímající země (ta na občany z třetích zemí uvaluje řadu omezení) a s postojem domácích obyvatel. Imigranti jsou odkázáni na poněkud jinou strukturu příležitostí, než kdyby byli rodilými obyvateli. Příležitosti imigrantů při podnikání jsou dále ovlivněny ještě kombinací dvou okolností: vyšší vstupního kapitálu potřebného k zahájení podnikání a problematického přístupu imigrantů k půjčkám finančních institucí. Kombinace všech zmíněných vlivů v důsledku znamená, že se přistěhovalci se slabým ekonomickým kapitálem chápou příležitostí, které jsou provozně méně náročné a nevyžadují vysoké počáteční investice.⁴⁵ Obchodování s oděvním zbožím je právě činností technicky a znalostně relativně nenáročnou. K nákupu a prodeji zboží není třeba žádné speciální kvalifikace a ani vydání živnostenského listu pro tuto činnost není vázáno na kvalifikační předpoklady. Atraktivita prodeje oděvního zboží navíc souvisí také s výhodami odvozenými od jeho vlastností, jako jsou snadná skladovatelnost, manipulovatelnost a neomezená doba spotřeby.

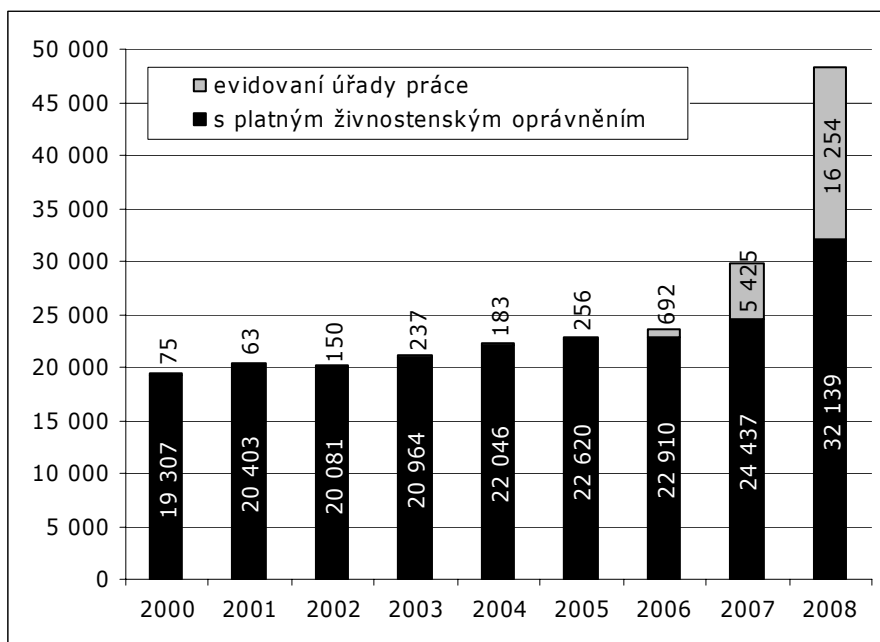
6.8 Opětovné ustavení vietnamských zaměstnaneckých nik na obecném pracovním trhu

Výrazné změny, které probíhaly po roce 2000 a zejména v období před a po vstupu Česka do Evropské unie nakonec vyvrcholily vznikem druhého segmentu zdejší vietnamské imigrantské ekonomiky, a to v podobě znovuuustavení etnických zaměstnaneckých nik. Vznik této etnikem kontrolované ekonomiky se však od té, která zde existovala před rokem 1989, liší především v tom, že nejde o ekonomiku provozovanou státem, ale migranty. Na rozdíl od podnikatelského segmentu, který jsme popsali výše, je tento mnohem méně diferencovaný, což však může souviset s jeho krátkým trváním. V současné podobě ale nenabízí migrantům příliš dobrou perspektivu z hlediska nabízených výdělků. Navíc - i přes známé kontroverze spojené s obchodováním vietnamských podnikatelů (pašování zboží, falšování ochranných známek, daňové úniky) - soudíme, že je tato ekonomika v současné podobě z hlediska začleňování migrantů poměrně riziková (viz dále) a v neposlední řadě se zdá, že je málo stabilní. Následující graf zobrazuje skokový nárůst počtu Vietnamců registrovaných v zaměstnaneckých pozicích v kontextu posledních let.⁴⁶

⁴⁵ Jak uvádí Min a Bozorgmehr, znevýhodnění na trhu práce vede členy etnické menšiny obecně k sebezaměstnávání, ovšem pouze ti její příslušníci, kteří jsou nositeli jistých dispozic a výhod (jako například schopnost shromáždit kapitál), mohou úspěšně vstoupit do malého podnikání. Ti příslušníci menšin, kteří tyto kulturní zdroje nemají, pak hledají prostor pro sebezaměstnání v pokoutném prodeji či v neregulérním podnikání (Min, Bozorgmehr, 2003; Scheinost et al., 2004; Cejp et al., 2004).

⁴⁶ Enormní růst zaměstnanců lze přisoudit právě na vrub agenturnímu zaměstnávání, přestože údaje zveřejňované Českým statistickým úřadem přesné členění neukazují.

Graf č. 3 Vývoj zaměstnanosti Vietnamců v letech 2000-2008

Zdroj: ČSÚ

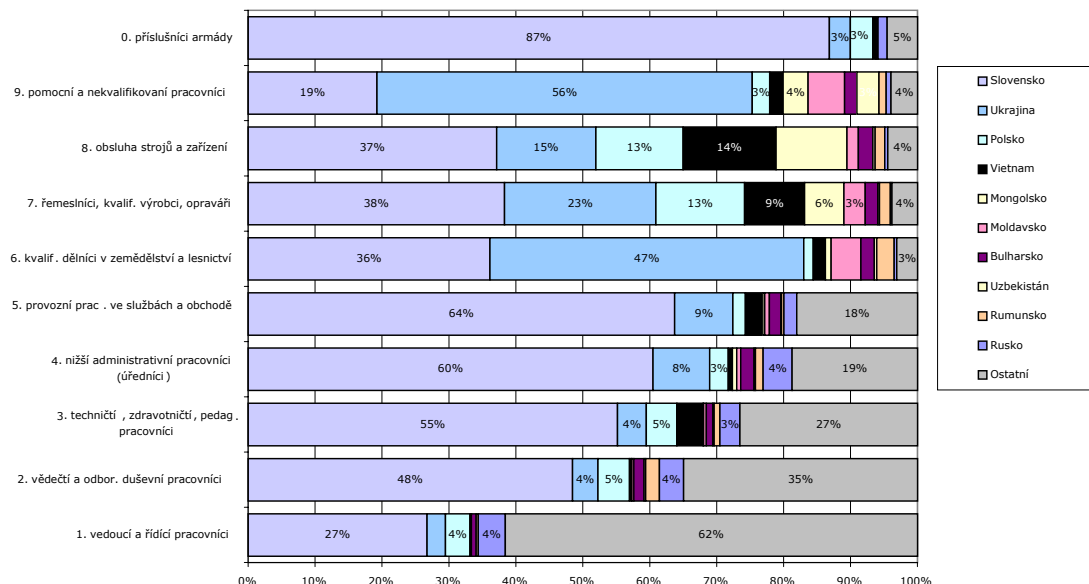
Po tomto strmém růstu však následoval obdobně strmý propad. Právě imploze, kterou popíšeme dále, přinesla vietnamským imigrantům v Česku doposud nejvíce těžkostí.

Podle Pioreho (1979) teorie duálního pracovního trhu se v každé ekonomice objevují pracovní místa v takzvaném sekundárním sektoru - pozice, které jsou charakterizovány krátkodobými pracovními poměry, nízkou šancí na povýšení. Jde především o pozice s požadavky na nekvalifikovanou nebo nízkokvalifikovanou pracovní sílu. Jsou to často pozice, o které z pochopitelných důvodů není příliš velký zájem, a proto jsou do značné míry k dispozici právě migrantům. Podobný fenomén je možno sledovat i v Česku. Zejména po roce 2000 česká ekonomika rostla a rostla i poptávka po zahraničních pracovních silách (viz také Hofírek, Nekorjak, 2008). Přitom významnou část této poptávky představovali státními pobídkami vytvořené výrobní provozy nadnárodních společností.

Zákoník práce z roku 2004 nově otevřel možnost takzvaného agenturního zaměstnávání včetně zaměstnávání cizinců. Zhruba od roku 2006/2007 začaly agentury zřizované Vietnamci (případně společné podniky vietnamských a českých občanů) přivážet z Vietnamu nové pracovníky. Kromě nich začali být agenturami nabíráni i Vietnamci žijící v Česku, kteří v důsledku krize podnikání s textilem ztratili práci nebo skončili s obchodováním. Následující graf ukazuje, že většina zaměstnanců (a drtivá většina z nich bude agenturních) směřuje na manuální pracovní pozice v průmyslu.

6. Od pásu ke stánku - a zpět? Proměny ekonomických aktivit Vietnamců v České republice

Graf č. 4 Cizinci evidovaní úřady práce - 10 nejčastěji zastoupených zemí podle KZAM (31.12.2008)

Zdroj: ČSÚ

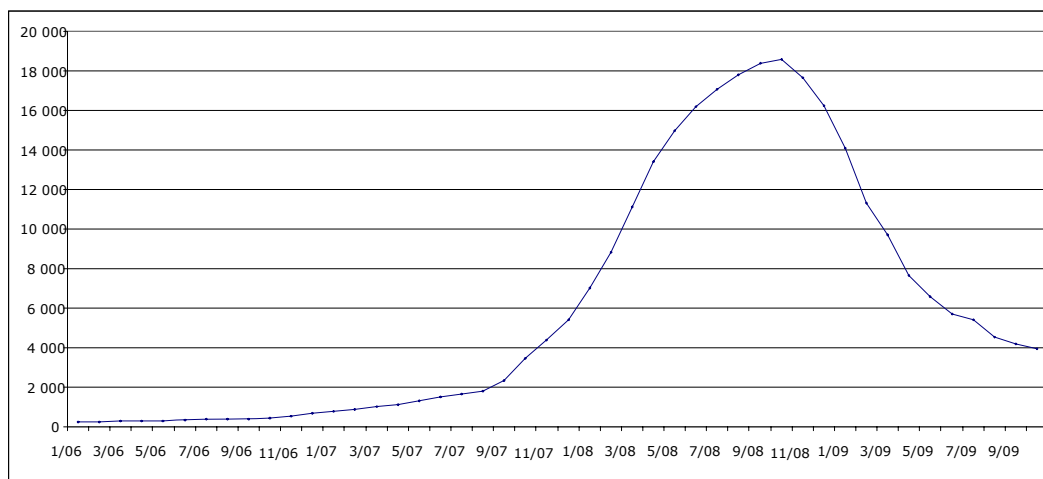
Tento typ zaměstnávání však sebou přináší problémy, které zprvu nebyly zřetelné a v plné síle se projevily teprve později. Základním problémem pro vietnamské pracovníky byla obrovská výše potřebných finančních prostředků. Náklady na cestu do Česka se pohybují v rozmezí 5-13 tisíc amerických dolarů. Pro představu - jedná se o výdělek, který by si bez jakýchkoliv výdajů vietnamský dělník spořil zhruba dvanáct let (roční mzda ve Vietnamu je přibližně 720 USD). Na takovéto náklady se skládá i široké příbuzenstvo a je běžné, že se rodiny značně zadluží zástavou nemovitostí (domů, polí). Dalším problémem je nedostatečná informovanost migrantů o skutečné ekonomické situaci v Česku včetně reálné úrovně životních nákladů. Zájemci o práci mívají přehnaná očekávání o rychlosti splacení dluhu a o možném výdělku. Tyto informace jsou totiž agenturami mnohdy cíleně zkreslovány. Dělníci očekávají práci okolo 10 hodin denně včetně víkendů a slibovaný výdělek kolem 1 000 USD za měsíc, realita je však poněkud jiná. Většinou nemohou kvůli zákonům pracovat výrazně přesčas a musí ze svého platu odvádět určitou část peněz na zaplacení ubytování a stravy. Podobně je tomu i s informacemi o typu a náročnosti vykonávané práce.

Z hlediska sociální pozice představují agenturní zaměstnanci nejhůře situovanou vrstvu zdejších Vietnamců. Týká se to zejména těch, kteří v posledních letech přicházejí jako noví imigranti bez zázemí v Česku. Nepřijíždějí skrze síť příbuzných či známých, jejich migrace je organizována agenturami. Znalost jazyka i místního prostředí je na počátku nulová a nemají ani kontakty do společenství déle usazených krajanů.

6.9 Globální hospodářská recese

Probíhající hospodářská krize má ve vietnamské imigrantské ekonomice rozdílné důsledky pro oba její základní segmenty. Pro podnikatelský sektor krize přináší riziko snížení příjmů, ale zatím nic nenasvědčuje tomu, že by se začal hroutit. Počet vydaných živnostenských povolení zůstává stabilní - respektive mírně narostl, přibližně o 3 000 registrací. Naopak, etnické niky agenturních zaměstnanců procházejí výrazným smrštěním. Na konci roku 2008 bylo v Česku registrováno přes šestnáct tisíc zaměstnaných Vietnamců, o rok později to bylo už jen 3 600 osob. Následující graf vizuálně prezentuje dramatický růst i pokles celého segmentu zaměstnanců - mezi říjnem 2008 a říjnem 2009 byl zaznamenán poklesl o 79 %.

Graf č. 5 **Vývoj počtu Vietnamců evidovaných ÚP - měsíční počty 31.1.2006 - 31.10.2009**

Zdroj: ČSÚ

Firmy se snaží udržet si své kmenové zaměstnance a jako první při propouštění přicházejí na řadu právě agenturní dělníci. Ztrátou svého zaměstnání zároveň přicházejí nejen o střechu nad hlavou a o příjem, ale i o legalitu pobytu. Pro zadlužené migranty to znamená skutečnou katastrofu, protože jsou zde příliš krátkou dobu na to, aby se svých dluhů již zbavili. Ti, kteří se nechtějí vrátit domů, proto volí různé cesty k tomu, aby v Česku mohli i nadále zůstat. Mění typ víza na podnikatelské nebo hledají práci v šedé ekonomice. Nedostatek pracovních příležitostí některé propuštěné migranty vede k tomu, že pracují pouze za stravu a ubytování u vietnamských podnikatelů, kteří jim takto poskytují v dobré vůli čas na to, aby nemuseli ihned vycestovat. Část Vietnamců se dokonce obrací na své rodiny, a tak peníze putují opačným směrem, než původně zamýšleli - do Česka namísto do Vietnamu.

Podle statistik ministerstva vnitra využilo program dobrovolných návratů jen zlomek Vietnamců. V daleko větším počtu případů byl využit agenturními pracovníky z Mongolska, kteří se ocitli v obdobné situaci. Domníváme se, že to souvisí právě s tím, že zde existuje silný segment vlastnické ekonomiky, která část propuštěných Vietnamců absorbovala, byť pravděpodobně namnoze v postavení ilegálních migrantů. Přesnější informace však k dispozici nemáme, neboť hlavní část našeho výzkumu

skončila v polovině roku 2008. Předpokládáme však, že snazší zapojení do jejich struktur se týká těch migrantů, kteří tento segment vlastnické ekonomiky dříve opustili a nastoupili do továren, neboť mohou využít již dříve vybudovaných kontaktů i znalostí.

Shrnutí

První forma vietnamské imigrantské ekonomiky na území Česka vznikla v podobě zaměstnaneckých nik, tedy toho, co odpovídá definici etnikem kontrolované ekonomiky (Light, Gold, 2000). Jejím specifikem je, že byla ustavena na základě politického rozhodnutí obou totalitních států a na základě mezivládních smluv bylo stanovenému počtu Vietnamců vyhrazeno obsazování zaměstnaneckých pozic v českých podnicích. Revoluce v roce 1989 znamenala první zlom, neboť došlo k zániku těchto zaměstnaneckých (státem kontrolovaných) etnických nik. Vietnamci - tedy ta část, která zde zůstala, případně se sem přemístili z okolních zemí - na tyto změny reagovali tak, že se přeorientovali na podnikání. Existence předlistopadové imigrace měla na další vývoj podstatný vliv, neboť uplatňované podnikatelské strategie byly založeny na znalosti poptávky spotřebitelů a navazovaly na neformální drobné obchodování z předrevolučního období.

Zatímco na začátku 90. let Vietnamci podnikali téměř výhradně s oděvním zbožím a drobnou elektronikou, dnes je paleta podnikatelských aktivit vietnamských imigrantů značně pestrá. Končí také éra stánkařů a příhraničních tržnic, obchodování se přesunuje do vnitrozemí a do kamenných obchodů. Objevují se nové typy podnikatelských aktivit, ale ty nejdůležitější jsou stále orientovány především na poptávku domácí populace. Proto hlasy obávající se přílišné izolovanosti a uzavřenosti vietnamských imigrantů nejsou tak úplně na místě. Paralela s uzavřenými asijskými (především čínskými a korejskými) městskými enklávami ve Spojených státech je značně nepřesná, neboť život vietnamských imigrantů a jejich ekonomika jsou spjata s životem majoritní populace více, než by se mohlo na první pohled zdát. Navíc, i přes značnou provázanost celé vietnamské imigrantské ekonomiky, doposud žádné rozsáhlé **rezidenční** enklávy, které jsou typické pro zmíněné etnické skupiny, zatím nevznikly.

Po roce 2007 byl založen i druhý segment vietnamské imigrantské ekonomiky odpovídající typově konceptu zaměstnaneckých nik (etnikem kontrolovaná ekonomika) v rámci obecného pracovního trhu. Po rychlé expanzi počtu dovezených pracovníků došlo v důsledku celosvětové hospodářské krize k masivnímu propouštění. V kombinaci se zadlužením části migrantů to přineslo řadu těžkostí, jejichž důsledky dnes ještě není možné jednoznačně hodnotit. Pravděpodobně však se ztrátou práce narostl počet lidí bez platných dokumentů, kteří jsou zaměstnáni v šedé ekonomice.

Je patrné, že existence imigrantské ekonomiky může podporovat růst počtu přistěhovalců. Podnikatelský segment postupně vytvářel nové příležitosti, a to jak obchodnické, tak i zaměstnanecké v rámci interního etnického pracovního trhu.⁴⁷ Růst počtu imigrantů byl také provázen viditelnou sociální diferenciací. Na špici stojí úspěšní velkopodnikatelé, střední třídu tvoří drobní obchodníci a poskytovatelé služeb, méně výhodné pozice zaujímají řadoví zaměstnanci obchodníků a v dnešní době i někteří stánkaři. Nejhuře situovaní jsou však dovezení zaměstnanci pracovních agentur, respektive ti, kteří o práci přišli a pracují načerno. Obecně platí, že ti Vietnamci, kteří zde pobývali již před rokem 1989, mají lepší postavení než ti, kteří do Česka

⁴⁷ Přitom je třeba zmínit, že část pracovních pozic Vietnamci nabízejí i českým občanům. Jedná se především o místa prodavačů/prodavaček, ale můžeme sem započítat i „tety na hlídání“, které se starají o vietnamské děti.

přicestovali později. Připomeňme, že část z nich navíc prošla studijními programy zdejšího školství, včetně terciálního vzdělávání. Pokud jsme se s těmito lidmi setkali, pak vždy jako s úspěšnými podnikateli. Další osu sociální integrace představují děti. To znamená, že řada Vietnamců je v české společnosti zakotvena i skrze své potomky - ostatně platí, že ze všech imigrantských skupin se nejvíce dětí rodí právě Vietnamcům. To mimo jiné znamená, že další posuny ve fungování této ekonomiky mohou v dohledné době souviset s nástupem druhé generace na pracovní trh. Je vůbec otázkou, jestli převezmou podnikání svých rodičů nebo se spíše vydají jinou cestou.

Literatura

- Alexander, J. C. (2006a). *Promýšlení „způsobů začlenění“: asimilace, napojování a multikulturalismus jako varianty občanské participace*. In Radim Marada (ed.). *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. pp.49-71
- Bailey, T., Waldinger, R. (1991). Primary, Secondary, and Enclave Labour Market: A Training System Approach. *American Sociological Review*, Vol. 56, No. 4, pp. 432-445
- Brouček, S. (2003a). *Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR*. Praha: Etnologický ústav AV ČR
- Brouček, S. (2003b). *Český pohled na Vietnamce*. Praha: Etnologický ústav AV ČR
- Granovetter, M. (1974). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6, pp. 1360-1380
- Hofírek, O., Nekorjak, M. (2008). Motivations for Employers to Take on Immigrants. *Fórum sociální politiky*, Vol. 2008, No. Special, pp. 26-31
- Hofírek, O., Nekorjak, M. (2009). Vietnamští imigranti v českých velkoměstech - integrace přistěhovalců z Vietnamu. In Miroslava Rákoczyová and Robert Trbola (eds.). *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: SLON, pp.160-197
- Kocourek, J. (2005). Vietnamci v ČR, *Socioweb*, Vol. 5
<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=199&lst=108> [Accessed 20.12.2009]
- Kocourek, J. (2006). Vietnamci v českých knihovnách?
<http://www.rozmanitost.cz/multikulturalni-knihovnictvi.shtml?x=1755888> [Accessed 20.12.2009]
- Krebs, M., Pechová, E. (2008). *Zpráva z projektu: vietnamští dělníci a dělnice v českých továrnách*. Praha: LaStrada
- Light, I. (2005). The Ethnic Economy. (in Neil Joseph Smelser and Richard Swedberg (eds.). *The Handbook of Economic Sociology*. New York: Russel Sage Foundation, pp. 650-677
- Light, I., Bernard, R., Kim, R. (1999). Immigrant Incorporation in the Garment Industry of Los Angeles. *International Migration Review*, Vol. 33, No.1, pp. 5-25
- Light, I., Gold, S. (2000). *Ethnic Economies*, New York: Academic Press.
- Nekorjak, M. (2006). Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky. *Sociální studia*, Vol. 1, pp. 89-109
- Nekorjak, M. (2009). *Mezivsěty: organizované zaměstnávání migrantů z Ukrajiny v České republice (disertační práce)*. Brno: Fakulta sociálních studií
- Pieterse, J. Nederveen (2003). Social capital and migration: Beyond ethnic economies, *Ethnicities* <http://etn.sagepub.com/cqi/content/abstract/3/1/29> [Accessed 20.12.2009]
- Piore, M., J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rath, J., Kloosterman, R. (2000). Outsiders' Bussiness: A Critical Review of Research on Immigrant Entrepreneurship. *International Migration Review*, Vol. 34, No.3, pp. 657-681

6. Od pásu ke stánku - a zpět? Proměny ekonomických aktivit Vietnamců v České republice

Ta Minh, T. (2002). *Podnikání a život Vietnamců v Chebu (bakalářská práce)*. Cheb: Ekonomická fakulta Západočeské univerzity v Plzni

Waldinger, R., Aldrich, H., Ward, R. et al. (2006). *Ethnic Entrepreneurs: Immigrant Business in Industrial Societies*. London: Sage

Novinky.cz (2010), *V Česku fungují dva až tři tisíce vietnamských večerek*, <http://www.novinky.cz/ekonomika/191047-v-cesku-funguji-dva-az-tri-tisice-vietnamskych-vecerek.html> [Accessed 3.2.2010]

Waldinger, R., Aldrich, H., Ward, R. (2006). Opportunities, Group Characteristics, and Strategie. (in Roger Waldinger, Howard Aldrich and Robin Ward et al. (eds.). *Ethnic Entrepreneurs: Immigrant Business in Industrial Societies*). London: Sage, pp. 13-48

7. Podmínky proměn vietnamských lokálních komunit v České republice po roce 1990

Stanislav Brouček

Úvod

Můj základní postoj k problematice vietnamského etnika v ČR vychází ze skutečnosti, že tato migrace (z Vietnamu do ČR) se proměnila za dobu svého působení napříč víc než jedním půlstoletím v mimořádně komplikovanou strukturu všemožných zájmů a postojů. Stalo se tak proto, že aktéry této migrace nejsou jen sami migranti, nýbrž celá řada participantů, kteří z faktu migrace jen těží. Migraci vyvolávají, usměrňují a využívají a dokonce zneužívají. Protože tato migrace (zvláště ta po roce 1990 a nová agenturní ještě více) je zachváčena **démonem krátkodobého účelu**, tj. co možná největšího a v blízkém horizontu provedeného finančního efektu, stává se přirozeně buď latentní nebo otevřenou zásobárnou pro organizovaný zločin.

Složitost a nebezpečnost tématu neleží ani tak na bedrech každého Vietnamce, migranta posledního období, který sem přišel s **dobrým úmyslem** vydělat si peníze a vrátit se domů, jako spíše na všech instancích, které s touto migrací přicházejí do styku, české státní orgány všeho druhu nevyjímaje. Naopak, stát nese za současný stav hlavní zodpovědnost.

Běžný vietnamský migrant není a priori špatný (nevhodný pro adaptaci v českém prostředí), naopak, vietnamský kulturní a společenský fenomén si našel v České republice své místo a po létech se dá říci, že vzniklo cosi, co můžeme nazvat „českým vietnamstvím“. Vietnamská přítomnost nepochybně přináší pro českou společnost řadu pozitiv ze své kultury a norem chování, které u soudného člověka vyvolávají pocity úcty a obdivu.

7.1 Historická východiska

7.1.1 Nové rozcestí

V letech 2008-2009 se ocitá vzájemný vztah České republiky a vietnamských lokálních komunit, rozptýlených na různých místech této země, opět na dalším **rozcestí**. Na podobných křižovatkách, na jakých hledí obě strany do budoucnosti dnes, byl tento vztah v minulosti už několikrát. Vždy se však vydal dál směrem, v němž byla hlavním komunikačním kritériem jistá forma **živelnosti**, podmíněná diktátem termínovaných pracovních pobytů Vietnamců v českých zemích (včetně období bývalého Československa).

Jenže dnes tři hlavní aspekty tohoto vztahu (tři podílníci na tomto vztahu) jaksi vypsely. Především samotní Vietnamci se částečně proměnili z vystrašených stánkařů v moderní imigrační skupinu. Bohužel ona vzpomenuká živelnost jim otevřela cestu k lákavým a nebezpečným aktivitám, které v současné době neberou konce. Jsou takřka u všeho, co produkuje rychlý **zisk**. Na druhé straně je třeba říci, že podmínky pro jejich adaptaci dostaly a dostávají v některých ohledech jasnější pravidla, která

uplatňuje státní správa. Vznikly také různé nevládní a neziskové organizace, které však Vietnamci příliš nepotřebují, a tak se o nich při svých každodenních starostech často ani nedozvědí.

Zatímco první dva podílníky a aktéry na tomto vztahu můžeme s jistou dávkou přibližnosti definovat (migranty a stát), onoho třetího identifikujeme obtížně, neboť máme problém již s jeho správným pojmenováním. Myslím tím skutečnost, že oním třetím podílníkem na tomto vztahu je síla převádějící celý děj adaptace či imigrace do polohy **organizovaného zločinu**. Kdo to dělá a jak to provádí, lze bohužel jen stěží dokladovat a navíc je to úkol spíše pro bezpečnostní složky.

7.1.2 Charakter řízené migrace z Vietnamu na území dnešní České republiky

Své dosavadní poznatky bych mohl formulovat v těchto bodech:

1. Migrace z Vietnamu na území dnešní České republiky (resp. bývalého Československa), tj. před rokem 1989, narostly po válečných útrapách a byly organizovány **vždy jako řízené migrace** na základě mezistátních smluv.
2. Smlouvy tak zpracovávaly hlavní ideu, která zněla jako pomoc válkou postižené zemi.
3. Pomoc se během desetiletí vyvíjela a proměňovala. Z obecně formulovaného prospěchu pro hospodářství a společenský rozvoj Vietnamu vykryštalizovaly tři složky významů (profitů) této migrace:
 - podpora vietnamské průmyslové výroby vzděláním a výchovou nových kádrů,
 - podpora vybraným jednotlivcům a jejich příbuzným (tzn. výdělkem v Československu a převozem zboží do Vietnamu),
 - využití migrace při plnění státního plánu v ČSSR.
4. Řízená migrace z Vietnamu prošla třemi základními fázemi:

první fáze: počáteční období (1974-1979), tj. zavádění základních mechanismů přesídlování do praxe, nastavování parametrů kontrol, ověřování výsledků. Je to velice důležité stádium hlavně v přípravě migrantů na přesídlení, jejich vhodným výběrem apod.

druhá fáze: rychlé „nasycení“ stanovených záměrů migrace (1979-1983/1985). V případě vietnamského etnika se jednalo o gigantický nárůst (v osmdesátých letech až 35 000 lidí z Vietnamu v ČSSR). Přesto byla tato etapa zvládnuta relativně dobře. Pomohlo k tomu několik faktorů. Dva stojí za zvýraznění: především rozptyl do jednotlivých závodů po celé zemi a přísný dozor vietnamské ambasády nad chováním přesídlenců.

třetí fáze: postupný úpadek (1985-1989). Projevuje se už nekvalitním výběrem přesídlenců, jejich upadající přípravou. Respondenti vypovídají, že se do pracovního přesídlení dostávali i lidé, jichž se chtěl Vietnam zbavit jako problémových. To znamená, že k původnímu smyslu migrace jako pomoci byl přidán další záměr vysílací země: odeslat pryč nepohodlný populační přebytek.
5. V devadesátých letech se zbytky účastníků této řízené migrace dostávaly legálně, pololegálně a také nelegálně k podnikání v Československu a pak v České republice. Do jejich podnikatelského, soukromého i skupinového života se počaly

kromě institucí majority zapojovat původní i nové vyšší autority, které především oni sami (Vietnamci) chápali spíše jako formu nátlaku až vydírání. Nejprve se jim jako autorita tohoto typu představovala vietnamská ambasáda a jí iniciované organizace: Svaz podnikatelů, Svaz Vietnamců v ČR, Česko-vietnamská společnost atd.

6. Vietnamské etnikum se skládá na území České republiky z několika skupin. Tři hlavní lze označit:
 - jako **starousedlíky**, kteří se stali podnikateli: prodejci, dovozci zboží atd. (včetně těch, kteří přišli jako příbuzní a známí dříve usedlých Vietnamců po roce 1990);
 - **nově příchozí imigranti** od devadesátých let (včetně těch, kteří si přinesli z Vietnamu kapitál na podnikání, s nímž pak pohodlně na mnohých místech vytlačili své vietnamské konkurenty-starousedlíky, viz například Vietnamka-podnikatelka, která přišla v devadesátých letech do ČR s kapitálem a uchytila se v Aši);
 - nejnovější migrace, tj. **agenturní dělníci**.
7. Během mých posledních sond do vietnamských lokálních komunit se jednak potvrdily dřívější základní poznatky o úrovni izolace této imigrační skupiny a jednak se navíc ukázalo, že tuto **adaptační izolaci** si dost dobře osvojily (dle projevů samotných Vietnamců) organizace zabývající se Vietnamci v ČR a dokázaly z ní **těžít**. V podstatě se dá říci, že z této relativní izolace vycházejí všechny proklamace o změně stavu této imigrace. Jednou z nich jsou podněty k vytvoření statusu **menšiny** pro Vietnamce v ČR (Brouček 2005: 129 ad).

7.2 Adaptace

7.2.1 Vstupní hypotéza

Jako nezbytný nástroj ke zvládnutí adaptace této migrace je mimořádně vhodné vyjít z následující hypotézy. Jestliže platí, že cca 10 % dospělé populace nějakým způsobem přišlo do styku s kriminálními aktivitami nebo je přímo iniciovalo a jestliže platí, že na druhé straně existuje 10 % Vietnamců v ČR, kteří rozhodně tyto aktivity odsuzují, nikdy by se na nich nepodíleli a jsou ochotni proti nim něco dělat, pak zbývá 80 %, většinový zbytek populace, který není ani na jedné ani na druhé straně. Zdá se, že zůstává zaujat svými vlastními existenčními starostmi a je netečný vůči postojům té i oné vlastní menšiny. Lze jej teoreticky považovat v kvantitativním významu za jakousi zálohu pro doplňování nebo rozšiřování jedné či druhé krajní skupiny.

Tendence ke kolektivnímu (kolektivistickému) projevu u Vietnamců pravděpodobně nevycházejí ani tak z přirozených potřeb jednotlivců a jednotlivých rodin sdružovat se do vyšších sociálních struktur na základě jistých tradičních norem chování v lokálních a příbuzenských societách, naznačuje to třeba Miroslav Nožina, jako jsou takové tendence spíše vnášeny do lokálních skupin zvnějšku na základě snahy taková lokální společenství ovládat, řídit a mnohdy i vydírat.

Nožina tak soudí z jazykové skutečnosti, že vietnamština nemá přesný ekvivalent pro osobní zájmeno **JÁ**, buď se používá „**em**“, což spíše vyjadřuje podřízenou osobu (i když se překládá jako „já“) a naopak „**tôi**“, jímž se vyjadřuje

nadřazená osoba. A z toho pak dovozuje konstatování, že „tradiční Vietnamec se nepovažuje za nezávislou osobu, ale za součást v systému vztahů: jako člen rodiny nebo vesnice nebo v případě zločinců jako člen gangu“. Nožina cituje vietnamského badatele Le Xuan Khoa o tom, že individualismus ve smyslu západních společností (především americké) je pro Vietnamce něčím nepochopitelným, protože Vietnamec má svou existenci založenou na kolektivní výstavbě svého ega. To znamená že je buď **součástí** rodiny, nebo jiné sociální jednotky (Nožina 2008: 50 ad.)

Toto **konstatování lze komentovat následovně**: především je třeba znát míru této sounáležitosti jednotlivce s kolektivitou, neboť takto formulovaná teze platí pro živou bytost obecně. Co je tedy podstatné, z čeho je především třeba vycházet? Na jedné straně zde máme tradiční chování Vietnamce v tradičních komunitách v průběhu staletí, tedy v tradici ve Vietnamu, a na druhé straně pokleslé formy tohoto chování, k nimž bezpochyby došlo během tragických válečných útrap ve druhé polovině 20. století. Do tohoto procesu během jmenovaného období vstoupil akcent **pouze na některé složky tradice**, zatímco jiné, třeba tradiční zvyky, obyčejy a normy chování doznivaly nebo se úplně vytratily. Přesídlení tak znamená permanentní potřebu redefinování vztahu migranta k tradici, ovšem pod diktátem jiné sociální potřeby, kterou můžeme nazvat kultem soběstačnosti.

7.2.2 Soběstačnost jako cesta k izolaci

Obecně můžeme shrnout, že to, co vstoupilo na scénu ve vztahu individua a kolektivu ve Vietnamu, byl přirozený akcent na **soběstačnost**. Tato dominující složka z druhé poloviny 20. století se stala převažujícím a určujícím momentem (aspektem) také po přesídlení. Dokonce se domnívám, že **individuální soběstačnost v případě Vietnamců po přesídlení je tím nejcharakterističtějším znakem pro tuto imigraci ve srovnání s ostatními nově příchozími etniky**. Zároveň je také **přirozeným zpomalovačem** kolektivistických tendencí, které se dostávaly do latentní podoby, neboť situace to umožňovala: každý si mohl najít cestu k podnikání, tj. k prodeji.

Je však třeba při této příležitosti dodat, že z mnoha důvodů neměl každý Vietnamec v ČR stejné rozjezdové šance pro podnikání a že často musel projít jistou formou závislosti či podřízenosti vůči svému krajanu, který na tom byl ekonomicky a hlavně znalostí poměrů lépe. To platilo především do okamžiku, než se vytvořil pro takové případy vlastní vietnamský servis, který rozjezd k podnikání zařizoval (a to často už na území Vietnamu zajištěním potřebných dokumentů: pasu, víza, živnostenského listu, řidičského průkazu apod.).

V současnosti to vypadá přibližně tak, že tendence k novým „středoevropským“ kolektivním způsobům života nebudou ještě dlouho přirozenou potřebou běžného Vietnamce. Uzavřenost a rezervovanost vůči intenzivnějším formám adaptace bude logicky dál přetrvávat: Vietnamci jsou na první pohled odlišní (a tak se přirozeně straní, jak se často vyjadřují) a hlavně by museli mít jasný cíl adaptace, jenž se zatím rýsuje přes druhou generaci.

Formy trvalého a dlouhodobého pobytu Vietnamců (spolu s relativně malým množstvím osob s českým občanstvím) představují legalizovaný pobyt prostřednictvím jedné z výše uvedených forem jako jistý systém praktických **výhod** pro každého imigranta. Podstatně méně si uvědomují, že se jedná o stav **spoluexistence** (s výhodami i povinnostmi) s majoritou. Vietnamcům nejde ani tak o apriorní reakci na pravidla (jejich dodržování nebo porušování), ale o **princip praktického využívání**

situace. Zdá se, že nevnímají pravidla jako dohodnutou variantu uspořádání nějakých vztahů, ale jako **regulaci a omezování**.

Vietnamce můžeme rozdělit podle profesní orientace a sociálního postavení na tyto skupiny:

- prodejci - na tržnicích (malo a velkoobchodních) nebo v kamenných obchodech,
- provozovatelé různých služeb: tlumočníci, zprostředkovatelé činností všeho druhu,
- dovozci zboží,
- majitelé a organizátoři tržnic, heren, restaurací, bister atd.,
- výrobci (+pěstitelé) - potravin, zeleniny, různého zboží včetně ilegálních aktivit,
- zprostředkovatelé migrace,
- bohatí investoři v ČR a ve Vietnamu,
- pracovníci v továrnách.

Závěr

Důležitým úhlem pohledu na identitu vietnamského migranta jsou tři úrovně proměn individuálních postojů po přesídlení. Chybí nám dosud jasné srovnání toho, kam v následujících úrovních postoupila vietnamská migrace proti ostatním imigrantům z dalších zemí na území České republiky (především v období po roce 1990).

První úroveň proměn představuje získávání nových **osobnostních kvalit**, které mohou být spojeny se změnou norem chování, získáním různých dovedností, vzdělání, osvojení si jednoho nebo několika jazyků apod. Otázkou tedy je: jak si po přesídlení běžný Vietnamec polepšil, šlo mu vůbec o to nebo do jaké míry bylo vůbec možné, aby se ve svém osobnostním vývoji posunul? Je zjevné, že jsou rozdílné obranné schopnosti (zásady či postoje) u Vietnamce přesídleného do lokálního prostředí ČR a u místního občana, příslušníka majority, vůči akceptování nebo odmítání vnějšího tlaku, který jedinci „vnucuje“ nějaké principy morálky. Oba (Vietanec i třeba Čech - jako představitel majoritní společnosti) se tomuto tlaku přirozeně brání. Ale rozdíl nastává v chování v krajních, vypjatých situacích. Vietnamec nepochybně daleko více cítí zodpovědnost za zachování si „tváře“, tj. individuální nedotknutelnosti. Tuto obranu je ochoten vést do mimořádné krajnosti - až třeba po vraždu „protivníka“, který byl ještě docela nedávno jeho druhem.

Uvedu příklad: Před několika léty zavraždil v osobním sporu Vietnamec pracující na tržnici v Potůčkách a žijící v Perninku svého druha. Když jsem se ptal po komentářích jejich známých, dostával jsem samozřejmě zprvu buď vyhýbavé nebo všeobecné odpovědi, které by se daly vyhodnotit v tom smyslu, že to byla náhoda, která se může stát každému. Jenže později, když se vrah sám udal, se ukázalo (vrah zpočátku zareagoval tak, že vzal auto a ujel, ale poté si uvědomil, že není vlastně kam ujet, neboť po něm bylo vyhlášeno celostátní pátrání), že Vietnamci sympatizují s vrahem, a to nikoli třeba z nějaké předcházející osobní nenávisti vůči oběti, nýbrž **z principu**, jež osvětlila jejich pozdější interpretace. Vrah se dostal nejprve do polohy oběti: událost proběhla tak, že zavražděný svému soukmenovci vysvětloval nějaké funkce na jeho novém mobilu, což vrah nechápal. Následoval dlouhodobý a opakovaný posměch a narážky na jeho inteligenci. Když se to opakovalo do nesnesitelné úrovně, vrah

vytáhl nůž a posměváčka zabil. Interpretace Vietnamců byla vlastně empatií do postavení uráženého, který **jen a jen** chránil osobní čest. Zároveň však na tržnici v Potůčkách umístili ve vitríně fotografii zavražděného, vzdali mu poctu a vybírali na jeho pohřeb i pro pozůstalé.

Druhou úrovní je posun nebo dokonce proměna role člověka v komunálním prostředí. Jiná situace samozřejmě nastává pro Vietnamce, který odešel a žije ve Francii v daleko uzavřenějších městských ghettech, než tomu je v České republice. A opět odlišná bude situace pro toho, kdo se usadil ve Spojených státech amerických, a to ještě dále podle toho, ve kterém státě zakotvil.

Například v Denveru vznikla vedle čínské čtvrti samostatná vietnamská městská komunita, silně uzavřená. Znam případ amerického občana českého původu, který celý život jezdí do Orientu na nákup antikvárního zboží. Z Vietnamu si přivezl ženu a její matku. Manželka se pochopitelně v Denveru brzo seznámila s místní vietnamskou komunitou. Podle jejího manžela ji počala tato komunita příliš pohlcovat. Dala jí sice práci, avšak časově a čtenými vztahy ji doslova obklopila. Manžel to nesl velmi nelibě, neboť mu komunita začala zasahovat do rodiny a jemu se zdálo, že začíná být manipulován i on sám. Rozhodl se zakročit. Přestěhoval rodinu do hor, kde má svůj dům k rekreaci. Manželku odstříhl od všech kontaktů. Domnívám se, že v České republice síla lokální kolektivity nefunguje takovým způsobem jako třeba v Denveru. Přesto každý migrant prodělává posun, který je -domnívám se- více individualizovaný a větší roli v něm hrají podmínky vyplývající z dané konkrétní reality v lokalitě.

Řada otázek zůstává zcela otevřených, například jakým způsobem se Vietnamci v místních komunitách sdružují. Je tedy dominující:

- a) tendence k vytváření prostoru pro společné sdílení hodnot kulturního dědictví, které si přinesli z Vietnamu, jak se snaží někdy prezentovat kulturními akcemi místních poboček Svazu Vietnamců v České republice, nebo
- b) praktické hledisko spojené s hlavním účelem jejich pobytu, tj. ekonomicky zabezpečit rodinu zde a příbuzné ve Vietnamu?

Třetí výraznou úrovní je proměňující se nebo vyvíjející se vztah k centrální moci, zahrnující respekt vůči zákonům, stav občanské společnosti, v níž se migrant adaptoval, apod. V této oblasti adaptace máme poznatků nejméně.

V České republice (platí to také pro další země EU) lze spatřovat hlavní možný pokrok v adaptaci imigračních skupin prostřednictvím nově a věcně budovaného kontaktu státní byrokracie a lokálních autorit s nimi. Smyslem takových kroků by mělo být v našem případě vytvoření **vlastních vietnamských aktivit**, které jim samotným a také státní správě a ostatním organizacím zabývajícím se fenoménem nazývaným Vietnamci v České republice pomohou stanovit priority emancipačního procesu. Zatím je tento proces rozdroben minimálně do třech možností, do třech cílů.

- **Za prvé**, je docela možné, že na základní osu původní řízené migrace ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století se budou dál nabalovat další návazné migrace s tím, že jejich pobyt v zahraničí bude deklarován a také prožíván jako dočasný se všemi znaky provizória každodenního života.
- **Za druhé**, lze také pozorovat, že zvláště v oblasti finančního toku (z imigrační skupiny zpět do Vietnamu) a transportu zboží z Vietnamu do České republiky se

Vietnamci v České republice mění v moderní diasporu se stále narůstajícím zájmem Vietnamu o ní.

- **Za třetí**, lze také pozorovat potřebu hledat trvalé místo ve společnosti České republiky jako národnostní menšina.

Aktuálním problémem vietnamských lokálních komunit v České republice se tak stává vnesení **zodpovědnosti** do vztahu minorita - státní instituce v ČR, a to zodpovědnosti nejen za materiální stránku existence každého příslušníka (což ve srovnání s jinými imigranty Vietnamci většinou činí, vyjma agenturních dělníků, kteří se ocitli v mimořádné situaci), ale také zodpovědnosti za vlastní kolektivní emancipaci. Jejich občasná představa a volání po statusu menšiny nejsou zatím naplněny (vyslyšeny) nejenom z formálních hledisek (početnost a doba působení v ČR), nýbrž především z toho důvodu, že jednotlivé lokální komunity jsou víceméně ovládnuty živelně tzv. respektovanými autoritami, jejichž aktivity a metody spíše nabourávají demokratické normy uspořádání vztahů uvnitř těchto komunit, než by je organizovaly. Intelektuálové a současní studenti vietnamského původu v českých zemích vidí takovou příležitost ve vytvoření organizace na bázi občanského sdružení.

Literatura

Brouček, S. (2005). Integrační tendence vietnamského etnika v českém lokálním prostředí. *Český lid, Etnologický časopis*. Vol. 92, No. 2, pp. 129-154

Brouček, S. (2006). Hledání důvěry imigrační skupiny v prostředí české majoritní společnosti. Vietnamské etnikum. In: Uherek, Z. (ed.). *Kultura - společnost - tradice 2. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, pp. 131-168

Brouček, S. (2003a). Rozpory v aktuální adaptaci vietnamského etnika v českých zemích. In: Hofman, J. (ed.). *Aktuální problémy regionálního rozvoje. 1. část. Dálný východ a Česká republika*. Plzeň, pp. 199-208

Brouček, S. (2003b). Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR. První část. In: Uherek, Z. (ed.). *Integrace cizinců na území České republiky. Výzkumné zprávy a studie vytvořené na pracovištích Akademie věd České republiky*. Praha, pp. 7-184

Ngo, Van Le (1989). *Vietnamští pracující v Československu*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku CSAV.

Nguyen, T. (2001a). *Problémy s integrací vietnamské komunity v České republice (úvahy, polemika, návrhy)*. Rukopis práce poskytnutý autorem Etnologickému ústavu AV ČR

Nguyen, T. (2001b). *Vietnamci v Praze*. Praha: Svaz vietnamských občanů v České republice

Nožina, M. (2008). Strýčkové, žoldáci a pouliční prodavači, struktura a modus operandi vietnamského organizovaného zločinu, *Bulletin Národní protidrogové centrály*. No. 2, pp. 43-51

8. Typologie sociální integrace přistěhovalců ze třetích zemí v ČR

Miroslava Rákoczyová, Robert Trbola

Úvod

Předkládaná stať vychází ze základů rozsáhlé studie sociální integrace přistěhovalců v České republice,⁴⁸ která vznikla na základě série polostrukturovaných rozhovorů uskutečněných v průběhu roku 2008 s přistěhovalci žijícími dlouhodobě (alespoň jeden rok) v České republice, a to konkrétně ve městech Praha, Plzeň a Brno. Zaměřujeme se přitom na cizince, kteří do České republiky přicházejí z tzv. třetích zemí, tedy mimo země Evropské unie. Pro účely analýzy však tuto skupinu dále zužujeme na ty přistěhovalce ze třetích zemí, kteří:

- nepocházejí ze socioekonomicky nejvyspělejších zemí světa (tj. například z Kanady, USA, Japonska, Austrálie, Norska či Švýcarska⁴⁹)
- nepocházejí z postsovětských republik a
- nepocházejí z Vietnamu

Pozornost tedy soustředíme především na přistěhovalce z méně vyspělých zemí, které nepředstavují nejvýznamnější zdrojové země migrace do ČR. Po této redukci tvoří přistěhovalci z námi vymezené skupiny třetích zemí pouze 8,9 % všech cizinců s pobytem v České republice (data k 31.12.2008),⁵⁰ jejich heterogenita však zůstává velmi vysoká. Tito přistěhovalci představují pestrou směsici národností, kultur a jazyků. Vzájemně se odlišují nejen sociodemografickými, kulturními a osobnostními charakteristikami, ale také motivací a okolnostmi příchodu do České republiky, životními podmínkami v zemi původu, typem pobytu, plány do budoucnosti ad. Co do ekonomické úrovně se jedná o směsici přistěhovalců ze zemí jak s nižší životní úrovní, tak ze zemí se stejnou, a v určitých případech i vyšší (některé z arabských zemí) životní úrovní, než jaká je charakteristická pro Českou republiku.

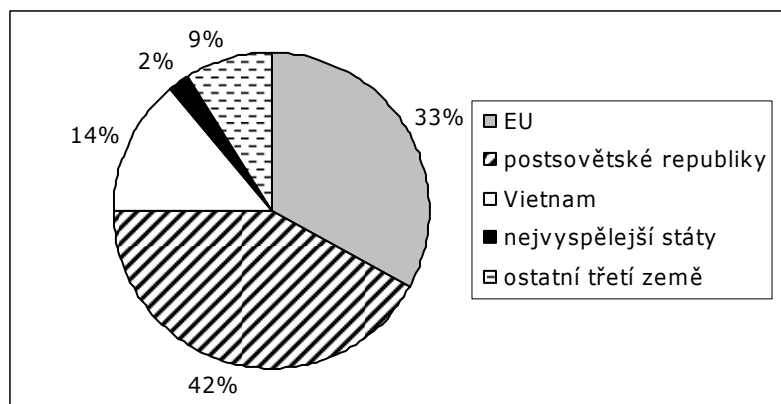
Z hlediska zdrojové země migrace jsou mezi přistěhovalci ze třetích zemí nejvýrazněji zastoupeni lidé původem ze zemí Dálného východu, zejména pak z Mongolska a Číny (42 %). Evropský původ má téměř třetina (31 %) celkového počtu osob ze třetích zemí, poněvíc se přitom jedná o přistěhovalce z bývalé Jugoslávie. Zbývající asi čtvrtinu skupiny pak tvoří přistěhovalci ze zemí Blízkého východu, subsaharské Afriky a Latinské Ameriky; výrazněji jsou mezi nimi zastoupeni občané Turecka, Izraele a některých arabských zemí (Alžírsko, Tunisko, Sýrie, Irák, Egypt).

⁴⁸ Sociální integrace přistěhovalců v České republice. Praha: SLON, 2009, ISBN 978-80-7419-023-0

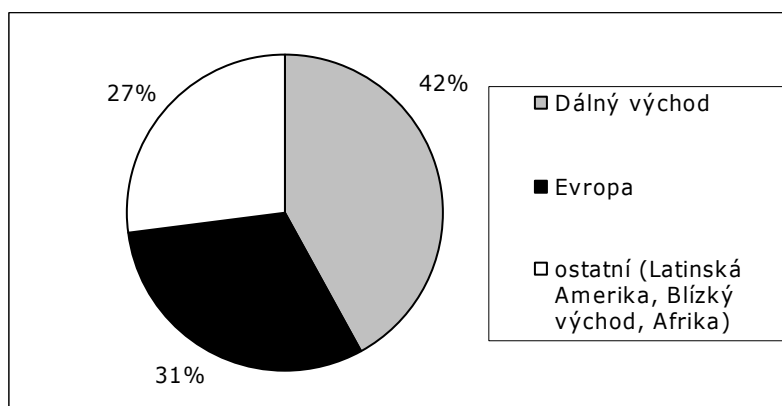
⁴⁹ Za nejvyspělejší státy světa považujeme ty, které se dle indexu lidského rozvoje (human development index) OSN řadí po bok zemí EU-15.

⁵⁰ data ČSÚ

Graf č. 1 **Vymezení zkoumané skupiny „Třetí země“**

Graf č. 2 **Struktura zkoumané skupiny „Třetí země“**

Pro přistěhovalce ze třetích zemí je obecně typické dlouhodobé setrvávání na území ČR, což se projevuje například vysokým zastoupením osob s trvalým pobytem. Současný podíl přistěhovalců ze třetích zemí s trvalým pobytem činí 48,8 %. Jedná se tudíž o vyšší podíl než v případě všech cizinců s trvalým pobytem na území (39,5 %). Co do národností patří mezi skupiny přistěhovalců s největším podílem trvalých pobytů občané bývalé Jugoslávie a přistěhovalci z arabských zemí (zde je vysoký podíl dán především tím, že se mezi nimi nachází velká spousta bývalých stipendistů z dřívějších dob). Naopak, nejnižší podíl trvalých pobytů sledujeme u cizinců ze zemí Dálného východu (s výjimkou Číny a Pákistánu), kteří pobývají na území České republiky většinou na základě uděleného pracovního víza. Jedná se většinou o cizince, kteří přijeli do České republiky pracovně, ať už jako profesionálové v rámci nadnárodních společností nebo jako pracovníci na dělnické pozice, a jejich pobyt na našem území patří obecně ke kratším (typicky do pěti let), což je pravděpodobně spojeno s dočasností tohoto typu migrace i s ekonomickými faktory a vývojem poptávky po zahraniční pracovní síle v České republice.

Významnou charakteristikou je relativně vysoké zastoupení uprchlíků: přistěhovalci ze skupiny námi vymezených třetích zemí tvoří plných 37 % všech **azylantů**,⁵¹ tedy osob, jimž byl udělen v ČR azyl.

⁵¹ Většinu azylantů v ČR tvoří přistěhovalci ze zemí bývalého Sovětského svazu.

Struktura zkoumané skupiny přistěhovalců

V rámci studie jsme analyzovali celkem 55 kvalitativních rozhovorů s přistěhovalci ze třetích zemí pořízených v Brně a okolí, Plzni a Praze.

Z hlediska **vzdělání přistěhovalců** ze třetích zemí byla skupina z velké části tvořena respondenty s vysokoškolským vzděláním (36 osob), a to jak u žen (13), tak i u mužů (23). Pokud jde o osoby se středoškolským vzděláním (14), pak se jednalo typicky o muže z Blízkého východu, kteří v ČR zahájili, ale nedokončili studium na vysoké škole a dále o osoby z bývalé Jugoslávie. 5 osob mělo vzdělání nižší než středoškolské. Zatímco u žen zcela jednoznačně převažovaly vysokoškolačky, u mužů byli ve vyšší míře zastoupeni i středoškoláci a osoby se základním vzděláním.

Celkový **podíl žen ve skupině** dosahoval 37,5 %, což přibližně odpovídá podílu žen na celkové populaci cizinců pobývajících v ČR (39,7 %). Mezi uvedenými geograficky definovanými podskupinami přistěhovalců ze třetích zemí se v našem vzorku projevíly značné genderové rozdíly. Ačkoliv celkově převažovaly rozhovory s muži (asi dvě třetiny celkového počtu), ženy tvořily naprostou většinu přistěhovalců ze zemí Dálného východu (podíl žen mezi přistěhovalci z Mongolska dosahuje 57,5 %). Země Blízkého východu a subsaharské Afriky naopak zastupovali téměř výhradně muži (podíl žen mezi přistěhovalci z Jordánska 16 %, Makedonie 18,7 %, Sýrie 26,8 %); mezi Evropany a Latinoameričany pak byl podíl žen a mužů přibližně vyrovnaný.

Mezi nejčastější motivy migrace na území České republiky patřily následující:

- **Válka nebo pronásledování v zemi původu** - jako hlavní důvod migrace uvedla tuto skutečnost asi pětina našich respondentů. Špatné životní podmínky, válka a stav ohrožení v zemi původu přinutily opustit domov především občany bývalé Jugoslávie. Vedle této skupiny populace cizinců jsou pak druhou nejčastější skupinou migrantů občané ze zemí s dlouhodobě špatnou bezpečnostní situací (Afghánistán, Kongo, Somálsko, Irák, Irán). Někteří z nich v České republice požádali o azyl.
- **Rodinné vazby** - vystupovaly jako významný faktor imigrace do České republiky u řady přistěhovalců, zejména těch s českým partnerem/partnerkou nebo s blízkým příbuzným ze země původu žijícím dlouhodobě v ČR (manžel/ka, sourozenec, strýc).
- **Studium** - tvoří nejvýznamnější motiv migrace našich respondentů. Téměř třetina z nich do ČR přijela za účelem studijního pobytu v rámci stipendijních programů. Jedná se zejména o přistěhovalce z arabských zemí a ze zemí Latinské Ameriky, kteří do ČR přijeli v osmdesátých a devadesátých letech. Někteří z nich zde zůstali hned po studiu, jiní se dočasně vrátili do země původu a teprve poté se rozhodli pro život v ČR.
- **Výhradně pracovní motivy** - relativně malá skupina přistěhovalců ze třetích zemí přijela přímo za prací, a to většinou za prací kvalifikovanou odpovídající činnosti v zemi původu (pracovníci z Malajsie, Turecka, Kamerunu a Indie). Výjimečně jsme hovořili s přistěhovalci, kteří do ČR migrovali vyloženě z ekonomických důvodů jako tzv. gastarbeitři na dělnická místa do velkých továren (tři ženy z Mongolska).

U skupiny přistěhovalců ze třetích zemí se vyskytují **integrační problémy vyplývající z postojů hostitelské společnosti** k etnické, kulturně či nábožensky

odlišným skupinám. Většinová společnost totiž považuje přistěhovalce ze třetích zemí za vůbec nejméně sympatické, a to obzvláště pokud se jedná o osoby z chudých a kulturně odlišných zemí, ve kterých přetrvávají nepokoje nebo válečné konflikty (typicky se jedná o Palestince, Afghánce, Iráčany a Kurdy⁵²). Také rostoucí tlak na asimilaci přistěhovalců ze strany české veřejnosti (CVVM, 2008) svědčí o omezené toleranci ke kulturním odlišnostem v ČR.

8.1 Typologie integračních procesů přistěhovalců ze skupiny třetích zemí

Přistěhovalci ze třetích zemí se při příchodu do ČR vyznačují značnou heterogenitou nejen národnostní a etnickou, ale také úrovní ekonomického, kulturního a sociálního kapitálu, typem pobytového statusu, motivacemi k migraci a integraci. Obdobně diverzifikované jsou také podmínky, které pro různé skupiny přistěhovalců vytváří hostitelská společnost. Tato výchozí pozice pak do značné míry formuje charakter a úspěšnost jejich integračního procesu. Ve skupině našich respondentů ze třetích zemí jsme z tohoto hlediska identifikovali tři základní typy přistěhovalců. Jedná se o ideální typy, které vznikly na základě generalizace osudů jednotlivých přistěhovalců a které nemají přesný odraz v sociální realitě. Jejich význam spočívá především v rozkrytí různých variant integračních procesů, které zpravidla probíhají při určité konstelaci podmínek nastavených pro integraci přistěhovalců. V souladu s okolnostmi jejich příjezdu do České republiky rozlišujeme přistěhovalce „ohrožené“, „studenty“ a „profesionály“. Každou typovou skupinu těchto přistěhovalců se budeme snažit demonstrovat na osudech jednoho z nich.

8.1.1 Ohrožení

V rámci analýzy osudů jednotlivých respondentů se nám podařilo ve skupině ohrožených identifikovat následující podskupiny osob:

- (a) osoby, jejichž migrace byla iniciována závažnými problémy v zemi původu, například válečným konfliktem, politickými a humanitárními důvody (zátěž prožitých traumat či starosti o příbuzné a blízké v zemi původu),
- (b) žadatelé o azyl, žadatelé o doplňkovou ochranu, agenturní zaměstnanci - přístup azylantů a žadatelů o azyl (mezinárodní ochranu) na trh bydlení, trh práce a k institucím sociálního státu je specifický, omezený ať už legislativními bariérami nebo obtížnou sociální situací těchto osob,
- (c) osoby migrující v důsledku extrémní chudoby v zemi původu - přistěhovalci, kteří migrují za lepšími životními podmínkami a velmi často s absencí jakéhokoliv českou společností akceptovatelného kapitálu (omezené finanční prostředky pro život, neznalost jazyka, neznalost kultury české společnosti). Tito přistěhovalci bývají nejvíce ohroženi sociálním vyloučením a následným rizikem chudoby. Jejich společenské postavení je determinováno především jejich participací na sekundárním trhu práce, případně na jeho neregulární variantě.

⁵² Výzkumy CVVM v letech 2003-7 zahrnovaly pouze asi 20 vybraných národností; v roce 2008 pak byl počet dále snížen.

Všechny tři tyto podskupiny přistěhovalců mají podmínky pro integraci značně složité. Obtížná je zejména jejich výchozí pozice, kterou charakterizuje značná zranitelnost, nedostatek finančních prostředků a nejistota pobytu na území ČR. Počáteční životní podmínky v hostitelské společnosti implikují u těchto přistěhovalců velký zájem získat práci, která jim zajistí uspokojení (alespoň základních) potřeb, ekonomickou nezávislost a umožní plnění případných pečovatelských závazků. Jedná se o tzv. „strategii přežití“, která se projevuje přijetím prakticky jakéhokoliv zaměstnání nebo zahájením samostatné výdělečné činnosti. Obsazují tedy většinou pracovní pozice s nízkou kvalitou práce a nízkými mzdami. Bariéry, se kterými se potýkají v oblasti pracovního trhu, jsou dány nejen jejich nízkým specifickým sociálním a kulturním kapitálem, ale také institucionálně. Tak např. **v případě žadatelů o azyl** je přístup na trh práce v ČR poměrně výrazně regulován jednak legislativními omezeními⁵³ a jednak stigmatizací na straně potenciálních zaměstnavatelů. Tato situace často vede tyto migranty k aktivitám na neregulárním trhu práce. Z reakcí respondentů výzkumu je možno konstatovat, že neregulární aktivity klientů azylového střediska nejsou výjimkou. Pracovní šance nacházejí jak azylanti, tak žadatelé o azyl v rámci různých „výpomocí“ a „brigád“ za poněkud „**diskriminačních**“ finančních podmínek nebo u zaměstnavatelů, kteří je za obdobných okolností zaměstnávají mimo legální normy zaručující kvalitu pracovního prostředí. **V případě pracovních migrantů** je institucionální bariéra daná charakterem pobytového statusu (spojeného s nutností pracovního povolení vázaného na konkrétní pracovní místo) a případnou závislostí na agenturních strukturách. Ve skupině migrantů ze zemí třetího světa šlo převážně o mongolské pracovníky, kteří jsou (stejně jako v případě vietnamských migrantů) součástí nové vlny pracovních migrantů přijíždějících do ČR v rámci agenturního zaměstnávání na požadavek českých zaměstnavatelů především na sekundárním trhu práce. Tito migranti jsou z velké části zaměstnavateli využíváni pro výkon manuálních pozic zejména v oblasti textilních, obuvnických a kožedělných výroby, popř. v pásových výrobcích a montovnách v oblasti strojího průmyslu. Zaměstnavatelům jde v souvislosti se zaměstnáváním těchto cizinců především o zvyšování numerické flexibility. Jejich přístup k nim s touto filozofií významně souvisí. Podmínky pro výkon jejich pracovních aktivit jsou problematické a nedůstojné. Vzhledem k tomu, že pracovní agentury jsou motivovány především ziskem, cenu služby účtují nejen odběrateli pracovní síly, tedy firmě, ale velmi často také inkasují provize z platů svých zaměstnanců. Nezřídka kdy inkasují u firem celou část nákladů na pracovní sílu a mzdy pak rozdělují mezi své pracovníky neregulárním způsobem (určitá procenta mzdy strhávají svým zaměstnancům jako cenu služby). Vzhledem k tomu, že zaměstnanci těchto agentur často nedostávají k podpisu žádné pracovní smlouvy, nejsou pak schopni rozpoznat cenu vlastní práce, nevědí, za jakou hodinovou mzdu pracují a volí pracovní agentury jen podle neformálně slíbené výše platu.

Vedle problémů na pracovním trhu čelí přistěhovalci ze skupiny ohrožených také problémům v oblasti bydlení. Migranti, kteří již získali azyl, mají možnost získat byt v rámci státního integračního programu.⁵⁴ Cesta k získání integračního bytu bývá u různých klientů různě obtížná, nicméně právě tito migranti mají v budoucnu snadnější podmínky k integraci do většinové společnosti. Ostatní klienti po udělení azylu mají možnost zůstat v tzv. integračním středisku, které nabízí vyšší standard bydlení než v případě žadatelů o azyl, který umožňuje svým obyvatelům vést poměrně klidný, privátní život. Charakter bydlení v pobytovém středisku je definován samotnými

⁵³ Podle zákona o zaměstnanosti (435/2004 Sb.) není možné vydat pracovní povolení cizinci, který v ČR požádal o udělení mezinárodní ochrany, a to po dobu 12 měsíců ode dne podání žádost o udělení azylu (par. 99).

⁵⁴ Zakotveno v zákoně o azylu č. 325/1999 Sb. v aktuálním znění, pro podrobnosti viz Usnesení vlády ČR ze dne 14. května 2008 č. 543.

pracovníky jako **„...poměrně strohý, jednoduchý, přesto se slušným standardem uspokojujícím základní potřeby, jako je hygiena, pestrá strava, avšak bez nároku na soukromí...“**. Takové ubytování má charakter tzv. kolektivního bydlení, kde se ve společném sociálním prostoru setkávají různé národnosti, které spolu sdílejí sociální zařízení (jídelny, toalety) a nezděná kdy i společné pokoje. Ostatní přistěhovalci (mimo azylanty a žadatele o azyl), většinou tedy zaměstnanci, žijí na ubytovacích zajištěných agenturami práce. Lepší podmínky k bydlení mají jednotlivci, kteří jsou zaměstnáni u firem jako kmenoví zaměstnanci. Firma jim v rámci úspory nákladů za ubytování nabízí bydlení v rámci zprostředkovaného ubytování v pronajatých zaměstnaneckých ubytovnách, jejichž standard je na vyšší úrovni než v případě agenturních zaměstnanců. Zaměstnanci v kmenovém stavu firem si díky lepším platovým podmínkám mohou dovolit po nějaké době uvažovat o jiném typu bydlení a mnozí z nich také časem z ubytoven odchází. Sami si pak pronajímají domky, které sdílí několik rodin společně. Menší zaměstnavatelé, kteří zaměstnávají mongolské přistěhovalce (většinou v nízkém počtu), už sami těmto svým pracovníkům hledají vlastní bydlení v rámci lokality většinou v malých vesnických domcích.

Obecně je sociální integrace přistěhovalců ze skupiny ohrožených považována za segmentovanou. Tito imigranti jsou nejvíce vystaveni obecnému riziku chudoby, mají nejistý pobytový status (pracovní vízum, žádost o azyl) a setkávají se s výraznými bariérami v rozvoji sociálních a jazykových kompetencí. Hlavním důvodem pro existenci těchto bariér je zejména nedostatek volného času a nedostatek finančních prostředků pro rozvoj jazykových schopností na základě intenzivního jazykového vzdělávání a také pro rozvoj sociálních kontaktů mimo pracoviště.

Pro ohrožené přistěhovalce se ovšem naštěstí nejedná o konečnou fázi v procesu sociální integrace; jejich začlenění do hostitelské společnosti se postupně prohlubuje. Významnou roli přitom sehrávají zejména dva faktory: čas (délka pobytu) a lidský kapitál (resp. vzdělanost). Časový faktor je poměrně významný, neboť je spojen s nabýváním práv v různých oblastech. Zpravidla po pěti letech (nebo po udělení azylu) vzniká nárok na trvalý pobyt, v jehož rámci například není vyžadováno pracovní povolení, rozšiřují se možnosti získání vlastnického bydlení, vznikají nároky na dávky sociálního zabezpečení. To snižuje míru nejistoty a ohrožení přistěhovalců. Navíc postupem času dochází také k rozvoji jazykových kompetencí, například samostudiem, což souvisí se zájmem těchto přistěhovalců o dlouhodobé usazení v ČR. Časový faktor je významnou, ne však dostatečnou podmínkou pro dosažení plné sociální integrace. K té je zapotřebí překonat omezení spojená s výraznou marginalizací na pracovním trhu. To se daří spíše osobám, které jsou lépe vybaveny lidským kapitálem a které se rozhodly v ČR podnikat. Těmto lidem se postupně, někdy i v průběhu řady let, daří dosáhnout vzestupné sociální mobility a celkového začlenění do společnosti. Naopak ti, kteří setrvávají v zaměstnáních nízké kvality, se častěji ocitají uzavření („closure“) na sekundárním pracovním trhu a jejich sociální integrace zůstává pouze částečná.⁵⁵ Proces sociální integrace „ohrožených“ přistěhovalců tedy dlouhodobě charakterizují výrazné problémy integrace v oblasti strukturální a s tím související řada omezení v oblasti kulturní a interaktivní. Současně je však pro ně typická vysoká míra identifikace s přijímající společností a zájem setrvat v ČR dlouhodobě, vybudovat si zde nový domov. Výsledný úspěch v procesu integrace do značné míry závisí na jejich schopnostech a lidském kapitálu obecně.

⁵⁵ Jedná se o začlenění do marginálních skupin ve společnosti, resp. mezi osoby ohrožené sociálním vyloučením.

Paní H. je Albánka pocházející z Kosova, v době rozhovoru jí bylo něco přes čtyřicet let. Do České republiky se dostala v roce 1999 po strastiplné cestě přes Maďarsko, když se svými třemi malými dcerami prchala před válkou. V ČR v té době již několik let žil její bývalý manžel, otec jejich dětí. Na cestu vynaložila všechny finanční prostředky, které měla k dispozici, a z majetku v zemi původu jí nezbylo nic. V ČR požádala o azyl, který jí byl udělen o dva roky později, v roce 2001. V průběhu azylového řízení a v následujících letech žila i s dětmi v azylovém středisku. Po udělení azylu aktivně usilovala o získání integračního bydlení, osobně obcházela městské úřady jednotlivých městských částí. Po dvou letech jí byl přidělen třípokojový byt na jednom ze sídlišť v nedalekém krajském městě. V průběhu pobytu se velmi intenzivně snažila naučit česky, a to jak v pobytovém středisku, tak v kurzech poskytovaných neziskovou organizací. To se jí podařilo, česky hovoří plynně a bez přízvuku. Děti nastoupily do českých škol a češtinu zvládly také velmi dobře. V zemi původu paní H. vystudovala střední školu s maturitou, ale vzdělání se jí nepodařilo v ČR nostrifikovat, nevezala si totiž s sebou potřebné doklady. Najít práci pro ni bylo velmi obtížné. I když se registrovala na úřadu práce, nedostala jeho prostřednictvím žádnou pracovní nabídku, a proto hledala osobně. Navštěvovala zaměstnavatele v místě azylového střediska, ale ti o cizince neměli zájem, neměli o nich dobré mínění. Po udělení azylu a přestěhování do krajského města i nadále hledala práci, i když v roce 2004 nastoupila na mateřskou dovolenou se svojí vnučkou, která jí byla přiznána do péče z důvodu nezletilosti matky dítěte (dcery paní H.). Jako významná, a v očích paní H. naprosto nejdůležitější, překážka se ukázal být její pobytový status. Zaměstnavatelé totiž vysvětlovali svá odmítnutí tím, že azylantů nemohou v ČR pracovat. Pracovní místo se jí podařilo najít až v roce 2007, tedy asi osm let po příchodu do ČR. Přijali ji na místo prodavačky do potravin, kam chodila pravidelně nakupovat. V současnosti má smlouvu na dobu neurčitou a své práce si velmi váží. Přemýšlí, že by si v budoucnu vzala půjčku a otevřela si obchod s oděvy (tím se živila i v zemi původu). V České republice už chce zůstat napořád. Říká, že se tady cítí doma: má tady přátele, rodinu, práci. Proto také po získání zaměstnání požádala o udělení českého občanství (obávala se totiž zamítnutí žádosti, pokud by byla bez práce).

8.1.2 Studenti

Cizinci ze skupiny „studentů“ přišli do České republiky za účelem studia na vysoké škole a v úvodní fázi imigrace měli status studenta, i když případně studium úspěšně neabsolvovali. Jde tedy o skupinu absolventů (i potenciálních) českých středních a vysokých škol, kteří se po ukončení studia rozhodli zůstat v České republice a jejichž podmínky na trhu práce jsou podstatně příznivější s ohledem na vystudovanou specializaci, dobrou znalost českého jazyka a vytvořené sociální sítě v rámci české majority. Proces integrace „studentů“ do společnosti je podstatně jednodušší než u ostatních identifikovaných typů, neboť se jedná o jedince s výrazně „pročesky“ orientovaným sociálním kapitálem získaným v úvodní fázi imigrace. Ta se vyznačuje výrazně jednodušším přístupem k osvojení jazyka, poznání kulturních hodnot hostitelské společnosti a příznivými podmínkami pro rozvoj bezprostředních sociálních sítí se zástupci majority (např. spolužáky, profesory). Část „studentů“ nalézá partnery již v období studia a jejich potenciál integrace do hostitelské společnosti se tak ještě zvyšuje. Příznivé podmínky pro integraci v průběhu studia jsou spojeny také s tím, že v tomto období „studenti“ nejsou pod ekonomickým tlakem, který by je nutil řešit své existenční problémy přijetím jakékoliv práce. Jejich sociální kapitál, ať už ze země původu nebo získaný během vysokoškolského studia v ČR, je výrazně vyšší než v případě „ohrožených“. Velká skupina přistěhovalců s vysokoškolským vzděláním velmi často získává kvalifikovanou práci jak ve vystudovaných oborech, tak i mimo ně. Poměrně dobře se těmto přistěhovalcům daří získávat zaměstnání v nadnárodních společnostech v managementu nebo na pozicích help-desk. Pro výkon takových profesí jsou ve srovnání s českými pracovníky vybaveni výhodou znalosti cizího jazyka, který je současně jejich nejčastějším pracovním nástrojem.

Studium na českých vysokých školách má výrazný vliv na integraci přistěhovalců na trh práce. Významná část našich respondentů volila při získání svého prvního zaměstnání aktivaci již existujících sociálních sítí, zejména spolužáků. Části z nich se dařilo úspěšně nastartovat kariéru v profesích podmíněných studiem určitého oboru a v souvislosti s tím byl proces jejich sociální integrace úspěšný ve všech svých

dimenzích⁵⁶. Existují však i „studenti“, kteří při své integraci do hostitelské společnosti zaznamenávají určité problémy, zejména v její úvodní fázi. Ztížené podmínky pro jejich integraci jsou ovlivněny hned několika aspekty. Mezi ty, které jsme identifikovali jako nejdůležitější, patří počáteční nedůvěra zaměstnavatelů k cizím kulturám a předsudky vůči znalosti českého jazyka, případně také neukončené studium na vysokých školách, které čeští zaměstnavatelé interpretují jako projev nedostatečného lidského kapitálu. Skupina „studentů“, která se neuplatnila v rámci svého oboru, se pak uchyluje k různým alternativám vstupu na český trh práce. Nejčastěji tito přistěhovalci volí podnikatelské aktivity, ve kterých mohou zúročit specifika spojená se svým původem. Velká část z nich například dokázala využít výhody znalosti svého mateřského jazyka v podobě pracovního uplatnění v oblasti překladatelských a tlumočnických služeb, výuky cizího jazyka nebo průvodcovství. Další přistěhovalci z této skupiny (obzvláště pak ti s nedokončeným vysokoškolským vzděláním) se na trhu práce nejprve uplatňovali jako podnikatelé v rámci etnického podnikání nebo jako zaměstnanci ve službách svých krajanů (jedná se především o služby cestovního ruchu, restauračních a hotelových zařízení, různých krajových specialit, jako je tradiční odívání apod.) Integrace těchto jedinců do české společnosti byla obtížnější především ve své kulturní a interaktivní dimenzi (časová tíseň, nízké mzdy, omezený kontakt na českou majoritu apod.). I zástupci této části skupiny „studentů“ však postupně vykazují vzestupnou sociální mobilitu a poměrně dobře se začleňují ve všech oblastech života majoritní společnosti. Skupina „studentů“ většinou přijímá Českou republiku jako svůj „druhý domov“, který existuje souběžně s domovem v zemi původu. U některých z nich jsme se však setkali také s pocitem všeobecného vykořenění a ztráty domova, a to navzdory vysokému stupni jejich sociální integrace v ostatních dimenzích.

Vedle jazykových kompetencí, které mimo jiné často využívají i v rámci svých živností (učitelé jazyka, překladatelé, průvodci), zúročují přistěhovalci ze třetích zemí při uplatnění také své specifické znalosti a dovednosti vyplývající z tradic v zemi původu. Velmi často se tak tito přistěhovalci uplatňují v určitých typech podnikání, nejčastěji v pohostinství a obchodě se specializací na typy produktů tradiční v zemi původu. Vznikají postupně různé typy restaurací a podniků s tradičními pokrmy. Typickým příkladem je nově příliv tureckých přistěhovalců, kteří ve větších městech regionu začínají provozovat svoje tradiční „kebabárny“. Vedle těchto pracovních aktivit se v rámci regionálního trhu práce objevují i služby, které jsou jakýmsi skrytým mechanismem přisuzovány zástupcům konkrétních národností, kteří se koncentrují kolem jednoho typu služeb, na který si vytváří monopol. Typickým příkladem v této souvislosti jsou přistěhovalci z Iráku a jejich monopol na „směnářenský průmysl“.

Do skupiny „studentů“ lze s jistou licencí přiřadit také osoby, které do ČR migrovaly z důvodu sňatku s českým občanem/občankou. Jejich počáteční fázi integrace totiž charakterizuje nižší tlak na přijetí jakéhokoliv zaměstnání a podpora při orientaci v novém prostředí a při rozvoji kulturního a sociálního kapitálu v ČR, tentokrát ovšem nikoliv prostřednictvím studia, nýbrž díky partnerskému svazku.

Pan E., vysokoškolák, 29 let, pocházející z Peru, přijel do České republiky kvůli studiu na vysoké škole. Učinil tak záhy po absolvování střední školy v zemi původu, a to díky stipendiu od peruánské vlády, v rámci kterého má české vysoké školství v zemích Latinské Ameriky všeobecný ohlas. Rodiče, bratr a sestra stále žijí v Peru. Pan E. má v současné době již 3 roky po absolvování studia chemie a své vědomosti si rozšiřuje v postgraduálním studiu téhož. V České republice se rozhodl zůstat hned z několika důvodů a každoročně si za tímto účelem prodlužuje svůj pobyt. Čeká na vypršení lhůty, kdy si bude moci zažádat o trvalý pobyt. Po ukončení studia měl téměř tři roky problém sehnat práci v oboru, v němž by zúročil své dosavadní schopnosti a mohl tak pokračovat v profesionální kariéře. Po tuto dobu pracoval

⁵⁶ S určitou výjimkou v oblasti identifikace s českou společností, jak popisujeme níže v textu.

v obchodní firmě jako administrativní pracovník na pozici help-desk, kde měl možnost zúročit svoje znalosti mateřské španělštiny, která také sehrála hlavní roli při přijetí na tuto pozici. Práci v této firmě se mu podařilo získat už v průběhu studia, a to zejména díky sociálním kontaktům, které v době studia velmi intenzívně udržoval. Po celou dobu po ukončení studia na VŠ se pokoušel sehnat zaměstnání jak v České republice, tak v zemi původu. Na základě rozeslaných životopisů se mu podařilo získat širokou odezvu zaměstnavatelů v zemi původu, kde by měl možnost okamžitě získat lépe placenou práci v oboru. Před životem v Peru však upřednostnil možnost zůstat v České republice a i přes problémy s určitým stupněm diskriminace ze strany zaměstnavatelů při vstupu na český trh práce nezlomil nad vysněnou profesionální kariérou hůl. V současné době již dva měsíce pracuje ve svém oboru ve velké firmě, která se zabývá chemickým složením potravin. Jakkoliv se firma nachází mimo Brno a pan E. denně dojíždí téměř hodinu a půl za svým zaměstnáním, je velmi spokojený. Jako hlavní důvod rozhodnutí pokračovat ve svém životě v České republice uvádí pocit bezpečí v rámci společnosti, kvalitu sociálního systému a silný vztah k české kultuře. Již několik let žije se svou přítelkyní Češkou, s níž sdílí pronajatý byt. Do budoucna má v plánu pořídit si vlastní bydlení, v čemž mu doposud bránil nedostatečný příjem a také nemožnost získat hypotéku (nárok až po získání trvalého pobytu). V případě pana E. se jedná o velmi společenského člověka, který si během svého pobytu v České republice vybuřoval široké sociální zázemí. Svoji spokojenost se zdejšími životem vyjadřuje tvrzením, že i přes mnohé obtíže a bariéry, které musel při svém pobytu překonávat, mu Česká republika může nabídnout možnost kvalitního života integrovaného přistěhovalce. Se zemí původu udržuje sporadické kontakty, v podstatě zůstává v kontaktu s rodinnými příslušníky, kterým by život zde rád doporučil. Ve všech ohledech jde o člověka, který má pozitivní vztah k integraci do majoritní společnosti a plně si je vědom všech povinností a bariér s tím souvisejících.

8.1.3 Profesionálové

Skupinu „profesionálů“ zde charakterizujeme jako skupinu cizinců ze třetích zemí s vysokou kvalifikací. Jedná se o pracovníky migrující v rámci obsazování pozic v nadnárodních společnostech, tzv. profesionály, jejichž hlavním motivem pro migraci do ČR je výkon jejich zaměstnání pro mezinárodní mateřské firmy. Do této skupiny patří odborníci s velmi dobrým vzděláním, požadovanou kvalifikací a velmi dobře hodnocení na primárním trhu práce. Nejedná se o typickou migraci za účelem práce v daném regionu, ale pouze o výkon této práce v určitém časovém rozmezí. Do České republiky přišli za účelem výkonu zaměstnání, pro které byli předem vybráni v zemi původu svými zaměstnavateli. Dále mezi ně řadíme také odborníky a specialisty ve vědních, lékařských, informačních a dalších odvětvích apod. „Profesionálové“ nemají vyhraněnou potřebu integrace do české společnosti a neidentifikovali jsme u nich ani přílišný zájem o český jazyk. Veškeré služby spojené s jejich pracovním pobytem jsou jim zprostředkovávány zaměstnavatelem a pokud dochází k interakcím s českou majoritou, pak používají angličtinu, která je hlavním komunikačním prostředkem i pro české pracovníky. „Profesionálové“ nevytvářejí silnější vazby na českou majoritu; převládající interakce jsou převážně formálního charakteru. Sami by přitom v těchto interakcích uvítali lepší znalosti cizích jazyků právě ze strany české majority. Sociální status, který je spojen s jejich dobrým pracovním postavením, jim umožňuje plně využívat množství společensko-kulturních a sportovních nabídek bez ohledu na jejich integraci do české společnosti. Ačkoliv se v této skupině respondentů nacházejí i jedinci, kteří tendují k dlouhodobějším pobytům, a tudíž si plně uvědomují důležité faktory ovlivňující jejich integraci do společnosti, většina se dá charakterizovat jako skupina přistěhovalců, jejichž vysoký stupeň strukturální (zejména ekonomické) integrace provází nízký stupeň integrace v kulturní a interaktivní dimenzi. Navíc zástupci této skupiny nepociťují ztotožnění s Českou republikou jako se svým potenciálním domovem, což souvisí z velké části s preferencemi budoucího odchodu z České republiky. Ačkoliv je případná integrace těchto migrantů, mají-li sami zájem o dlouhodobý pobyt, bezproblémová, neměli by ani tito cizinci zůstat mimo ohnisko integračních opatření, a to zejména v případě jejich masového přílivu do menších lokalit. I pro tyto cizince by měla příslušná lokalita, v níž kumuluje svoje aktivity nadnárodní společnost zaměstnávající

„profesionály“, vytvářet podmínky, v rámci nichž by mohli prožívat plnohodnotný život srovnatelný se životem hostitelské společnosti.

Pan V., vysokoškolák, 31 let, původem z Indie, přijel do České republiky pracovně. Pro síť tradičních restaurací zde jako manažer pracuje již 4 roky. Svůj pobyt zde získal na základě pracovního víza. Motivem pro jeho příjezd do České republiky bylo přání pracovat v Evropě a poznat mentalitu zdejších lidí a především kulturu. Neméně důležitým motivem však byla i možnost lepšího finančního ohodnocení v zahraničí. Celou svoji rodinu, včetně manželky a syna, má v Indii. O možnosti zaměstnání právě v České republice se dozvěděl z inzerátu v indických novinách. Veškeré potřebné dokumenty mu zařídil zaměstnavatel, který má sídlo v Indii. Ten sám zajistil pro pana V. i zaškolovací kurz pro manažery restaurací. Se svým zaměstnáním v České republice je respondent velmi spokojený a ze svých příjmů je dokonce schopen podporovat rodinu v zemi původu. Přiznává, že je pro něj lepší vydělávat peníze v České republice a utrácet je v Indii. Do budoucna má v plánu podnikat ve vlastní restauraci, ať už v České republice, nebo v Indii. Český vzdělávací systém nezná, češtinu se snaží zdokonalovat samostudiem nebo za pomoci svých kolegů. Bydlí v pronajatém bytě se svým kolegou kuchařem a lokalita, v níž se nachází byt, mu velmi vyhovuje. Prakticky veškerý volný čas tráví ve společnosti svého kolegy a internetu. Sociální sítě příliš nevytváří a nevyhledává ani společnost českých přátel, opravdové přátelství je schopen navázat pouze se svými krajany. Přesto si o Čechách myslí, že jsou milí lidé, obětaví a ochotní pomoci. O dění v České republice se příliš nezajímá, více času tráví sledováním dění v zemi původu. Pan V. ve své lokalitě postrádá možnost se levně jazykově vzdělávat a myslí si, že by na to mohla vláda přispívat, aby tak pomohla jazykové integraci cizinců do společnosti. Intenzivně se u něj projevuje pocit strádání po domově, ale v případě, že by s ním zde mohla žít i jeho manželka a dcera, uvažoval by o dlouhodobějším pobytu. Zemi původu navštěvuje jedenkrát ročně, ale po určitém čase tam stráveném uniká v myšlenkách zpět ke své práci v České republice. V případě pana V. se jedná o typicky kosmopolitního člověka, který je schopen žít svůj život v souladu s možností mít dobrou práci a nemá tudíž, za předpokladu, že může intenzivně udržovat rodinné vazby, problémy integrovat se v rámci jakékoliv cizí společnosti.

8.2 Typologie integračních procesů z hlediska dimenzí sociální integrace

V této subkapitole se snažíme demonstrovat předchozí zjištění ve formě jakéhosi schématu, které shrnuje rozdíly v integračních procesech jednotlivých ideálních typů přistěhovalců ze třetích zemí (viz schéma č. 1).

U skupiny „**ohrožených**“ jsme identifikovali vysoký zájem o začlenění do české společnosti (identifikační dimenze) doprovázený značnými problémy v oblasti strukturální integrace (začlenění na sekundární trh práce, ohrožení chudobou, bydlení) a obtížemi v oblasti kulturní (např. málo času a peněz na studium češtiny) a interaktivní integrace (práce v kolektivu cizinců; stereotypizace a stigmatizace ze strany majority ad.). Postupně se však u nich projevuje prostor k vzestupné sociální mobilitě a překonávání problémů, a to v návaznosti na získání vyšší úrovně pobytového statusu (faktor času) a vysokou motivaci. Významným faktorem je lidský kapitál a schopnost vymanit se ze znevýhodněného postavení na trhu práce.

Opačnou situaci identifikujeme u skupiny „**profesionálů**“, u kterých je plná integrace ve strukturální dimenzi doprovázena nezájmem o identifikaci s českou společností a intenzivně vnímaná dočasnost pobytu (i když leckdy v řádu několika let). V kulturní oblasti se pak projevuje nezájem o studium češtiny, což znesnadňuje rozvoj hlubších kontaktů s majoritní populací. Naopak, vyžití v rámci jednotlivých kulturních aktivit, které nabízí majoritní společnost, je v případě této skupiny cizinců ze třetích zemí nesrovnatelně intenzivnější než u ostatních skupin cizinců ze třetích zemí. Společenské sítě jsou však v rámci této skupiny tvořeny spíše ostatními cizozemci žijícími v České republice.

Posledním typem je sociální integrace u „**studentů**“, kterým studium umožnilo jak zvládnutí českého jazyka, tak rozvoj sociálního kapitálu (spolužáci, přátelé, partneři

...) vázaného jak na majoritní populaci, tak na ostatní cizince žijící v ČR. Přesto se u nich projevují problémy v oblasti strukturální integrace, zejména pak adekvátní uplatnění na trhu práce (včetně uplatnění dosaženého vzdělání) a většina má také problémy identifikovat se s českou společností, ať už z důvodu postojů majoritní populace (stigmatizace na základě rasy, etnika) nebo z důvodu sentimentu po zemi původu.

Schéma č. 1 **Varianty sociální integrace**

typy přistěhovalců	dimenze sociální integrace			
	strukturální	kulturní	interaktivní	identifikační
ohrožení	- -	- +	- +	+ +
studenti	- +	+ +	+ +	- +
profesionálové	+ +	- +	- +	- -

Vysvětlivky: (--) nízký stupeň integrace, (-+) částečná integrace, (++) vysoký stupeň integrace.

Závěr

Skupina respondentů ze zemí třetího světa se vyznačuje značně heterogenní národností a etnickou skladbou. Původ přistěhovalce a jeho etnické zařazení jsou ovšem jen některými z řady faktorů, které ovlivňují délku a úspěšnost procesu integrace. Dalšími faktory jsou například postoje hostitelské společnosti, nastavení přistěhovalecké politiky, legislativa a lidský kapitál přistěhovalců. Velmi významný podíl na procesu integrace má také motivace k migraci. Přistěhovalci - „studenti“, kteří přišli do ČR za účelem studia na vysokých školách a v jeho průběhu vytvářeli a rozvíjeli svůj kulturní a sociální kapitál, postupně dosahují velmi dobré úrovně začlenění do života hostitelské společnosti, a to navzdory případným problémům v oblasti pracovního uplatnění. Jejich plná identifikace s hostitelskou společností ovšem přesto naráží na bariéry, které jsou zčásti nastaveny postojem majority a zčásti určitým sentimentem po životě v zemi původu. Na druhou stranu pro „ohrožené“ přistěhovalce, které k migraci přiměly závažné problémy v zemi původu, je integrace přinejmenším v úvodních fázích spojena s velkými obtížemi, k jejichž překonání je často zapotřebí poměrně dlouhého časového období, vysoké úrovně lidského kapitálu a zejména mimořádného úsilí na straně přistěhovalců. Tito lidé přitom zpravidla mají silnou motivaci v ČR zůstat a vybudovat v ní nový domov, se kterým by se mohli identifikovat. Zcela opačně tomu je u třetího typu migrantů ze třetích zemí, „profesionálů“, kteří svoji ekonomickou integraci nespojují s plnou integrací kulturní ani interaktivní a kteří pobyt v ČR spíše považují za časově omezenou epizodu ve své mezinárodní kariéře; jejich identifikace se společností v ČR zůstává na minimální úrovni.

Literatura

Rákoczyová, M., Trbola, R. (eds.) (2009). *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-023-0

CVVM. 2008a. *Postoje české veřejnosti k cizincům*. Praha: CVVM, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Dostupné online
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100779s_ov80429.pdf

Doslov

Předkládaná publikace je souborem studií, které vznikly na základě příspěvků přednesených na konferenci „Sociální integrace migrantů v ČR“ konané 16. října 2009 v Brně ve spolupráci Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i a Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Smyslem této konference byla především prezentace a diskuse významných výstupů z rozsáhlého výzkumného projektu „Migrující osoby v ČR – postavení na trhu práce a sociální integrace“.

Čtyřletý výzkumný projekt, při jehož realizaci se sešel tým pracovníků z oblasti aplikovaného i základního výzkumu, si kladl za cíl identifikovat problémy pracovní a sociální integrace přistěhovalců v České republice a analýzou zjištěných informací přispět ke komplexnějšímu porozumění tohoto procesu ve vztahu k sociálně-kulturním, ekonomickým i občanským hodnotám hostitelské společnosti. V jednotlivých fázích tohoto projektu se výzkumné aktivity pracovníků zaměřovaly na taková témata, jakými jsou charakteristiky trhu práce přístupného migrantům, struktura zahraniční pracovní síly, strategie přistěhovalců při pracovní a sociální integraci, jejich životní podmínky, přínos a význam pracovního začlenění pro sociální integraci, bariéry v tomto procesu a role relevantních institucí a veřejných politik při začleňování přistěhovalců do života hostitelské společnosti. V současné době, kdy je tento dlouhodobý projekt u konce, očekáváme, že jeho výstupy poslouží jako podklad pro zkvalitnění nástrojů integrační politiky v ČR.

Smyslem uvedené konference nebylo pouze informovat o průběžných výsledcích práce výzkumného týmu, ale především zprostředkovat diskusi nad aktuálními tématy v oblasti sociální integrace přistěhovalců a připomenout nebývalou šíři aspektů tohoto procesu. Toho se podařilo dosáhnout díky účasti dalších odborníků zabývajících se problematikou integrace přistěhovalců, zejména pak z akademické sféry a z oblasti cizineckého práva.

Na tomto místě bychom jako editoři rádi poděkovali všem, kteří svými poznatky z výzkumů i praxe v této oblasti přispěli k vytvoření souboru zajímavých a jistě v mnohém užitečných statí a doufáme, že tyto poslouží jako základna pro další diskuze a otevřou i nové otázky týkající se tohoto aktuálního tématu.

Robert Trbola a Miroslava Rákoczyová
editoři

Rejstřík výrazů

agentura práce
agenturní zaměstnávání
azyl
azylové zařízení
bariéra
byrokracie
cirkulační migrace
cizinecká policie
de-skilling
diskriminace
domov
Dich Vu
druhá generace
etnická enkláva
etnické podnikání
flexibilita
identita
internet
interní etnický trh práce
gastarbeiter
kapitál

- ekonomický
- kulturní
- lingvistický
- sociální

klient
klientelismus
krajanské spolky
motivace
nadnárodní společnost
naturalizace

neregulérní

- pobyt
- pracovní aktivity

nezaměstnanost

nostrifikace

občanství

over-qualification

povolání k zaměstnání

remitance

sociální dávky

sociální síť

stipendium

strategie

švarcsystém

tradice

transnacionalismus

trh práce

- primární
- sekundární
- terciární

vízum

zelená karta

životní úroveň

Slovníček vybraných pojmů

Agentura práce - fyzická či právnická osoba vykonávající za podmínek stanovených zákonem o zaměstnanosti zprostředkování zaměstnání, kterým se rozumí vyhledání zaměstnání pro fyzickou osobu, která se o práci uchází, a vyhledání zaměstnanců pro zaměstnavatele, který hledá nové pracovní síly; zaměstnávání fyzických osob za účelem výkonu jejich práce pro uživatele, kterým se rozumí jiná právnická osoba nebo fyzická osoba, jež práci přiděluje a dohlíží na její provedení (uživatel); poradenská a informační činnost v oblasti pracovních příležitostí.

Azyl - ochrana, kterou stát poskytuje cizinci; uděluje se na základě žádosti cizince v řízení o udělení mezinárodní ochrany. Azyl se uděluje, pokud je cizinec v zemi původu pronásledován za uplatňování politických práv a svobod nebo pokud má odůvodněný strach z pronásledování z důvodu rasy, pohlaví, náboženství, národnosti, příslušnosti k určité sociální skupině nebo pro zastávání určitých politických názorů. Azyl může být udělen také z humanitárních důvodů nebo za účelem sloučení rodiny.

Azylant - osoba, které byl udělen azyl.

Cirkulační migrace - dočasné, tzv. kyvadlové stěhování za prací. Podle této teorie pracovní migranti většinou neusilují o trvalé usídlení v cílové zemi, ale snaží se v zahraničí zůstat jen krátkodobě a pomocí vydělaných prostředků zvýšit svůj sociální a ekonomický status v mateřské zemi. Koncept se teoreticky ukotvil především v souvislosti s výzkumem mexických přistěhovalců ve Spojených státech.

De-skilling - proces, ve kterém jsou znalosti a schopnosti kvalifikované pracovní síly nahrazovány různými výrobními technologiemi, pro něž není potřeba kvalifikované pracovní síly a jejichž obsluhu mohou zastávat i pracovníci bez jakéhokoliv stupně kvalifikace a úrovně vzdělání (obzvláště ve výroбах a průmyslu). Z hlediska pracovníků se jedná o omezování dovedností a snižování kvalifikace, zejména v důsledku výkonu zaměstnání, v němž nejsou uplatňovány jejich schopnosti a dovednosti.

Dich Vu - vietnamský obecný výraz pro služby, v našem případě tímto pojmem označujeme tzv. „papírový servis“, tj. služby spojené s vyřizováním úředních záležitostí (povolení k pobytu, zdravotní pojištění, živnostenské oprávnění apod.), překlady dokumentů atd.

Dlouhodobý pobyt - zpravidla se tento pobyt získává při prodloužení víza nad 90 dnů. Pobyt je třeba pokaždé prodlužovat, dokládat veškeré skutečnosti, jaké cizinec dokládal při žádosti o něj. V současné době je možné požádat o dlouhodobý pobyt na dobu delší než rok. Není na něj právní nárok.

Druhá generace - migranti druhé generace se narodili v ČR a mají alespoň jednoho rodiče narozeného v zahraničí.

Družstvo - společenství neuzavřeného počtu osob založené za účelem podnikání nebo zajišťování hospodářských, sociálních nebo jiných potřeb svých členů. Zde se jedná o strategii snadnějšího přístupu cizinců na trh práce v ČR. Ačkoliv členové družstva musí žádat o pracovní povolení, jejich vydávání je ze strany úřadů práce jen obtížně

regulovatelné. Zahraniční zájemci o práci se proto stávají členy družstva, i když ve skutečnosti působí spíše jako jeho zaměstnanci (ovšem bez příslušných práv).

Ekonomický kapitál - suma všech ekonomických zdrojů (ať již finančních prostředků, majetku nebo jiné formy aktiv), které člověk buďto přímo vlastní nebo je schopen je mobilizovat.

Etnická enkláva - území s výrazně převažující etnickou menšinou v rámci regionálně širšího území majoritní společnosti. Etnická enkláva vzniká na základě dobrovolnosti, vyznačuje se vysokou vnitřní soudržností a sdíleným pocitem komunity. Sociální struktura etnické enklávy zahrnuje různé sociální vrstvy.

Evropské občanství - občanství založené na občanství jednoho z členských států EU. Nenahrazuje občanství národní, nýbrž rozšiřuje státní občanství o nově přiznaná občanská práva (vycházející z příslušnosti k EU).

Flexibilita - pružnost, přizpůsobivost. Většinou je tím míněna přizpůsobivost potřebám zaměstnavatele, která však může vycházet i ze zájmů zaměstnance. Nejčastějšími formami flexibility jsou flexibilita numerická, časová, funkční a mzdová.

Gastarbeiter - občan jiného státu pracující dlouhodobě v hospodářsky vyspělejší zemi. Pojem se vžil v souvislosti s řízenými migracemi dělníků v 60. letech minulého století v zemích západní Evropy, které předpokládaly dočasnost pobytu těchto pracovníků v návaznosti na vývoj na pracovním trhu.

Interní etnický trh práce - jedná se o sociální prostor tvořený aktéry stejné etnické skupiny, to znamená, že strana nabídky i poptávky je etnický homogenní.

Kapitál kulturní - představuje především sumu vědomostí a dovedností, které člověk získal v průběhu socializace v orientační rodině a v průběhu školní docházky. Za institucionalizovanou formu kulturního kapitálu jsou pokládána osvědčení o dosaženém vzdělání, přičemž platí, že množství kulturního kapitálu není závislé jen na dosaženém formálním vzdělání.

Kapitál lingvistický - jedná se o specifický druh kulturního kapitálu, který není nutně vázán na formální vzdělání (a nemusí mít tedy institucionalizovanou formu). Lingvistický kapitál vyjadřuje schopnost dorozumět se v jiném než rodném jazyce. Čím více jazyků člověk ovládá, tím vyšší je jeho lingvistický kapitál.

Kapitál sociální - představuje síť více či méně institucionalizovaných sociálních kontaktů, vztahů s jinými lidmi, které mohou být mobilizovány za účelem dosažení výhody či zisku. Kvalita i hustota těchto sítí koreluje s výší kulturního kapitálu.

Kategorizace cizinců - implicitní či explicitní vytváření kategorií cizinců (dle národnosti, typu pobytu, účelu pobytu, osobních sympatií apod.), na jejichž základě se mění přístup veřejnosti i pracovníků veřejných institucí k jednotlivým cizincům a podmínky jejich integrace.

Klientský systém - poměrně často preferovaná strategie k získání přístupu na trh práce, obzvláště pro pracovní migranty ze zemí bývalého SSSR. Jedná se o ustálený výraz, který označuje specifický druh zaměstnávání přes zprostředkovatele. Pod označením „klient“ zde rozumíme zprostředkující firmu a jednotlivé podnikatele, kteří

migrantům obstarávají potřebné doklady, zajišťují jim ubytování, stravování a případně další služby, a zároveň jsou i jejich oficiálními zaměstnavateli, organizují jim práci a hledají zakázky. Klientelismus je většinou založen na krajanských vazbách; dohody mezi zaměstnaným cizincem a „klientem“ jsou často neformální. Běžnou odměnou za služby poskytované „klientem“ není jen jednorázově uhrazená částka, ale také opakující se strhávání části vydělaného platu. Vystoupení z podobného podřízeného poměru je pro zaměstnance velmi problematické, neboť postavení zaměstnavatele dává „klientovi“ velký prostor pro zneužívání pracovníků.

Komerční zdravotní pojištění - jedná se o zdravotní pojištění mimo systém veřejného pojištění, ve srovnání s nímž se vyznačuje vyšší cenou a omezenějším pojistným pokrytím. Pro imigranty (s výjimkou osob s trvalým pobytem, azylantů a cizinců v postavení zaměstnanců, kteří mají přístup k veřejnému zdravotnímu pojištění) platí podmínka předplatného v rámci komerčního zdravotního pojištění v plné výši, a to až do konce stávajícího povolení k pobytu.

Krátkodobý pobyt - pobyt do 90 dnů, např. turisté, krátkodobý pracovní pobyt.

Neregulérní pobyt - pobyt na území státu, při kterém nejsou splněny legislativní požadavky. Může se jednat o pobyt vzniklý v návaznosti na nelegální překročení státní hranice, ale také z důvodů souvisejících s nedodržením zákonných norem a procedur spojených s pobytem po legálním vstupu na území daného státu. Odhady počtu cizinců s neregulérním pobytem na území se pohybují v řádu desítek až stovek tisíc osob.

Neregulérní pracovní aktivity - výkon pracovní činnosti bez náležitých povolení, který někdy může být spojen s neregulérním pobytem v zemi. Výzkumy ukazují, že v ČR se častěji jedná o zneužívání pobytového režimu a provozování ekonomických činností, které nejsou součástí jinak platného povolení k pobytu.

Nostrifikace - úřední uznání zahraničního vzdělání včetně příslušných titulů.

Overqualification - označení situace, kdy je úroveň vzdělání a kvalifikace pracovníka vyšší, než je potřeba pro výkon určitého typu pracovní aktivity.

Povolení k zaměstnání - vydává je příslušný úřad práce, a to s ohledem na situaci na místním trhu práce. Zaměstnavatel, který chce obsadit volné pracovní místo cizincem ze „třetích zemí“, musí doložit, že na danou pozici není možné přijmout občana ČR nebo občana z jiné země EU. Pracovní povolení musí mít nejen přímý zaměstnanec, ale i společník či člen statutárního orgánu obchodní společnosti nebo družstva. Pracovní povolení se nevyžaduje u osob s trvalým pobytem a některých dalších kategorií cizinců ze třetích zemí (viz zákon o zaměstnanosti).

Primární trh práce - lepší a výhodnější pracovní příležitosti s vyšší prestiží, poskytující řadu šancí, relativně dobré možnosti profesionálního růstu, lepší pracovní podmínky, pracovní místa poskytují relativní bezpečí před ztrátou zaměstnání propouštěním, pro pracovníky je snadnější zvýšit si kvalifikaci, a tím dále posílit stabilitu svého zaměstnání, popřípadě zvýšit si tak šanci udržení se na tomto privilegovaném trhu práce i po případném propuštění, práce je relativně dobře placená a je zajištěn i určitý růst mezd, fluktuace je relativně nízká.

Remittance - převody peněz zahraničními pracovníky do zemí jejich původu. Zasílání těchto finančních prostředků má dopad i na lokální rozvoj v místech původu.

Sekundární trh práce - tento koncept, v kombinaci s komplementárním konceptem primárního pracovního trhu, vyjadřuje skutečnost, že různé pracovní pozice poskytují těm, kteří je zaujmají, nerovné šance a benefity. Sekundární pracovní trh tvoří především pracovní příležitosti, které se vyznačují nízkou mzdou, špatnými pracovními podmínkami (práce na směny, práce o víkendech, přesčasy apod.), sezónností či dočasností (pracovní smlouva na dobu určitou) nebo absencí možnosti pracovního postupu.

Švarcsystém - označení pro způsob ekonomické činnosti, při které osoby vykonávající pro zaměstnavatele běžné činnosti nejsou jeho zaměstnanci, ale formálně vystupují jako samostatní podnikatelé. Takový způsob může být pro zaměstnavatele i zaměstnance výhodný (zejména s ohledem na daňové zatížení, sociální pojištění nebo i příliš svazující zákoník práce), avšak v Česku je v současné době zakázán zákonem o zaměstnanosti. Systém se označuje podle podnikatele Miroslava Švarce, který s tímto způsobem podnikání v roce 1990 začal.

Teorie transnacionální migrace - teorie popisující působení paralelních procesů začleňování do přijímacích společností za současného udržování přeshraničních sociálních vazeb; teorie vysvětluje proces udržování více „domovů“.

Terciární sektor trhu práce - tento sektor tvoří pracovní místa, která nejsou pro domácí pracovní sílu dostatečně atraktivní a z tohoto důvodu jsou obsazována převážně cizinci; jedná se o pracovní místa s horšími pracovními podmínkami, nízkým sociálním statutem a nízkými mzdami. Cizinci jsou ochotni tato místa obsazovat proto, že svůj sociální status spojují se svou situací po návratu do země původu. Terciární sektor můžeme chápat jako součást sekundárního trhu práce, v níž dochází ke koncentraci cizinců, nebo jako samostatný segment pracovního trhu, který sestává z pracovních míst kvalitativně horších, než jsou pracovní místa na sekundárním trhu práce.

Trvalý pobyt - pobyt, který může cizinec získat nyní po pěti letech nepřetržitého pobytu na území ČR, na získání tohoto pobytu je právní nárok. Cizinec s trvalým pobytem požívá veškerých práv a povinností jako čeští občané, včetně volného přístupu na trh práce, s výjimkou volebního práva, branné povinnosti, práce v ozbrojených složkách a na pozicích, kde je státem odůvodněně požadováno české občanství. Trvalý pobyt je důležitým atributem úspěšného strukturálního začlenění migrantů, uděluje se na dobu deseti let a jeho prodloužení je téměř automatické. Trvalého pobytu lze také nabýt sňatkem s občanem ČR nebo EU pobývajícím na území ČR, ovšem jen po dvou letech manželství